

หนังสือพิมพ์สมัยใหม่เพื่อการพัฒนา
ในพุทธศาสนารวม

จรัส งามศิริลิขิต

พิมพ์ที่โรงพิมพ์วิจิตรศิลป์ กรุงเทพมหานคร ๒๕๕๓

สงวนลิขสิทธิ์

สงวนลิขสิทธิ์โดยผู้พิมพ์และจัดพิมพ์

๒๕๕๓

(สงวนลิขสิทธิ์โดยผู้พิมพ์และจัดพิมพ์)

ศึกษาวิเคราะห์

สังโยชน์เพื่อการบรรลุผลในพุทธศาสนาเถรวาท

จรัส วงศ์ทวีเกียรติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

กรกฎาคม ๒๕๕๙

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF SAMYOJANA FOR ATTAINMENT OF
MAGGA AND PHALA IN THERAVADA BUDDHISM

JARAD VONGTAVEEKIAT

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR
THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES
FACULTY OF RELIGION AND PHILOSOPHY
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

JULY, B.E. 2559 [2016]

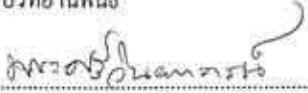
(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ ของ นายจรัส วงศ์ทวีเกียรติ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ของมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยได้

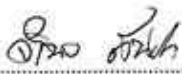
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม)

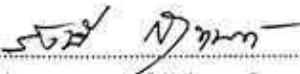
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.จ่านง คันธิก)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รังสี สุหนต์)

บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

..... คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา
(พระศรีมงคลเมธี, ดร.)

วันที่ ๒๒ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

๕๗๒๐๑๕๐๑๓๖๐๐๖ : สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา; ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา)

คำสำคัญ : สังโยชน์ / มรรคผล

จรัส วงศ์ทวีเกียรติ : ศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์เพื่อการบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท

(An Analytical Study of Samyojana for Attainment of Magga and Phala in Theravada Buddhism)

ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม. ๑๒๗. ปี พ.ศ. ๒๕๕๙.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาสังโยชน์เพื่อการบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสังโยชน์และมรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท พร้อมทั้งวิเคราะห์วิธีการบรรลุมรรคผลด้วยการละสังโยชน์และผลที่เกิดขึ้น ซึ่งทำให้ทราบถึงระดับในการบรรลุถึงของผู้ปฏิบัติ รวมทั้งสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจและปฏิบัติ ตามขั้นตอนอย่างชัดเจนต่อไปสู่จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสารโดยอาศัยพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ๙๑ เล่ม ของมหาหมกุฎราชวิทยาลัยเป็นหลัก รวมทั้งผลงานนิพนธ์ของปราชญ์ผู้รู้ในพระพุทธศาสนาตั้งปรากฏในบรรณานุกรมท้ายเล่ม

ผลการวิจัยพบว่า สังโยชน์เป็นกิเลสชนิดละเอียดมี ๑๐ ชนิด แบ่งออกเป็น ๓ ชนิดแรก คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลพทพรามาส เป็นกิเลสที่ต้องศึกษาให้รู้ถ่องแท้และละได้ด้วยการมีความเห็นถูกต้องเรียกว่าสัมมาทิฐิ สังโยชน์ ๒ ข้อต่อมาคือ รากะและปฏิฆะเป็นสิ่งที่ต้องละได้ด้วยการปฏิบัติแม้จะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากแต่ก็เพียงลดละให้เบาบางลงและเลิกขาดให้ได้ในที่สุด ส่วนสังโยชน์ ๕ ข้อหลัง ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา เป็นกิเลสที่มีเนื้อหาที่ต้องศึกษามาก แต่เมื่อรู้และเข้าใจในกิเลสทั้ง ๕ แล้วก็ปฏิบัติเพื่อบรรลุได้หากใช้ความเพียรศึกษาปฏิบัติให้ถ่องแท้เข้าถึง

มรรคผลและวิธีบรรลุมรรคผลเริ่มตั้งแต่ ระดับโสดาบันละสังโยชน์ที่เรียกว่า สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และ สีลพทพรามาส ระดับสกาทาคามี ลดรากะ ปฏิฆะเหลือเบาบาง ระดับอนาคามี ละรากะ ปฏิฆะได้ทั้งหมด ระดับอรหันต์รู้แจ้งและละสังโยชน์ได้ทั้งหมดอันเป็นการสำเร็จในมรรคผลบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเถรวาท

สุดท้ายได้มีข้อเสนอแนะให้มีการนำสังโยชน์กับมรรคผลนี้ ไปเผยแพร่ในสถาบันการศึกษา โดยเสนอแนะว่า ให้บรรจุในหลักสูตรการเรียนการสอนทุกระดับโดย ระดับประถมควรมีความรู้ระดับ กัลยาณชนหรือสัปปุริสบุคคล ระดับมัธยมเข้าถึงระดับโสดาบัน ระดับปริญญาตรีและปริญญาโทเข้าถึง สกาทาคามีและอนาคามี และในระดับปริญญาเอกควรรู้แจ้งในความรู้ระดับพระอรหันต์ ก็จะได้สังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจอย่างสูงสุดและสงบร่มเย็น เนื่องด้วยอริยบุคคลที่บรรลุมรรคผลจะมีคุณธรรมและจริยธรรมอันสูงส่งของพระพุทธศาสนาเถรวาท

5720150132006 : MAJOR : BUDDIST STUDIES; M.A. (BUDDIST STUDDIES)
 KEY WORDS : SAMYOJANA / MAGGA AND PHALA
 JARAD VONGTAVEEKIAT: AN ANALYTICAL STUDY OF SAMYOJANA FOR ATTAINMENT
 OF MAGGA AND PHALA IN THERAVADA BUDDHISM
 ADVISOR : ASSOC.PROF.SUCHAO PLOYCHUM. 127 P. 2016.

This thesis is to study Samyojana and Magga and Phala in Theravada Buddhism, and to analyze how to attain Magga and Phala by abandonment of Samyojana, consequences of acknowledge level of their achievement and what to be clarified and practiced the ultimate goal of Buddhism.

The study is the qualitative research collectiong the data from the Tipitaka and Commentaries of Mahamakut Buddhist University, including other related works and documents.

The results of the study found that:

Samyojana is the 10 impurity desires classified into 3 types; Sakkāthithi(Selfillusion), Vicikicchā(uncertainty) and silabbataparamasa (adherence to mere rules and rituals). These three have to be learned correctly and in depth and they can be eradicated by The Right View. The next two Samyojana are Rāga (Sexual desire) and Patikha (Anger) and they can reduced and abandoned by practice even though it is difficult but can be achieved. Other 5 Samyojana are ruparāga (craving for form), aruparāga (craving for the formless), Mana (pride), Uddhacca (restlessness) and Avijja (ignorance). They are a lot of contents to be studied. But with intention and clear understand in those five defilements, one can successfully eradicate them all.

Magga and Phala and the way to attain Magga and Phala start from Sotapanna by abandoning 3 bondages; personality view, uncertainty and adherence to rules and rituals, Sakadagami by reducing sensual lust and irritation, Anagami by abandoning sensual lust and irritation completely, and Arahanta by realizing and abandoning all bondages. That is the ultimate goal of Theravada Buddhism.

The recommendations from the study are to implement the teaching of Samyojana and Magga and Phala in education institutes at all levels. In the primary level, knowledge in goodness and how to be a good person should be emphasized, qualifications of Sotapanna in secondary level, qualifications of Sakadagami and Anagami in undergraduate and post-graduate levels, and details of Arahanta qualifications in doctorate level.

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยขออน้อมบูชาพระรัตนตรัยซึ่งเป็นเนื่อนาบุญก่อให้เกิดความรู้ในงานวิจัยนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ด้วยกำลังใจและความช่วยเหลือเอื้ออนุเคราะห์จากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน ผู้วิจัยมีความรู้สึกซาบซึ้ง และขอแสดงความขอบคุณต่อท่านเหล่านั้น ด้วยการจารึกนามของท่านไว้ในวิทยานิพนธ์นี้เพื่อเชิดชูความมีน้ำใจ ให้ความอุปถัมภ์พร้อมมีอุปการคุณต่อผู้วิจัยดังนี้

ขอกราบขอบคุณพระเมธาวิเชียรสร, ผศ.ดร., พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโธ, ผศ.ดร. และ รศ.ดร.สุวิญ รัชสัทย์ ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางและให้โอกาสในการวิจัยวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ อาจารย์ที่ปรึกษา รศ.สุเชาว์น พลอยชุมที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ได้ให้คำปรึกษาที่มีคุณค่า และเป็นประโยชน์ โดยแนะนำการค้นคว้าในเอกสารต่าง ๆ และทำแผนภูมิประกอบ พระศรีวิริยาภรณ์, ดร., รศ.วิรัตน์ กางทอง รศ.ดร.จันทน์ คันธิก พระมหาบุญไทย ปุณณโม, ดร., ผศ.ดร.แหวนทอง บุญคำ และดร.เสนห์ เดชะวงศ์ ได้ให้กำลังใจและให้ความเมตตา ยินดีให้คำปรึกษาได้เมื่อมีปัญหาตลอดเวลา รวมทั้งขอขอบคุณครูอาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ตลอดเวลาที่ศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาแห่งนี้

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปราชญ์ทางธรรมที่ยิ่งใหญ่ ๔ ท่าน ได้มีการใช้เทคโนโลยีแบบใหม่ เช่น ซีดี internet ในการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธศาสนา คือ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ท่านพุทธทาสภิกขุ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) และ พ.อ.ปิ่น มุกกันต์ ผู้วิจัยได้รับคำสอนจากท่านทางตำรา ซีดีและ อินเทอร์เน็ต ธรรมะที่ท่านได้บรรยายไว้หลายวาระหลายโอกาสมีอย่างมากมาย เป็นคุณูปการอย่างสูงในการค้นคว้าและทำวิจัยหัวข้อนี้จนสำเร็จ จึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง

ด้วยคุณงามความดี ที่เกิดจากความสำเร็จของการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสังโยชน์ และการบรรลุมรรคผลของพุทธศาสนาในครั้งนี้ ผู้วิจัยขออน้อมถวายเป็นเครื่องสักการบูชา พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คุณบิดามารดา ครูอาจารย์ ตลอดทั้งผู้ช่วยในการจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้ และผู้ให้ความสนับสนุนทุกท่าน ที่มีส่วนร่วมในการเสริมสร้างสติปัญญาทางธรรมแก่ผู้วิจัย ตลอดจนเป็นแนวทางเพื่อใช้ในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

นายจรัส วงศ์ทวีเกียรติ

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ประกาศคณาจารย์

สารบัญคำย่อ

สารบัญ

สารบัญแผนภูมิ

บทที่

๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑.๒ ปัญหาการวิจัย

๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

๑.๙ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๒ การศึกษาสังโยชน์ในพุทธศาสนาเถรวาท ๗

๒.๑ สักกายทิฏฐิ ความเห็นแก่ตัวตนเป็นสำคัญ

๒.๑.๑ สักกายทิฏฐิในพระไตรปิฎก

๒.๑.๒ เบญจขันธ์ในสักกายทิฏฐิ

๒.๑.๓ อัตตาในสักกายทิฏฐิ

๒.๑.๔ ความเห็นในสักกายทิฏฐิ

๒.๑.๕ ลักษณะที่เข้าข่ายสักกายทิฏฐิ

๒.๒ วิจิกิจฉา ความลึกลับสงสัยจนไม่อาจปักใจเชื่อ

๒.๒.๑ ความสงสัยในพุทธคุณ ๙

๒.๒.๒ ความสงสัยในพระธรรมคุณ ๖

๒.๒.๓ ความสงสัยในพระสังฆคุณ ๙

๒.๒.๔ ความลึกลับสงสัยในสิกขาหรือการปฏิบัติธรรม

๒.๓ สีสัพพตปริมาส ความเชื่อที่ทำให้ศีลพรตที่บริสุทธิ์มีมุมมอง

๒.๓.๑ สีสัพพตปริมาสแบ่งเป็นสองความเห็นผิด

๒.๓.๒ สีสัพพตปริมาสในหลายลักษณะ

๒.๓.๓ ธรรมที่เกี่ยวข้องและมีความหมายใกล้เคียง

๒.๔ ราคะ ความยินดีพึงพอใจในกามารมณ์

หน้า

ก

ข

ค

ง

ฉ

ณ

๑

๑

๒

๒

๒

๒

๓

๕

๖

๖

๘

๑๐

๑๒

๑๒

๑๓

๑๓

๑๓

๑๔

๑๕

๑๖

๑๖

๑๖

๑๘

๑๘

๒๐

๒๐

๒.๔.๑	กามคุณ ๕ ความยินดีความพอใจในกาม	๒๒
๒.๔.๒	กามาที่นวกถา โทษของกาม	๒๒
๒.๔.๓	เนกขัมมานิสังสกถา อานิสงส์การออกจากกาม	๒๕
๒.๕	ปฏิกษะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต	๒๖
๒.๕.๑	สาเหตุของปฏิกษะ	๒๗
๒.๕.๒	อรรถิ ความไม่ยินดี	๒๘
๒.๕.๓	ปฏิกษะ ความไม่พอใจอยู่ภายใน	๒๘
๒.๕.๔	โกธะ ความโกรธที่แสดงออกมา	๒๘
๒.๕.๕	โทสะ ความคิดอยากประทุษร้าย	๒๘
๒.๕.๖	พยาบาท ความมุ่งหมายประทุษร้าย	๒๘
๒.๕.๗	อุปนาหะ การผูกพยาบาทยาวนาน	๒๙
๒.๕.๘	ความโกรธที่พัฒนามาจากปฏิกษะ	๓๒
๒.๕.๙	โทษของความโกรธ	๓๒
๒.๕.๑๐	โทษของโทษะ	๓๒
๒.๖	รูปราคะ ความยึดติดในวัตถุกามและรูปฌาน	๓๓
๒.๖.๑	รูปราคะอันเป็นรูปธรรม	๓๓
๒.๖.๒	รูปราคะระดับนามธรรม	๓๔
๒.๗	อรูปราคะ ความยึดติดในโลกธรรมและอรูปรฌาน	๓๗
๒.๗.๑	อรูปราคะในระดับทั่วไป	๓๗
๒.๗.๒	อรูปราคะในระดับสมาบัติ	๓๘
๒.๘	มานะ ความถือตัวหลายลักษณะ	๔๑
๒.๘.๑	ผลของมานะที่จะเกิดขึ้น	๔๒
๒.๙	อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่านของจิต	๔๒
๒.๙.๑	เหตุที่ทำให้เกิดอุทธัจจะ	๔๒
๒.๙.๒	ผลที่เกิดจากอุทธัจจะ	๔๓
๒.๑๐	อวิชชา ความไม่รู้ รู้ไม่พอหรือหลงผิดในเรื่องของทุกข์	๔๕
๒.๑๐.๑	อริยสัจ ๔ เรื่องของทุกข์และความดับทุกข์	๔๙
๒.๑๐.๒	ไตรลักษณ์ ความเป็นไปของสรรพสิ่ง	๕๕
๒.๑๐.๓	ปฏิจจสมุปบาท วงจรของวิภูฏสงสาร	๕๘
๓	การศึกษามรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท	๖๖
๓.๑	ความหมายและความเป็นมาของมรรคผล	๖๖
๓.๑.๑	ประเภทของบุคคลในพุทธศาสนา	๖๘
๓.๑.๒	โครงสร้างของมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๖๙
๓.๒	คุณลักษณะและปฏิบัติของอริยบุคคลที่สำเร็จมรรคผล	๗๑
๓.๒.๑	พระโสดาบัน ผู้เริ่มเข้าสู่กระแส	๗๔
๓.๒.๒	พระสกทาคามี ผู้กลับมาอีกเพียงครั้งเดียว	๗๗

๓.๒.๓ พระอนาคามี ผู้ไม่หวนกลับมาอีก	๗๘
๓.๒.๔ พระอรหันต์ ผู้ห่างไกลจากวิภวสัญญา	๘๐
๓.๓. ความสำคัญของมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๓
๓.๓.๑ สำคัญโดยเป็นหนึ่งในสามของพระรัตนตรัย	๘๓
๓.๓.๒ สำคัญโดยแสดงให้เห็นขั้นตอนและวิธีการ	๘๓
๓.๓.๓ ความสำคัญในการเป็นผู้เผยแผ่พระศาสนา	๘๔
๓.๓.๔ สำคัญโดยเป็นผู้สืบทอดพระศาสนา	๘๕
๔ วิธีละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๖
๔.๑ พื้นฐานของการปฏิบัติธรรม	๘๗
๔.๑.๑ องค์ธรรมพื้นฐาน	๘๗
๔.๑.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม	๘๘
๔.๑.๓ ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบ	๙๓
๔.๒ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุโสดาบัน	๑๐๐
๔.๒.๑ การละสักกายทิฏฐิ	๑๐๐
๔.๒.๒ การละวิจิกิจฉา	๑๐๓
๔.๒.๓ การละสีลัพพตปรามาส	๑๐๔
๔.๓ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุสกทาคามี	๑๐๕
๔.๓.๑ ลักษณะความเป็นไปของราคะ	๑๐๕
๔.๓.๒ หลักระบวนที่ใช้กับภิกษุ	๑๐๖
๔.๔ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุอนาคามี	๑๐๗
๔.๕ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุอรหันต์	๑๐๙
๔.๕.๑ การละรูปราคะ	๑๐๙
๔.๕.๒ การละอรูปราคะ	๑๐๙
๔.๕.๓ การละมานะ	๑๑๐
๔.๕.๔ การละอุทธัจจะ	๑๑๐
๔.๕.๕ การละอวิชชา	๑๑๑
๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๒๐
๕.๑ ผลการวิจัย	๑๒๐
๕.๑.๑ สังโยชน์	๑๒๐
๕.๑.๒ มรรคผล	๑๒๑
๕.๑.๓ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล	๑๒๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๔
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๒๔
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๑๒๕
บรรณานุกรม	๑๒๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๘

สารบัญค้าย่อ

พระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยใช้ค้นคว้าหาคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับของมูลนิธิ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงเทพมหานคร โกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ จำนวน ๙๑ เล่ม โดยมีค้าย่อและคำเต็มชื่อคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิง ดังนี้

ค้าย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	วินยปิฎก
วิ.มทา.	มหาวิภงค
พระสุตตันตปิฎก	สุตตปิฎก
ที.สี.	ทีฆนิกาย
ที.ม.	ทีฆนิกาย
ที.ปา.	ทีฆนิกาย
ม.มู.	มัชฌิมนิกาย
ม.ม.	มัชฌิมนิกาย
ม.อุ.	มัชฌิมนิกาย
ส.ส.	สังยุตตนิกาย
ส.นิ.	สังยุตตนิกาย
ส.ข.	สังยุตตนิกาย
ส.สพห.	สังยุตตนิกาย
ส.ม.	สังยุตตนิกาย
อง.ทุก	อังกุตตรนิกาย
อง.ติก.	อังกุตตรนิกาย
อง.จตุกก.	อังกุตตรนิกาย
อง.ปญจก.	อังกุตตรนิกาย
อง.สตตก.	อังกุตตรนิกาย
อง.นวก.	อังกุตตรนิกาย
อง.ทสก.	อังกุตตรนิกาย
ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย
ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย
ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย
ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย
ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย
	สีกุขนชวคค
	มหาวคค
	ปาฎีกวรรค
	มูลป็นณาสก
	มัชฌิมป็นณาสก
	อุปริป็นณาสก
	สคาถวรรค
	นิตานวรรค
	ขันธวรรค
	สพยตนวรรค
	มหาวรรค
	ทุกนิปาต
	ติกนิปาต
	จตุกกนิปาต
	ปญจกนิปาต
	สัตตกนิปาต
	นวกนิปาต
	ทสกนิปาต
	ขุททกปาฐ
	ธรรมบท
	อุทาน
	สุตตนิบาต
	เถรคาถา
	ชาดก

ช.ม.	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ
ช.จ.	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิเทศ
ช.ปฎิ.	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสสมิทามคค

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์
--------	-------------	---------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ.	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา
---------	-------------------------	-------------------

วิ.จ.อ.	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา	จุฬวรรคอรรถกถา
---------	-------------------------	----------------

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎก มี ๒ แบบ คือ

๑. แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ชื่อ/หน้า. เช่น วิ.ม.๖/๓๒/๗๒. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๖ ชื่อที่ ๓๒ หน้าที่ ๗๒ เป็นต้น

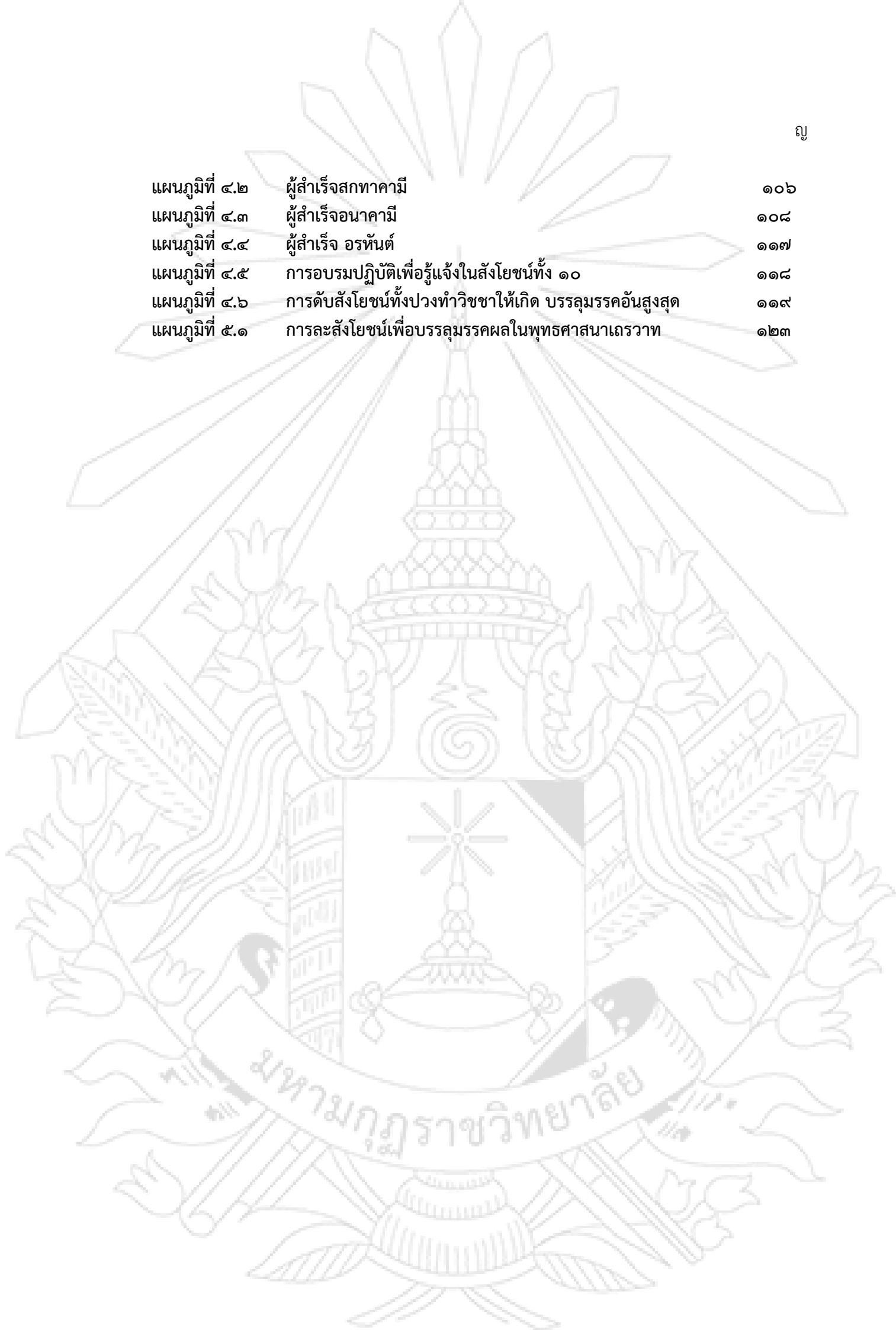
๒. แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า. เช่น ขุ.เถร.อ. ๕๐/๒๘๘. หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถที่ปณี เถรคาถาอรรถกถา เล่มที่ ๕๐ หน้าที่ ๒๘๘ เป็นต้น

มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาราชวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๑.๑	แสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในวิจัย	๕
แผนภูมิที่ ๒.๑	ความเห็นผิดในชั้น ๕	๑๑
แผนภูมิที่ ๒.๒	ความเห็นที่ถูกต้องในสัปดาห์ที่ ๕	๑๒
แผนภูมิที่ ๒.๓	สัปดาห์ที่ ๕	๑๓
แผนภูมิที่ ๒.๔	ผลการพัฒนาของอารมณ์ด้านปฏิสัมพันธ์	๒๗
แผนภูมิที่ ๒.๕	การทำลาย ของโทษ	๓๓
แผนภูมิที่ ๒.๖	รูปร่างอันเป็นรูปธรรม	๓๔
แผนภูมิที่ ๒.๗	ความสุขในฉาน ๑ เหมือนอาบน้ำใส่น้ำอบน้ำหอม	๓๕
แผนภูมิที่ ๒.๘	ความสุขในฉานที่ ๒ เหมือนน้ำแร่ น้ำพุ อยู่ในอ่างน้ำร้อนในฤดูร้อน	๓๕
แผนภูมิที่ ๒.๙	เปรียบเหมือนดอกบัวที่บานชูช่ออยู่ในบึงน้ำอันสงบเย็น	๓๖
แผนภูมิที่ ๒.๑๐	ฉานที่ ๔ บริสุทธิ์เปรียบเหมือนบุรุษนั่งคลุมตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว	๓๖
แผนภูมิที่ ๒.๑๑	โลกธรรมในอรุณ	๓๘
แผนภูมิที่ ๒.๑๒	ฉานที่ ๕	๓๙
แผนภูมิที่ ๒.๑๓	ฉานที่ ๖	๓๙
แผนภูมิที่ ๒.๑๔	ฉานที่ ๗	๔๐
แผนภูมิที่ ๒.๑๕	ฉานที่ ๘	๔๑
แผนภูมิที่ ๒.๑๖	ฉานที่ ๙	๔๒
แผนภูมิที่ ๒.๑๗	บริเวณที่เกิดอุทกภัยในปฏิสังขรณ์	๔๓
แผนภูมิที่ ๒.๑๘	อวิชาและไตรลักษณ์	๔๖
แผนภูมิที่ ๒.๑๙	ปฏิสังขรณ์ของอวิชาอีกแบบหนึ่ง	๔๗
แผนภูมิที่ ๒.๒๐	ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า	๔๙
แผนภูมิที่ ๒.๒๑	กฎของไตรลักษณ์	๕๐
แผนภูมิที่ ๒.๒๒	พระธรรมเทศนารวมลงได้ในมรรคมีองค์ ๘	๕๕
แผนภูมิที่ ๒.๒๓	วงจรปฏิสังขรณ์	๕๙
แผนภูมิที่ ๒.๒๔	ปฏิสังขรณ์แบบข้ามภพข้ามชาติ	๖๔
แผนภูมิที่ ๒.๒๕	ความสัมพันธ์ของอวิชา,ปฏิสังขรณ์,อริยสัจ ๔,ไตรลักษณ์	๖๕
แผนภูมิที่ ๓.๑	แผนภูมิระดับจิตของมนุษย์โลก	๖๗
แผนภูมิที่ ๓.๒	มรรค - ผลของอริยบุคคล ๘ ในพระพุทธศาสนา	๖๙
แผนภูมิที่ ๓.๓	พระโสดาบันเปรียบดวงอาทิตย์อยู่	๗๗
แผนภูมิที่ ๓.๔	พระสกทาคามีเริ่มห่างเหินจากกามาวจรภูมิ	๗๘
แผนภูมิที่ ๓.๕	พระอนาคามีหลุดพ้นจากกามาวจรภูมิโดยสิ้นเชิง	๗๙
แผนภูมิที่ ๓.๖	พระอรหันต์ผู้จบพรหมจรรย์	๘๑
แผนภูมิที่ ๔.๑	ผู้สำเร็จโสดาบัน	๑๐๕

แผนภูมิที่ ๔.๒	ผู้สำเร็จสหาคามี	๑๐๖
แผนภูมิที่ ๔.๓	ผู้สำเร็จจนาคามี	๑๐๘
แผนภูมิที่ ๔.๔	ผู้สำเร็จ อรหันต์	๑๑๗
แผนภูมิที่ ๔.๕	การอบรมปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งในสังโยชน์ทั้ง ๑๐	๑๑๘
แผนภูมิที่ ๔.๖	การดับสังโยชน์ทั้งปวงทำวิชชาให้เกิด บรรลุมรรคอันสูงสุด	๑๑๙
แผนภูมิที่ ๕.๑	การละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังโยชน แปลว่า “กิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ไว้กับสังสารวัฏฏ์” เป็นกิเลสที่ฝังตัวมากับมนุษย์โลกพร้อมที่จะปรากฏออกมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และแสดงออกมาในทางที่ผิดเมื่อมีสิ่งเร้าจากภายนอกมากระทบ ในพระพุทธศาสนาเลือกสิ่งที่สำคัญแยกออกมาได้ ๑๐ ประการ แต่ละอย่างมีความผูกพันแน่นแฟ้น ผูกมัด และกระตุ้นในแบบต่าง ๆ เมื่อไม่รู้เท่าทัน ปล่อยให้แสดงออกไปตามธรรมชาติก็จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อตัวเราอย่างไม่สิ้นสุด ดังแจกแจงออกได้ดังนี้

๑. สักกายทิฐิ ความเห็นในตัวตนของตนเป็นสำคัญ, ความเห็นแก่ตัว, เห็นแก่พวกพ้อง
๒. วิจิกิจฉา ความลังเล, สงสัย, ในพระรัตนตรัย, ในความดี, ในการปฏิบัติธรรม ฯลฯ
๓. สีลัพพตปรามาส ความเห็นในศีลและพิธีกรรมผิดทางเชื่อถือในโชค, ลาง, ของขลัง, สิ่งศักดิ์สิทธิ์, ฤกษ์ยาม ไสยศาสตร์ต่างๆ
๔. ราคะ ความติดใจในกามารมณ์ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์
๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ขัดเคือง, ขุ่นข้องในใจ
๖. รูปราคะ ความพอใจยึดติดอยู่ในรูปธรรม ที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ของ คน, สัตว์, สิ่งของ เช่น ของสะสมต่าง ๆ, ทรัพย์สินสมบัติ, รูปสมบัติ ฯลฯ
๗. อรูปราคะ ความยึดติดในอรูปธรรม, ลาภยศชื่อเสียง, อรูปสมบัติ ฯลฯ
๘. มานะ ความหยิ่งถือตัว ความต่ำต้อยหรือความดีเสมอยึดถือตัวตนจนนำไปสู่ความหลงผิด
๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ความดีใจ เศร้าใจ ความไม่สงบ
๑๐. อวิชชา ความไม่รู้ใน อริยสัจจ์ ๔ วัฏฏสงสาร ไตรลักษณ์, และไม่รู้ในกิเลสอันทั้งปวง (สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๓๒๘)

การละสังโยชนได้ หมายถึง การบรรลุมรรคผลนั่นเอง ในทางพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นขั้นตอนจากง่ายไปสู่ยากจากขั้นต้น คือระดับโสดาบัน, สกิทาคามี, อนาคามี และถ้าสามารถละสังโยชนได้ทั้ง ๑๐ ประการดังที่กล่าวข้างต้นก็จะสามารถบรรลุขั้นสูงสุดของอริยะบุคคลทางพุทธศาสนานั้นคือ พระอรหันต์นั่นเอง

อย่างไรก็ดีแม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจเพียงไรเราท่านในฐานะชาวพุทธที่เกิดมาเป็นมนุษย์ แล้วโชคดีได้พบพระพุทธศาสนา มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าถึงธรรมะของพระพุทธเจ้าให้ได้ อย่างสุดความสามารถโดยเร็ว ด้วยความไม่ประมาท เนื่องจากชีวิตมนุษย์แสนสั้น ดังปัจฉิมโอวาทความว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” (ที.ม. ๑๓/๑๔๓/๓๒๒)

การวิจัยเรื่อง สังโยชนกับการบรรลุมรรคผล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจ และเป็นหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณาตรวจตราระดับขั้นในการปฏิบัติธรรมของตนเอง และผู้อื่นว่าปฏิบัติไปถึงขั้นใดแล้ว ยังต้องปฏิบัติต่ออีก ตลอดจนทราบถึงวิถีทางและเป้าหมายที่จะมุ่งไปโดยไม่หลงหรือผิดทาง และเป็นไปตามลำดับ โดยตั้งกรอบการวิจัยอยู่ในธรรม

ของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องและจำเป็นเท่านั้น เพื่อจะสามารถนำไปใช้เป็นเกณฑ์วัด และเป็นแนวทางสู่ความพ้นทุกข์หรือดับทุกข์ได้ ตามกำลังสติปัญญาและความเพียร ของผู้เข้าถึงกระแสนี้ เป็นอย่างดี

๑.๒ ปัญหาการวิจัย

- ๑.๒.๑ สัจโยชน์ คืออะไร
- ๑.๒.๒ มรรคผลสามารถเข้าถึงได้อย่างไร
- ๑.๒.๓ การละสัจโยชน์ทำให้บรรลุมรรคผลได้อย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาสัจโยชน์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษามรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์วิธีละสัจโยชน์เพื่อการบรรลุมรรคผล ในพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ สัจโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกอรรถกถา ฎีกา ตลอดจนคัมภีร์ชั้นหลังๆและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนแนวความคิดจากนักวิชาการของพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสัจโยชน์และการบรรลุมรรคผล

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อศึกษาเรื่อง สัจโยชน์,มรรคผล และวิเคราะห์การละสัจโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าโดยใช้เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัยพร้อมทั้งอรรถกถา ๙๑ เล่ม พุทธศักราช ๒๕๕๖ อันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทในห้องสมุดของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑.๕.๒ ศึกษาค้นคว้าโดยใช้เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ เอกสารทางวิชาการ ตำรา และเอกสารงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสารานุกรมและพจนานุกรมต่าง ๆ เพื่ออ้างอิงอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติม จากในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๕.๓ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล รวบรวมจนได้องค์ความรู้ที่ชัดเจน เพื่อพรรณนาและสรุปผลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบวิทยานิพนธ์

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธรศาสนาตั้งแต่เบื้องต้นมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๓๐ กล่าวถึงพระพุทธรศาสนาเริ่มตั้งแต่พระรัตนตรัย โดยเฉพาะพระสงฆ์กล่าวถึง อริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ และผู้นับถือพระพุทธรศาสนา จากนั้นมีบรรยายถึงสติปัญญาโดยละเอียดพิสดาร ในบทที่ ๔ กล่าวถึง ชั้นธโลกวิจารณ์ อธิบายให้รู้ถึง โอกาสโลกสังขารโลก สัตว์โลก บทที่ ๕ มัชฌิมาปฏิปทา บทที่ ๖ อริยสัจกถา ต่อด้วยจิตตลักขโนบายและทมกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สัมมาทิฐิตามพระเถราธิบายของท่านสารีบุตรเถระ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ๒๕๕๗ เป็นหนังสือที่รวบรวมจากการแสดงธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถระ) ในการปฏิบัติอบรมจิตทุกวันธรรมสวันะ และหลังวันธรรมสวันะ ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๒๗ ถึงเดือน กรกฎาคม ๒๕๒๘ รวม ๔๒ ครั้ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระธรรมเทศนาชุดนี้นอกจากแสดงธรรมข้อสำคัญ ๆ ยังเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธรศาสนาแล้วยังแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงปรัชญาอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระและประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถระ) ได้นำเถราธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบัน

พระธรรมโกษาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ) ได้กล่าวในหนังสือ **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์** ไว้ว่า “เมื่อเราศึกษาเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ก็เท่ากับศึกษาเรื่องตัวเราเองที่เกี่ยวกับตัวเราเองโดยตรง หากแต่ว่าเป็นขั้นลึกเป็นส่วนที่ลึก สมกับที่ท่านเรียกว่า กิเลสชั้นละเอียดเท่านั้น” และได้กล่าวถึง โลกียภูมิ โลกุตระภูมิทั้ง ๔ ชั้น รวมถึงสิ่งที่เรียกว่านิพพาน อันเป็นโลกุตระธรรมขั้นสุดท้าย และแนะนำว่าให้ศึกษาไปในลักษณะนี้ (พระธรรมโกษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**, ธรรมสภา, ๒๕๕๐, ๑๙๐ หน้า)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ใน **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ** เกี่ยวกับประเภทและระดับของผู้บรรลุนิพพานว่า มีเกณฑ์แบ่งออกเป็น ๒ แบบคือ แบบที่ ๑ เรียกว่า ทักขิณียบุคคล ๘ หรืออริยบุคคล ๘ และแบบที่ ๒ เรียกว่า ทักขิณียบุคคล ๗ หรืออริยบุคคล ๗ ทั้งสองแบบสามารถเทียบเคียงกันได้ทางศรัทธา ปัญญาและสมาธิ แต่หลักปฏิบัติของแบบที่ ๑ เป็นการละสังโยชน์ ส่วนแบบที่ ๒ เน้นในการบำเพ็ญทานสมบัตติ แบ่งด้วยระดับของฌานสมบัตติ การเรียกชื่อของทั้งสองแบบไม่เหมือนกัน เช่นในอริยบุคคล ๘ เรียกว่า โสดาบัน แต่ในทางทักขิณียบุคคล ๗ เรียกว่า ธรรมานุสารี หรือ สัทธานุสารี เป็นต้น

พระอุปัชฌาย์ วิมุตติมรรค แปลและเรียบเรียงโดย**พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต และคณะ)** ได้กล่าวไว้ ในท้ายเล่มเกี่ยวกับการละสังโยชน์และบรรลุมรรคผล ตั้งแต่โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตต์ โดยกำจัดเสียซึ่งมานะ อุทัจจะ อวิชาและกิเลสอย่างอื่นจนสิ้นเชิง เป็นอันว่า ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้วกิจอื่นที่ต้องทำอีกไม่มี ก่อให้เกิดความสงบเย็น นี่คือการอธิบายเรื่องพระอรหัตต์ในวิมุตติมรรค

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุรจักร กาญจนินทุ ได้ศึกษาเรื่อง **พระอรหันต์ ๔ ประเภท ในคัมภีร์พุทธศาสนา** พบว่า พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากกิเลสทุกชนิด และหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์โดยสิ้นเชิง มีความบริสุทธิ์อันเกิดจากจิตที่ปราศจากกิเลส มีความประพฤติดีงามเป็นเนืองนิตย์ของโลก โดยมีหลักธรรมที่เป็น ข้อปฏิบัติในการดับกิเลส คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งทำหน้าที่ร่วมกัน ในการทำลายกิเลสจนบรรลอรหันต์(สารนิพนธ์ พุทธศาสนมहाบัณฑิต,บัณฑิตวิทยาลัย,มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐ , ๑๓๗ หน้า)

ธีรวัส บำเพ็ญบุญบารมี ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง **สีลัพพตปรามาสในพระพุทธศาสนาเถรวาท** พบว่า สีลัพพตปรามาส คือความถ้อยมั่นในศีลพรตโดยคิดว่าหากตามๆกันมาอย่างมกมาย หรือเห็นว่าจะถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์กิเลสได้เพียงต้องปฏิบัติศีลหรือประพฤติวัตรเท่านั้นและสาเหตุ คือ ความเห็นผิดทำให้เชื่อและกระทำในสิ่งที่ปราศจากความรู้จริง ถ้าหลุดพ้นจากสีลัพพตปรามาสก็สามารถบรรลุถึงโสดาบัน ได้ชื่อว่าปิดประตูอบาย และดำรงอยู่ในกระแสนิพพานหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสได้(สารนิพนธ์ พุทธศาสนมहाบัณฑิต,บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๕๐ , ๑๓๙ หน้า)

सानุ มหัทธนาตุล ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง **สังโยชน์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท** พบว่า สังโยชน์มีทั้งเป็นรูปธรรมได้แก่ คิหิสังโยชน์ ได้แก่ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ และสังโยชน์ที่เป็นรูปธรรมได้แก่สังโยชน์ ๑๐ ประการที่แบ่งตามพระสูตร และสังโยชน์อีก ๑๐ ประการที่แบ่งตามอภิธรรม มีความต่างกันว่า ภวราคสังโยชน์ อีสาสังโยชน์ และมัจฉริยสังโยชน์ และได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติเพื่อการละสังโยชน์ คือ เจริญจิตภาวนาโดยมีสติเป็นที่ตั้งคือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ แล้วใช้ให้โพธิปักขิยธรรมคอยเกื้อหนุนจนบรรลอรุริยผล ตอนท้ายเล่มยังได้ยกสังโยชน์ตามความเห็นของพระธรรมโกษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุสีสิงดำ)และพระธรรมธีรราชหมามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) เปรียบเทียบด้วยอุปมาและความเห็นต่างๆของสังโยชน์ (วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๔, ๑๘๐ หน้า)

พระมหาจ้อย ถาวโร ศึกษาวิจัยเรื่อง **การศึกษาเชิงวิเคราะห์สมณะและวิปัสสนา ในพระไตรปิฎก** ได้ให้ความเห็นว่า คำนียามหัวข้อนี้มีวัตถุประสงค์คือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ผิดคนให้มีความอดทน มั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามกระแสโลกธรรมการปฏิบัติบำเพ็ญ มีทั้งแบบนั่ง ยืน เดิน นอน คำภาวนามีหลายแบบต่าง ๆ เพื่อให้จิตใจสงบเป็นสมาธิ เรียกว่า สมถกรรมฐานโดยรวมแล้วพระพุทธศาสนามีฐานะอยู่ ๒ ประการ คือ ๑ คันถฐานะเป็นการศึกษาเล่าเรียนในวินัยคัสตฤคาสน์ ซึ่งเป็นฝ่ายปริยัติสัทธรรม ๒ วิปัสสนาฐานะ ได้แก่การปฏิบัติ สมณะ และวิปัสสนา ซึ่งเป็นฝ่ายปฏิบัติ การเข้าให้ถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาต้องเข้าใจองค์ประกอบหลักของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ หรือกระบวนการศึกษาไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญาในงานวิจัยนี้ ข้อมูลด้านหลักการจะเป็นพื้นฐาน มาตรฐานแบบอย่างสำหรับพุทธบริษัทในการศึกษาเล่าเรียน และสัมมาปฏิบัติ พร้อมกับแก้ไขปรับปรุงการสอนกัมมัฏฐาน ที่ไม่สอดคล้องและตามพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง ตามแนวทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนาเถรวาทสืบไป (วิทยานิพนธ์ ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔, ๑๘๐ หน้า)

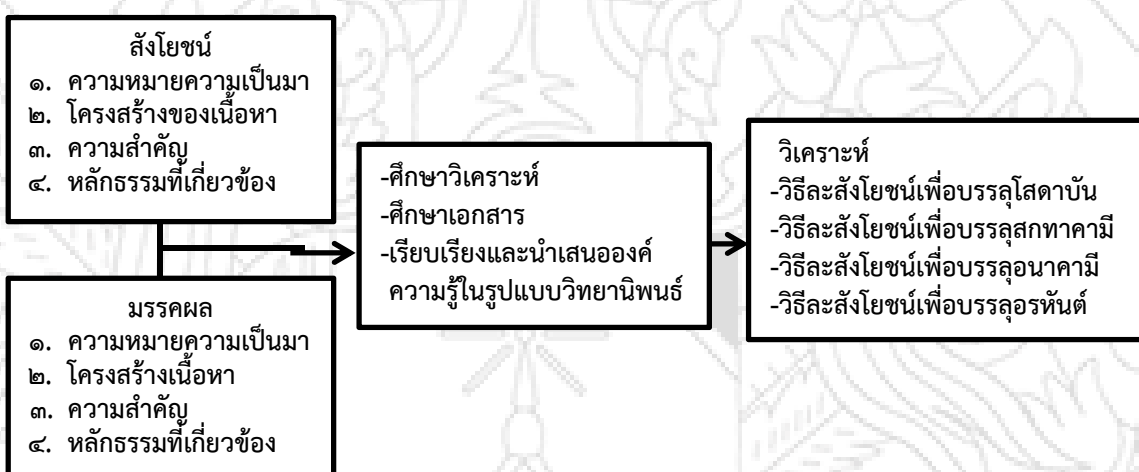
พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) ได้ศึกษาเรื่อง การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เถรวาท ผลการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรมสูงสุดคือการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต้องสามารถกำจัดกิเลส ที่เรียกว่าสังโยชน์ 10 ประการได้ การบรรลุธรรมช้าเร็วเพียงไร ความแตกต่าง ในช่วงจังหวะการบรรลุ ธรรม เป็นสิ่งที่น่าสนใจในการปฏิบัติธรรม (วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย ๒๕๕๔, ๒๒๒ หน้า)

ทอตะวัน ชั้นนิรันดร์กุล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปฏิบัติเพื่อ ความเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า อริยบุคคลแบ่งเป็น ๘ ประเภท จัดเป็น ๔ คู่ คือ โสดาปัตติมรรค-โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค-สกิทาคามีผล, อนาคามีมรรค-อนาคามีผล, อรหัตตมรรค-อรหัตตผล หลักธรรมที่ใช้ปฏิบัติเพื่อบรรลุคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ศิล๕, ๘, ๒๒๗, ฯลฯ (สารนิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖, ๒๑๐ หน้า)

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้างานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ สังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล ซึ่งยัง ไม่มีผู้วิจัยในเชิงลึกมาก่อน ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำงานวิจัยที่ใกล้เคียงกับงานวิจัยเรื่องนี้มาประกอบการ ศึกษาค้นคว้า

๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

แผนภูมิที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดที่ใช้ในวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบ ความหมายและความเป็นมาของสังโยชน์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบ การบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบหลักการละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๔ ทำให้เป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธต่อไป

๑.๙ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษา หมายถึง การค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ อรรถกถา ฎีกา และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมารวบรวมและเรียบเรียงให้เข้าใจง่าย

การวิเคราะห์ หมายถึง การแสดงให้เห็นคุณค่าของข้อมูลที่นำมาแสดง ให้เห็นความเป็นมา ทั้งคุณและโทษ ทางแก้ไขโดยมีการแยกแยะให้เข้าใจอย่างชัดเจน

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ถือตามมติที่พระอรหันต์ และสาวกพระพุทธเจ้าได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งปฐมสังคายนา

สังโยชน์ หมายถึง กิเลสหรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสรรพสัตว์ให้ติดอยู่กับสังสารวัฏฏ์เป็นเหตุให้สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารอย่างไม่รู้จบ หากปุถุชนละสังโยชน์ได้ก็จะหลุดจากวัฏฏสงสารพันทุกข์ส่งผลให้บรรลุมรรคผลได้ตามลำดับ

มรรค หมายถึงหนทาง หรือวิธีการที่จะเรียนรู้ฝึกฝนและปฏิบัติให้ดำเนินไปสู่เป้าหมาย คือการดับทุกข์พ้นทุกข์ และได้ผลของการปฏิบัตินั้น

การบรรลุมรรคผล หมายถึงการบรรลุหรือเข้าถึงอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์แบ่งออกเป็น ๘ ระดับ คือ

๑. โสดาปัตติมรรค	ผู้กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาบัน
๒. โสดาปัตติผล	ผู้บรรลุโสดาบันแล้ว
๓. สกิทาคามีมรรค	ผู้กำลังปฏิบัติเพื่อ บรรลุสกิทาคามี
๔. สกิทาคามีผล	ผู้บรรลุสกิทาคามีแล้ว
๕. อนาคามีมรรค	ผู้กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามี
๖. อนาคามีผล	ผู้บรรลุอนาคามีแล้ว
๗. อรหัตตมรรค	ผู้กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหันต์
๘. อรหัตตผล	ผู้บรรลุอรหันต์แล้ว กิจอันพึงทำเพื่อการนี้ไม่มีอีก

บทที่ ๒

การศึกษาสังโยชน์ในพุทธศาสนาเถรวาท

สังโยชน์ มีความหมายเดียวกับ สัตถุโยชน์ (ใช้ในพระไตรปิฎก) หากพบในพระไตรปิฎก ขอให้ถือว่าเป็นคำเดียวกัน คำว่าสัง แปลว่า พร้อม ส่วนคำว่า โยชน์ แปลว่า ผูกพัน หรือร้อยรัด รวมกัน แปลว่า ผูกพันอย่างพร้อมพรั่ง หมายถึง “กิเลสที่เป็นเครื่องผูกมัดจิตใจสรรพสัตว์ ไว้กับสังสารวัฏฏ์ให้เวียนว่ายตายเกิดบนโลกนี้” (สุชีพ ปุณฺณานุกาภาพ **พระไตรปิฎกสำหรับฉบับประชาชน ๕๘๕**) พระพุทธโกษาจารย์ (พุทธทาส) ให้ความหมายว่า “สิ่งที่ผูก เย็บ จิตใจสัตว์ไว้อย่างยิ่งและโดยไม่รู้สีกตัว” (พระธรรมโกษาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์ ๒๗๓**) พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความหมายว่า “ธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับทุกข์, กิเลสอันผูกใจสัตว์ไว้, ธรรมที่มีดสัตว์ไว้กับวัฏฏ์ทุกข์” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ ๔๑๔**) ผู้วิจัยขอสรุปความหมายว่า “กิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดใจสัตว์ไว้กับสังสารวัฏฏ์”

สังโยชน์ เป็นกิเลสชนิดละเอียดที่พัฒนามาพร้อมกับวิวัฒนาการของมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิด โดยธรรมชาติทุกคนสังเกตได้จากทารกที่ตกใจร้องไห้ออกมาตอนคลอด จากนั้นก็รู้จักความกลัวต่างๆ เกิดขึ้นได้เองโดยไม่มีใครสอนเป็นมาโดยธรรมชาติ ความรู้ที่เกิดขึ้นได้เองติดตัวมาตั้งแต่แรกเกิด หรือก่อนหน้านี้ที่แสดงออกตั้งแต่อยู่ในท้องแม่ ความรู้ที่รู้ได้ด้วยตนเองตั้งแต่เกิดนี้สิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีเพื่อความอยู่รอดและใช้ความรู้ในการเลี้ยงดูตนเอง เมื่อเติบโตขึ้นก็แตกแขนงออกไปต่างๆ เช่น ความหิว ความกลัว ความรักตัว การต่อสู้ ความเห็นแก่ตัว ความลึกลับสงสัย การสืบพันธุ์ ความโกรธ ความสนใจ ความแสวงหา ความเย่อหยิ่งถือตัว ความงอแงหลงผิด ฯลฯ ความรู้ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้เองเหมือนลูกนกโตขึ้นก็บินเองเป็น ลูกเป็ดว่ายน้ำเป็น นกทำรังได้โดยพ่อแม่ไม่ได้สอน ฯลฯ ความรู้ได้เองชนิดต่างๆ นี้จะติดไปกับสิ่งมีชีวิตนั้นๆ และมีการพัฒนาวิวัฒนาการไปพร้อมกับการเจริญเติบโต สำหรับในมนุษย์นั้น ความรู้เหล่านี้สามารถพัฒนาไปได้ทุกทางตามสภาวะแวดล้อมและการศึกษาของบุคคลแต่ละบุคคล อาจพัฒนาไปในทางที่เลวร้ายคือส่งเสริมกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์ หรือพัฒนาไปในทางที่ดีที่คือส่งเสริมโพธิธรรมเรียกว่า โปธิญาณ

ในที่นี้จะกล่าวถึงสังโยชน์อันเป็นกิเลสความรู้ของมนุษย์ที่พัฒนาไปในทางเลวร้ายจนกลายเป็นกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ไว้กับสังสารวัฏฏ์ ดังนี้

สังโยชน์เป็นกิเลสชนิดที่มีความละเอียดมีความหมายลึกกว่าปกติเป็นความรู้ชนิดหนึ่งติดมากับสัตว์โลก ซึ่งพัฒนาเป็นไปโดยมนุษย์ไม่รู้ตัว เป็นกิเลสที่ซ่อนตัวอยู่ในจิต และพร้อมที่ปรากฏออกมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ จนเรียกได้ว่าอุปกิเลสหรือกมลสันดาน ซึ่งแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ มีการก่อตัวเป็นแนวความคิด แล้วตกตะกอนนอนนิ่งอยู่ในใจ รอเวลาที่จะแสดงออกมา เมื่อมีสิ่งเร้าจากภายนอกมากระทบสังโยชน์มีรูปแบบต่าง ๆ กัน ในพระพุทธศาสนาแยกที่สำคัญออกเป็น ๑๐ อย่าง แต่ละอย่างมีความเลวร้ายสามารถสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น มีลักษณะต่าง ๆ กันโดยมีสิ่งกระตุ้นและผูกมัดในรูปแบบต่าง ๆ

ในการทำความรู้จักสังโยชน์ให้ชัดเจน จึงต้องศึกษาให้ละเอียดในสังโยชน์แต่ละตัว เพื่อนำมาพิจารณา ปรับปรุงการประพฤติปฏิบัติตน รู้ทันในธรรมชาติของสังโยชน์และนำมาเป็นหลักในการ

ประพฤติกปฏิบัติ มีการควบคุมอย่างรู้เท่าทัน ไม่หลงผิดปล่อยให้ไปไปตามธรรมชาติของมันซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อตัวเราและผู้อื่น

ในบทนี้จะกล่าวถึง สัจโยชน์โดยละเอียด เพื่อให้ทราบถึง ความเป็นมาและลักษณะของ สัจโยชน์ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นเครื่องพันนาการ เพื่อที่เราจะเรียนรู้ไว้ก่อน และนำมาประกอบเป็น ความรู้ความเข้าใจของเรา ในแต่ละข้อจะทำให้เราได้รู้ถึงจุดอ่อนจุดแข็ง ที่ควรแก้ไขหรือเบี่ยงเบน กระแสไปในทางที่ดี ส่วนวิธีการในการแก้ไขจะกล่าวในบทต่อไป ในขั้นนี้จึงเป็นการศึกษาเพื่อให้รู้จัก โชctrวน และพันนาการให้ละเอียดลึกซึ้ง และรู้จักสัจโยชน์ของมนุษย์โลกไว้ก่อน

สัจโยชน์ที่เปรียบเหมือนเครื่องผูกพันนาการผูกมัดตัวเรา มีมากแต่ที่สำคัญทางพุทธศาสนา แยกเป็น ๑๐ ประการดังนี้

๑. สักกายทิฎฐิ ความเห็นแก่ตัวตนของตนเป็นสำคัญ, ความเห็นแก่ตัว
๒. วิจิกิจฉา ความลังเล, สงสัย, ในพระรัตนตรัย, ในความดี, ความชั่ว
๓. สีลัพพตปรามาส ความเห็นผิดในพิธีกรรม เชื่อถือใน โชคกลาง, ของขลัง, ฤกษ์ยาม, สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ไสยศาสตร์ต่างๆ
๔. รากะ ความลุ่มหลง มัวเมาติดใจในกามคุณ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส โดยเฉพาะเรื่องทางเพศ
๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งของจิต, ความขัดเคือง, ไม่พอใจ ชุ่นข้องในใจแม้ในเรื่องเล็กน้อยซึ่งพัฒนาไปเป็นเรื่องร้ายแรงได้
๖. รูปราคะ ความพอใจยึดติดอยู่ในคน สัตว์ สิ่งของ, ที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ เช่น ทรัพย์สมบัติ ของสะสม สัตว์เลี้ยงต่างๆ รูปสมบัติ ฯลฯ
๗. อรูปราคะ ความยึดติดในนามธรรม, โลกธรรม เช่น ลาภ, ยศ, สรรเสริญ, สุข, อรูปสมบัติ ฯลฯ
๘. มานะ ความหยิ่งถือตัว ความต่ำต้อย ความดีเสมอยึดถือจนนำไปเปรียบเทียบกับผู้อื่นจนนำไปสู่ความหลงผิด
๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ความดีใจ เศร้าใจ ความไม่สงบ ติดข้องห่วงไหวพ้อใจ หรือข้องใจไปในเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามา
๑๐. อวิชชา ความไม่รู้หลงผิดแม้จะมีความรู้มาก มีการศึกษาสูงฉลาดมากแต่ไม่รู้ในเรื่องดับทุกข์ เช่น ไม่รู้ในอริยสัจ ๔ มัชฌิมาปฏิปทา ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท ไม่รู้ในอุปาทานขันธทั้งปวง

๒.๑ สักกายทิฎฐิ ความเห็นแก่ตัวตนเป็นสำคัญ

คำว่า สักกาย คือ กายเป็นใหญ่เป็นสำคัญเป็นประธาน หมายถึง หมู่เหล่าที่รวมกันเป็นตัวตนของตน, ส่วนคำว่าทิฎฐิ หมายถึงความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเห็นที่ยึดถือ รวมกันจึงหมายความว่า “ความเห็นแก่ตัวตนของตนเป็นสำคัญ” ใกล้เคียงกับ คำว่า อัตตา อัสมีมานะหรืออุปาทาน ซึ่งหมายความว่า “ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน” อันเป็นความยึดมั่นในขันธที่สูงสุดเป็นตัวต้นกำเนิด และเป็นบ่อเกิดความยึดมั่นถือมั่นทั้งหลาย ที่จะพัฒนาเป็นทางดีหรือทางร้ายต่อไป

คำว่า สักกายทิฐิ ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความหมายไว้ว่า ความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของตน ได้แก่ความเข้าใจผิดหรือสำคัญด้วยอุปาทาน เช่นคิดว่า “ตัวเรา” มีอยู่. นั่นแหละคือความสำคัญผิดในที่นี้ โดยที่คนเราทั่ว ๆ ไปไม่รู้จักอะไรมากไปกว่าร่างกาย และจิตที่เนื่องอยู่กับร่างกายจึงเหมาเอาของ ๒ อย่างนี้เป็นตัวตน โดยมีความเข้าใจว่ากายพร้อมทั้งจิตนี้เป็นตัวตนเป็นตัวเอง. สัญชาติญาณว่ามีตัวเรานี่เอง เป็นไปหนักแน่นมากถึงกับใครๆ ก็ยอมคิดว่ามีตัวตนของตนอยู่ทั้งนั้น เพราะเป็นมูลฐานที่ทำให้ชีวิตทรงอยู่ได้ ทำให้รู้จักป้องกันตัว ทำให้แสวงหาอาหาร หรือสืบพันธุ์ เป็นต้น. แต่ที่เรียกว่า สักกายทิฐิในที่นี้ ประสงค์เอาเพียงชั้นหยาบๆ ที่เป็นเหตุให้ “เห็นแก่ตัวจัด” ถือเป็นกิเลสตัวแรกที่จะต้องละให้ได้ก่อนตัวอื่นๆ. (พุทธทาสภิกขุ **คู่มือมนุษย์** หน้า ๒๕)

พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความเห็นว่า ความเห็นเรื่องสักกายทิฐิว่าเป็นตัวของตน ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมุติว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความจริงที่สัตว์บุคคล เป็นเพียงองค์ประกอบต่างๆมาประชุมกับเข้า ทำให้มีความเห็นแก่ตัวในชั้นหยาบ และความรู้สึกกระทบกระทั่งบีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) **พุทธธรรม** หน้า ๒๘๔-๒๘๕)

สรุปได้ว่าสักกายทิฐิหมายเอาเฉพาะการเห็นแก่ตัวของตนในระดับต้นๆ ยังไม่ถึงขั้นยึดมั่นเป็นอัสมิมานะหรืออัตตวาทุปาทานอันมีความหมายถึงสังโยชน์ในข้อที่ ๘ คือ มานะเป็นกิเลสละเอียด เบื้องสูงที่เรียกว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์ซึ่งผู้ละได้คือพระอรหันต์ ในที่นี้เป็นกรเห็นแก่ตัวเกินความพอดี เกินประมาณจนเป็นการเอาวัดเอาเปรียบผู้อื่น หรือมีแก่งแย่งช่วงชิงจนเกิดกรณีพิพาทก่อให้เกิดเภทภัยต่างๆเป็นสิ่งที่เรียกว่า สักกายทิฐิ

สาเหตุที่มา เกิดจากความรู้พื้นฐานในการเอาตัวรอดของมนุษย์ สะสมมาตั้งแต่เป็นเด็กจนโตขึ้น ปลูกฝังลงเป็นนิสัยและเป็นอัสวะกิเลสซึ่งเก็บกดอยู่ในจิต สำเร็จขึ้นเป็นตัวตนที่มีความเห็นแก่ตัวแตกต่างกันไปในแต่ละคน มากบ้างน้อยบ้างตามสภาวะแวดล้อมในครอบครัวของคนผู้นั้น รวมถึงความรู้เท่าทันถึงเภทภัยของสักกายทิฐิ

ในเบื้องต้นที่ควรรู้จัก “สักกายทิฐิ” ซึ่งเป็นขอบเขตที่ปุถุชนทั่วไปรู้จักและพอทำความเข้าใจ เพื่อเข้าสู่กระแสரியบุคคลได้คือความหมายที่ว่า “การเห็นแก่ตัวอย่างแรง” หรือความเห็นแก่ตัวอย่างมาก ซึ่งแตกต่างจากความรู้เอาตัวรอดหรือความรู้ในการมีชีวิตอยู่ การพาตัวเองให้หลบเลี่ยงจากอันตรายหรือหายนะจากอุบัติเหตุต่างๆ ความจำเป็นในการเลี้ยงชีพและครอบครัว เป็นต้น เหล่านี้ถือเป็นการเห็นแก่ตัวตั้งสิ้น จำต้องมีความระมัดระวังให้เกิดความพอดี อย่างไรก็ตามการกระทำที่กล่าวข้างต้นอาจนำมาซึ่งความหายนะหรือเภทภัยแก่ผู้อื่น จึงควรมีการช่วยเหลือแก้ไข ในระหว่างเหตุนั้นหรือหลังจากนั้น ให้บรรเทาเบาบางลง จึงจะนับได้ว่าไม่เป็นการเห็นแก่ตัวอย่างแรง” ตามความหมายของ “สักกายทิฐิ” นี้

ในขอบเขตของ “สักกายทิฐิ” ในที่นี้ จะครอบคลุมไปหมดในการกระทำทางกาย วาจา และใจ ทางกายหมายถึง ผลการกระทำของคนที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้อื่น หรือส่วนรวม หรือการได้ประโยชน์มาโดยชอบหรือไม่ชอบถูกหรือผิด โดยไม่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตามสมควร ทางวาจา การพูดในเชิงหาประโยชน์ใส่ตนโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่นหรือส่วนรวม ซึ่งแม้จะเป็นเพียงคำพูด แต่ก็แสดงให้เห็นถึง ความเห็นแก่ตัวอย่างแรงก็ได้ ทางใจหมายถึงการคิดเพื่อที่จะลงมือกระทำ ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่

จะปรากฏทางกายหรือวาจาที่กล่าวไปเบื้องต้น จนนำไปสู่การกระทำหรือการพูด จริงหรือไม่ก็ตาม ความคิดนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการเห็นแก่ตัวอย่างแรงและถือว่าเป็นสักกายทิฏฐิ

รวมความแล้ว “สักกายทิฏฐิ” นี้ มีความหมายลึกซึ้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างมาก เกี่ยวพันถึงธรรมระดับสูงในทางศาสนาและมีหลายระดับ ซึ่งจะต้องแยกเป็นสังโยชน์เบื้องต้นเรียกว่า มานะ อัสมิมานะ อุปาทาน (ความยึดถือในตัวตน) และในสังโยชน์เบื้องต้นห้าเรียกว่า สักกายทิฏฐิ (ความคิดเห็นแก่ตัวตนของตนเป็นสำคัญ) เพื่อสะดวกในการทำสมาธิและนำไปใช้พิจารณา เพื่อปฏิบัติธรรมในระดับต่างๆ ตามความลำดับโดยในที่นี้ได้กล่าวละเอียดลงในความหมายของ “สักกายทิฏฐิ” ทางเบื้องต้นคือความหมายว่า ความเห็นแก่ตัวอย่างแรง แต่ก็จะต้องตีความและใช้ปัญญาในการพิจารณาการไตร่ตรองให้อยู่ในขอบเขตที่เหมาะสมพอดี เพื่อให้รู้ถึงขอบข่าย “สักกายทิฏฐิ” อันเป็นความเห็นแก่ตัวในสังโยชน์ข้อแรกนี้

๒.๑.๑ สักกายทิฏฐิเป็นตัวกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดให้วนเวียนในวัฏฏสงสาร มีรายละเอียดเกี่ยวเนื่องกับตัวเราด้วยความเห็นใน ชั้น ๕ ได้แก่ รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แตกออกไปได้ ๒๐ ลักษณะอันเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ โดยจะยกเอาคำสอนในพระไตรปิฎก นกุลปิตสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค มาแสดงดังนี้

สมัยหนึ่ง คฤหบดี ชื่อ นกุลบิดา เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลว่า ตนเองเป็นผู้สูงวัย มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยเนืองๆ ขอพระพุทธเจ้าได้สั่งสอนด้วยธรรม เพื่อเป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถูกแล้วๆ คฤหบดี อันที่จริง กายนี้ กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ อันหนึ่งหุ้มไว้ ดูกรคฤหบดี ก็บุคคลผู้บริหารกายนี้ อยู่ พึงรู้ตัวได้ชัดว่าไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว ก็จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา ดูกรคฤหบดี เพราะเหตุอันนั้นแหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่าเมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย ดูกรคฤหบดีท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล. (ส.ข. ๒๗/๑/๑)

คำตรัสของพระพุทธเจ้าต่อนกุลบิดา มีความหมายว่าร่างกายของคนเรารองรับความปกติได้เพียงครู่เดียว ผู้เข้าใจผิดว่าอยู่ได้ตลอดเวลาเป็นการเขลา แม้ร่างกายจะไม่สบายแต่อย่าให้จิตยึดถือไปตามร่างกาย คือใจไม่ป่วยไปตามร่างกาย จากนั้นนกุลบิดาจึงได้ไปพบกับพระสารีบุตร พระสารีบุตรจึงขยายความให้ฟังถึงความเป็นมาและสาเหตุว่า

ดูกรคฤหบดี ก็อย่างไรเล่า? บุคคลแม้เป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.ดูกรคฤหบดี คือ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ผู้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในอริยธรรม ผู้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัพปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนรูป ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าเราเป็นรูป รูปของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าเราเป็นรูป รูปของเรา รูปนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น. ย่อมไม่เห็น

เวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมไม่เห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในเวทนา ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา. เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นเราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เวทนานั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปเพราะเวทนาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น. ย่อมไม่เห็นสัญญา โดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมไม่เห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสัญญา ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าเราเป็นสัญญา สัญญาของเรา. เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา. สัญญานั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสัญญาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทรมัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น. ย่อมไม่เห็นสังขาร โดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นสังขารในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสังขาร ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา. เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่น เราเป็นสังขาร สังขารของเรา สังขารนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสังขารแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น. ย่อมไม่เห็นวิญญูณ โดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็น ตนมีวิญญูณ ๑ ย่อมไม่เห็นวิญญูณในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในวิญญูณ ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยเห็นว่าเราเป็นวิญญูณ. เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าเราเป็นวิญญูณ วิญญูณของเรา วิญญูณนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญูณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทรมัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น. ดุรคฤหบดี อย่างนี้แล บุคคลแม้มีกายกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.

พระสารีบุตรได้กล่าวคำเช่นนี้แล้ว นกุลบิดาคฤหบดี ชื่นชมยินดีภษิตของพระสารีบุตรดังนี้แล (ส.ข. ๒๗/๔/๔)

อธิบายความในบาลีข้างต้นได้ว่า พระสารีบุตรได้อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความไม่สบายนั้นโดยได้ชี้แจงว่าเป็นการยึดถือเห็นชั้น ๕ โดยความเป็นตน เห็นตนมีชั้น เห็นชั้นในตน เห็นตนในชั้น แดกออกไปได้เป็น ๒๐ ชนิด การเข้าไปยึดถือแต่ละชนิดนั้นล้วนทำให้เกิดทุกข์ดังแผนภูมิที่ ๒.๑

แผนภูมิที่ ๒.๑ ความเห็นผิดในชั้น ๕

ความเห็นผิดในชั้น ๕

ชั้น ๕ แปรปรวน

โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์
โทมนัส อุปายาส

การไม่มีความเห็นตาม หรือไม่ยึดถือไว้ ย่อมทำให้เกิดความโปร่งโล่งเบาสบาย ดังแผนภูมิ ๒.๒

แผนภูมิที่ ๒.๒ ความเห็นที่ถูกต้องในสัkkายทิฐิ

๒.๑.๒ เบญจชั้นในสัkkายทิฐิ ในการศึกษาให้เข้าใจในเรื่องสัkkายทิฐิ ต้องศึกษาในเรื่องชั้น ๕ ด้วยเพราะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกัน ดังคำกล่าวในพระไตรปิฎกข้างต้น

ชั้น ๕ หรือในพระบาลีเรียกว่า เบญจชั้น คำว่า ชั้น แปลว่า ส่วน ลำ กอง หรือ หน่วย เบญจชั้น แปลว่า ส่วนทั้งห้าที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง ชั้นทั้ง ๕ ประกอบด้วย

ชั้นที่หนึ่ง รูปชั้น แปลว่า รูปกายหรือร่างกายเคลื่อนไหวได้สัมผัสได้มี หู ตา จมูก ลิ้น กายเป็นที่ตั้งของชั้นทั้ง ๔

ชั้นที่สอง เวทนาชั้น แปลว่า ความรู้สึก เช่น ทุกขเวทนา สุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ความยินดี ยินร้าย

ชั้นที่สาม คือสัญญา ชั้น ความจำ ความสำคัญมั่นหมาย ความรู้จักจำ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ต่าง ๆ ได้

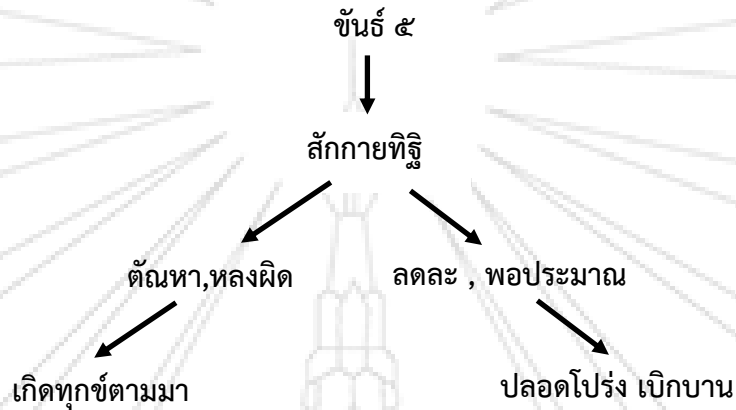
ชั้นที่สี่ คือสังขารชั้น หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ต่าง ๆ เช่นเมื่อรับรู้จาก ตา หู จมูก ลิ้น กายมาแล้ว มานั่งคิดพิจารณาปรับปรุงแก้ไขต่าง ๆ เป็นต้น

ชั้นที่ ห้า คือ วิญญาณ ชั้น การรับรู้ ความรู้แจ้ง เป็นความรู้สึกที่ได้รับมาจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนรู้เห็นแก่ใจว่าคืออะไร

๒.๑.๓ อัตตาในสัkkายทิฐิ เรื่องของตัวตนที่กล่าวถึงในที่นี้มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับสัkkายทิฐิ ดังคำกล่าวที่ว่า “ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน หรือย่อมเห็นตนมีรูป” คำว่าตนนี้ในพระบาลี หมายความว่า อัตตา, นามรูปหรือชั้น ๕ ได้ทั้งสิ้น แต่ในที่นี้หมายถึง เอโสหมัสมิ (นี่ตัวเรา), เอตังมม (นี่ของเรา)รวมความถึง “อหังการมมังการมานานุสสัย” อันมีความหมายว่า ความยึดถือในตัวเองของเราและความเคยชินในการยึดถืออันนั้น ฉะนั้น “การเห็นตนมีชั้น ๕” จึงแปลว่าความเห็นที่ว่าตัวเองของเราและความเคยชินในการยึดถือว่ามีตัวตน ดังนี้ เป็นต้น

จากความหมายของเบญจชั้นและตัวตน-ของตน นำไปประกอบพิจารณาถึงคำสอนของพระสารีบุตรในเรื่องชั้นและตัวตนทั้ง ๒๐ ชนิดนั้น ย่อมตีความได้ว่า การนำตัวเองของเราเข้าไปยึดติดกับ ชั้น ๕ ไม่ว่าจะชนิดใดนั้น ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ในการที่จะลดละเลิกจะเป็นไปตามลำดับขยับไปหายาก โดยหากละได้ทั้งหมดก็จะบรรลุระดับอรหัตตผลทีเดียว ฉะนั้นในชั้นสัkkายทิฐินี้จึงมีความหมายในทางลดความเห็นแก่ตัวลงในระดับพหุติ, พหุสมคฺว, พหุประมาณในอันที่จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือสามารถเบี่ยงเบนกระแสให้ไปเป็น การแบ่งปัน เอื้อเฟื้อและพอเพียงต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น. จึงเป็นทางที่ถูกต้องไม่เป็นไปตามสัkkายทิฐินี้ ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๓ สักกายทฐิในชั้น ๕

๒.๑.๔ ความเห็นในสักกายทฐิ คือ ความรู้ผิดเห็นผิดว่าเป็นตัวตนและสิ่งที่ถูกใจเป็นเจ้าของที่เรียกว่าของตน เมื่อเบญจขันธ์นั้นแปรปรวนก็เป็นทุกข์ คือ แสดงอาการที่ทนได้ยากแก่บุคคลนั้น และแสดงออกเป็นการที่ น่าเกลียด น่าเอือมระอา แก่บุคคลที่ได้พบเห็นทั่วไป ส่วนเบญจขันธ์ที่ไม่มีสักกายทฐิครอบงำนั้น จะโปร่งโล่ง เบาสบายไม่เป็นทุกข์ที่คล้องหรือร้อยรัดผูกพันเราทั้งหลายอยู่ ถ้าเราตัดข้อนี้ให้ขาดไม่ได้อยู่เพียงใด เราก็คือต้องเป็นทุกข์อยู่เรื่อยไป

ธรรมที่มีมาในพระไตรปิฎกและเกี่ยวกับสักกายทฐิโดยตรงอีกประโยคหนึ่ง คือ “อหังการมมังการมานานุสัย” อหังการคือตัวตน มังการคือของตน มานานุสัย คือความเคยชินว่าตัวตนรวมกันแปลได้ว่า ความเคยชินอันเกิดจากการยึดถือในตัวเราของเรา อันเป็นต้นเหตุให้เกิดกิเลสต่างๆขึ้น โดยเฉพาะสักกายทฐินี้เกิดมาจาก ความเห็นสำคัญในตัวตนด้วยความคิดและเห็นแก่ตัวเกินกว่าความจำเป็น มีโทษต่อผู้อื่นจนกลายเป็นความเคยชินซึ่งอาจแก้ไขได้ ไม่ถึงกับยึดมั่นถือมั่นแน่นหนามั่นคงมากนักเหมือนอุปาทาน อันเป็นเรื่องระดับพระอรหันต์เท่านั้นที่แก้ได้ละได้

๒.๑.๕ ลักษณะที่เข้าข่ายสักกายทฐิ มีอีก ๓ ลักษณะที่มีอยู่ในสังคมทั่วไปเนื่องจากเกี่ยวพันถึงการวางตัวในสักกายทฐิ ดังนี้คือ

ลักษณะที่ ๑ ถือตนเป็นใหญ่ ถือเอาฐานะศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเองเป็นใหญ่เห็นแก่ตัวยึดถือตัวเป็นประมาณโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น จนสร้างปัญหาและเภทภัยต่างๆ จนเข้าข่ายสักกายทฐิ

ลักษณะที่ ๒ ถือโลกเป็นใหญ่ คือถือความนิยม หรือกระแสชาวโลก หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญกระทำไปเพื่อปรารถนาเอาใจผู้อื่น กลัวเสียงต่อต้านว่ากล่าวเป็นประมาณ มีลักษณะถือเอากระแสโลกเป็นใหญ่แม้เป็นสิ่งผิดกฎหมายหรือศีลธรรม หรือเป็นการทำลายผลประโยชน์ผู้อื่น แม้เป็นการลบลู่เกียรติ ชื่อเสียงผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม เข้าข่ายสักกายทฐิ

ลักษณะที่ ๓ มุ่งยึดมั่นในกฎ ระเบียบกติกาปฏิบัติตนอย่างตรงไปตรงมา ยึดถือกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด ขาดวิจารณ์ญาณขาดดุลพินิจ และมุ่งเอากฎระเบียบเป็นหลักจนขาดมนุษยธรรมหรือความเมตตากรุณา น่าจะเข้าข่ายสักกายทฐิอีกเช่นกัน

๒.๒ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยจนไม่อาจปักใจเชื่อ

หมายถึง ความลึกลับ สงสัยไม่มีความรู้หรือความรู้ไม่เพียงพอ เป็นเหตุให้ไม่กล้าหาญไม่แน่ใจ ความวิตกกังวล ความหวาดผวาคความกลัว การขัดแย้งกันในใจของฝ่ายสูงและต่ำในจิตใจ ฯลฯ ในที่นี้ หมายถึง ความลึกลับสงสัยในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์บรรลุดุธรรม สงสัยในความรู้แจ้ง สงสัยว่า เป็นอย่างไรเหมาะสมกับตนหรือไม่ ตนจะทำได้หรือไม่ ดีกว่าสิ่งอื่นจริงหรือไม่ เรื่องรองลงมาคือ การ ลึกลับในเรื่องความดี ว่าดีอย่างไร ทำดีได้จริงหรือไม่ บางทีหลงผิดคือเอาการได้ประโยชน์แล้วเป็นการ ดี ถ้าเข้าใจถูกคือเอาความจริงความถูกต้องเป็นการดี แต่แม้ที่ถือดีหรือหลงผิดอยู่นั้น ก็ลึกลับไม่แน่นอน ไม่อาจปักใจเชื่อมั่นคงลงไปได้

วิจิกิจฉานี้ยังขยายไปถึงการขาดความรู้ลึกลับในศาสนา และพิธีกรรมทางศาสนา ลึกลับไม่แน่ใจ ในพระพุทธเจ้า ลึกลับไม่แน่ใจในพระธรรมลึกลับไม่แน่ใจในพระอริยสงฆ์และการศึกษาปฏิบัติธรรม

ลึกลับว่า พระพุทธเจ้าอาจไม่มีจริงในโลกนี้ ลึกลับว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะนำไปสู่ความ ดับทุกข์จริงหรือไม่ ลึกลับในผู้ปฏิบัติว่าผู้ปฏิบัติจริงหรือไม่ ลึกลับในแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ ดึงตามต่างๆแม้ที่สุด ความรู้ที่ตนมีอยู่และใช้ปฏิบัติก็มีความลึกลับ

มูลเหตุของความลึกลับคือความไม่รู้ หรือรู้เพียงบางส่วนไม่เพียงพอ ซึ่งก่อให้เกิดค้นหาอย่าง ใดอย่างหนึ่งคอยบิดเบือน ให้ไปทางอื่นอยู่เรื่อย จิตจึงเคยชินแต่ในการไหลไปในทางต่ำเหมือนการที่ เคยจมอยู่ในกาม ตัณหา พอพูดถึงเรื่อง เหนือตณเหนือโลกก็เข้าใจไม่ได้ ส่วนใดที่เข้าใจได้ก็ยังคง ลึกลับ เป็นตามปรกติวิสัยของมนุษย์ที่มีความรู้สึกทั้งฝ่ายสูงและฝ่ายต่ำอยู่ ฝ่ายต่ำนั้นคือความลึกลับ ถ้า กำลังใจไม่เพียงพอในที่สุดฝ่ายต่ำก็จะชนะจมลงไปในเวทนาตัณหา หลงผิด ถือวิจิกิจฉา หรือความ ลึกลับในความดี ซึ่งเป็นของที่มีประจำในทุกคนตั้งแต่เกิด และสำหรับคนซึ่งมีสิ่งแวดล้อมและการอบรม ฝึกๆอาจแรงขึ้นไปตามอายุที่มากขึ้น จึงหลงผิดลึกแก้ไขได้ยาก. ความลึกลับสงสัยไม่อาจปักใจหรือยึด มั่นในความดี ความงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นต้นนี้เป็นกิเลสชนิดหนึ่งซึ่งผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่ กับความทุกข์และวิภูฏะสงสารอีกประการหนึ่ง

วิจิกิจฉาในที่นี้หมายถึง ความลึกลับสงสัยในพระรัตนตรัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติ ธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า การขาดศรัทธา ไม่เข้าใจ ไม่เห็นความสำคัญของการดับทุกข์ ขาด การค้นคว้าเข้าถึงพระรัตนตรัย มีดังนี้

๒.๒.๑ ความสงสัยในพุทธคุณ ได้แก่ พระพุทธเจ้าจะเป็นที่ระลึกให้มั่นใจว่า มนุษย์มี สติปัญญาที่อาจฝึกปรือหรือให้บริบูรณ์ได้ สามารถหยั่งรู้สังขารธรรม บรรลุความหลุดพ้นเป็นอิสระ ไร้ ทุกข์บรรลุลูกตรธรรม(เหนือโลก) และมีความดีสูงเลิศที่บุคคลทั่วไปก็เคารพบูชา เป็นผู้ซึ่งสามารถทำ กรรมดีได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นเนื่อนานุญในโลก

พุทธคุณ มี ๙ ประการดังนี้

๑) อรหํ เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกองกำแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา

๒) สมมาสมพุทโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง

๓) วิชชาจรณสมปนโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และ จรณะ คือ ความประพฤติ

๔) สุกโต เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธจริยาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชน

ทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้ ปรีนิพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่
มหาชนสืบมา

๕) โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย
ทรงหยั่งทราบอธยาศัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรง
ดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์
ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

๖) อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ เป็นสารถิฝึกบวชที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคน
ได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า

๗) สตถา เทวมนุสสานํ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘) พุทโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่
ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวั่น กังวลใน
สิ่งใดๆ ไม่มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์
โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อย
บริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และย่อมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย

๙) ภควา ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือเป็นผู้
จำแนกแจกธรรม

๒.๒.๒. สงสัยในพระธรรมคุณ พระธรรมจะเป็นที่ระลึกมั่นคงว่า ความจริงหรือสัจธรรม
เป็นภาวะที่ดำรงอยู่เป็นธรรม เป็นไปตามเหตุและปัจจัย จึงควรศึกษาหาความรู้ในธรรมคำสอนของ
พระพุทธเจ้าแล้วนำมาใช้ประโยชน์ ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายด้วยธรรมะและแก้ปัญหาด้วยธรรมนั้นได้
อย่างเหมาะสมเป็นคุณแก่ตนและผู้อื่นพระธรรมคุณ มี ๖ ประการดังนี้

๑.) สวากขาโต ภควตา ธมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็น
ความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ
ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒.) สนทิสฺสโก อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองเป็นเรื่องของความรู้ความเข้าใจ คือ ผู้ใด
ปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้ใดนั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติก็ไม่
บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

๓.) อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุ
เมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นเช่นนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล

๔.) เอหิพัสสโก ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำทนายต่อการ
ตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

๕.) โอบนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือ ความน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการ
ปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีก
อย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน

๖.) ปจจตตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันเป็นวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึง
รู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์
ที่ในใจของตนเอง

๒.๒.๓. สงสัยในพระสังฆคุณ พระสงฆ์จะเป็นที่ระลึกให้มั่นใจว่า จะมีสังคัมที่มีธรรม เป็นรากฐานประกอบด้วยสมาชิกพุทธบริษัท ๔ ที่มีระดับธรรมอันสูงส่งร่วมกันสร้างสังคัม เรียบรู้ธรรม และปฏิบัติธรรม จนสำเร็จระดับต่างๆมีจิตใจไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี มีพฤติกรรมที่เกื้อกูลกันเป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นพระสังฆคุณมี ๙ ประการดังนี้

- ๑.) สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี
- ๒.) อชุปฏิปนโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง
- ๓.) ฌายปฏิปนโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง
- ๔.) สามิจิปฏิปนโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร
- ๕.) อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย
- ๖.) ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ
- ๗.) ทกขิณเยโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ
- ๘.) อมลชลิกรณียโย เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้
- ๙.) อนุตตโร ปุณณกเขตโต โลกสส เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและ เผยแพร่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก

๒.๒.๔ ความลึกลับสงสัยในสิกขาหรือการปฏิบัติธรรม

ธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะให้เกิดลึกลับสงสัยหากไม่มีความรู้เพียงพอหรือขาดปัญญา และศรัทธาจึงต้องใช้หลักการเพื่อพิจารณา เช่น ในลักษณะตตสันธมวินัย ๗ หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย ๗ ดังนี้

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ

๑. เอกันตินิพพิทา ความหน่ายสิ้นเชิง, ไม่หลงใหลเคลิบเคลิ้ม
๒. วิราคะ ความคลายกำหนัด, ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ
๓. นิโรธ ความดับ, หมดกิเลสหมดทุกข์
๔. อุปสมะ ความสงบ
๕. อภิญญา ความรู้ยิ่ง, ความรู้ชัด
๖. สัมโพธิะ ความตรัสรู้
๗. นิพพาน ความหลุดพ้น

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรมเป็นวินัยเป็นสัตตสุสานส์ คือคำสอนของพระศาสดา (อง.สัต

ตก. ๓๗/๘๐/๒๘๑)

ธรรมหมวดนี้พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอุบาลี เพื่อให้ใช้ตัดสินใจเมื่อเกิดความลึกลับสงสัยในหลักธรรมที่ควรปฏิบัติจึงยกขึ้นเพื่อพิจารณาในเรื่องวิจิกิจฉา

๒.๓ สิลัพพตปรามาส ความเชื่อที่ทำให้ศัลพตที่บริสุทธิ์มีหมอง

มีความหมายว่า การจับฉวยศีลวัตรผิดความมุ่งหมายที่ต้องเชื่อในโชค ลาง ฤกษ์ยาม ของขลัง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถือนศีลวัตรปฏิบัติ และพิธีกรรมอย่างงมงายไม่มีเหตุผล แม้พิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่มีขึ้นในวัด ถ้าปฏิบัติไปด้วยความเข้าใจผิดว่าจะเกิดความขลัง เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เกิดอำนาจ

พิเศษ แล้วคุ้มครองตัวเราได้อย่างนี้ถือว่าเป็นสิลัพพตปรามาส (ธีรวัส บำเพ็ญบุญบารมี, ๒๕๕๐
สิลัพพตปรามาสในพระพุทธศาสนาเถรวาท, ๒๐)

คำว่าปรามาส มักแปลกันว่า ลูบคลำ แต่ความหมายที่แท้จริงในบาลีทั่วไปได้แก่
 หยิบฉวย จับต้อง จับไว้แน่น ยึดมั่น เช่น พระพุทธเจ้าไม่ทรงยึดมั่นความรู้ (ที.ปา. ๑๕/๑๓/๒๗),
 ไม่ควรหยิบฉวยเอาของที่เขามีได้ให้ (อง.ปญจก. ๓๖/๑๗๙/๓๘๑) แต่ที่แปลกันว่าลูบคลำคงมาจาก
 ซาดกเรื่องกำเนิดสุวรรณสามว่า ฤาษีปรามาสนาภีของภรรยาเป็นต้น

คำว่าปรามาสใช้มากอีกอย่างหนึ่งคือ มีความหมายว่า แปรเปลี่ยน หรือเสียความ
 บริสุทธิ์ไปแล้ว ท่านอธิบายว่า ถูกตัณหาและทิฐิจับต้อง เปรอะเปื้อน ไม่บริสุทธิ์เพราะถูกตัณหา
 และทิฐิเข้ามาเกลือกกลั้วพัวพัน เช่นการรักษาศีลบำเพ็ญพรตเพราะอยากได้ผลตอบแทนเป็นลาภ
 ยศ สรรเสริญ สุข สวรรค์ หรือเพราะเข้าใจว่าจะได้เป็นนั่นเป็นนี่ตามลัทธิหรือทฤษฎีที่ยึดถือเอาไว้ ศีล
 ที่บริสุทธิ์จึงต้องประพุดตีด้วยปัญญาให้ถูกต้องตามหลักการ และมุ่งหมายความพ้นทุกข์หลุดพ้นจาก
 กิเลสตัณหาและทิฐินั้น จึงจะไม่ถูกปรามาส ดูหมิ่นหรือหาเรื่องไม่ได้

การปฏิบัติธรรมแม้ว่าตนกำลังปฏิบัติอยู่โดยครบถ้วน ตามสิกขาบทที่ระบุดูอยู่ใน
 พระวินัยก็ตามหากมีความเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่นว่าจะกลายเป็นของคลังของศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจดล
 บันดาลให้ได้ตามที่ต้องการแล้ว ย่อมเป็นสิลัพพตปรามาสไปทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น การสมาทานศีลหรือ
 ประพุดตีวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่แท้เพื่อกำจัดกิเลส แต่ไปเข้าใจว่าทำให้เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพราะศีลวัตร
 นั้นเป็นต้น

สิลัพพตปรามาสนี้เป็นได้แม้ในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา จึงไม่ต้องพูดถึง
 พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ต่างๆนอกศาสนา ซึ่งเพียงเข้าใจไม่ถูกต้องตรงกับความมุ่งหมายที่แท้จริง
 รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ หากไม่เข้าใจความหมายที่ถูกต้องหรือ
 ตีความหมายไปในทางโชคลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลโชคลาภสมปรารถนาให้แล้วก็ย่อมอยู่ในข่าย
 ของสิลัพพตปรามาสนี้

แม้การปฏิบัติในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ถ้าทำไปแล้วด้วยความคิดที่ว่า
 จะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ ย่อมเป็นการทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมอง เพราะความมุ่งหมายของ
 พระปาติโมกข์ (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า) นั้นเพื่่อมุ่งกำจัดกิเลสทางกาย วาจา ใจ เพื่อเป็นบาทฐาน
 ของสมาธิและปัญญา จึงเป็นการเข้าใจผิด แม้จะประพุดตีศีลอย่างเคร่งครัด ก็ได้ชื่อว่าทำศีลของตนให้
 สกปรกเศร้าหมองเป็นความเข้าใจผิดด้วยอำนาจของกิเลสที่เรียกว่า สิลัพพตปรามาส

สิลัพพตปรามาสนี้แม้แต่เรื่องเล็กน้อยๆที่เป็นธรรมเนียมทำกันอยู่ทั่วไปเช่นว่า
 จะต้องเอาข้าวปลาอาหารของหวานมา ๑ ชุด มาตั้งเพื่อเช่นไหว้บูชาวิญญูณของพระพุทธเจ้าและเชื่อ
 ว่าวิญญูณของพระพุทธเจ้าจะได้ฉัน ในการสวดทำบุญงานพิธีต่างๆในบ้านทั่วไป การทำเช่นนี้ ถ้าทำ
 ด้วยความรู้สึกหรือเข้าใจเช่นนี้ ย่อมเป็น สิลัพพตปรามาสอย่างเต็มที่

เรื่องของสิลัพพตปรามาสมีอยู่ดาษดื่นทั่วไปในวงพุทธบริษัทของเราเอง เป็นการทำให้
 ไปอย่างมมงายไร้เหตุผล ทำให้ข้อปฏิบัติอันนั้น หรือระเบียบอันที่ติงามอยู่ก่อน ต้องเปรอะเปื้อนไป
 ด้วยความหลงผิด

สีลัพพตปรามาส มีมูลเหตุมาจากความขลาด ความกลัวอย่างมกมายตามธรรมชาติ ทั่วๆไป ซึ่งคนเราชอบถือขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิมอยู่แล้ว เพราะการสอนกันมาผิดมีมาแต่เดิมก่อน พุทธศาสนา อบรมกันมาผิดจึงเป็นสิ่งที่มิหลงเหลืออยู่อย่างมากมายในปัจจุบัน

๒.๓.๑ สีลัพพตปรามาสแบ่งออกเป็นสองความเห็นผิด

๑. สีลัพพตปรามาสชนิดที่เป็นของผิดมาแต่เดิมแล้วเอามายึดถือปฏิบัติอันเป็นเรื่องของการทำสืบต่อกันมาตั้งแต่ยุคโบราณแล้วยังถือกันมาจนเดี๋ยวนี้ เพราะมันเข้ากันได้กับภูมิธรรมของเขาจึงแม้มันมาถึงสมัยนี้ก็ยังคงถือกันอย่างเคร่งครัด เช่น พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น สวดภาณยักษ์ และการประพาดนอกริตต่างๆ ซึ่งบัญญัติขึ้นมาเป็นเครื่องตบตาวาเป็นของดีแม้อุตริวิถาวรก็ตาม

๒. สีลัพพตปรามาสชนิดที่เป็นของเดิมเป็นสิ่งถูกต้องอยู่แล้ว แต่ก็หยาบคายเอามาผิดเองได้แก่หลักธรรมในศาสนาต่างๆตลอดจนถึงระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ซึ่งบัญญัติไว้อย่างถูกต้องเป็นหลักวิชา ที่เป็นไปตามเหตุผลซึ่งเมื่อปฏิบัติตามแล้วก็สามารถดับทุกข์ได้จริงๆ แต่ก็มี การหยาบคายเอามาอย่างผิดๆ เปรียบเสมือนมือสกปรกไปลูบคลำทำให้ของสะอาดเปราะเปื้อน ทำให้ของที่บริสุทธิ์สะอาดนั้นกลายเป็นของสกปรกไปด้วยความมกมาย ซึ่งเกิดจากการไม่ได้ศึกษาในธรรมให้ถูกต้องและสมบูรณ์ นับตั้งแต่เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ อาจจะต้องลบล้างให้สมประสงค์ได้ตามที่ตัวต้องการมีการทำพิธีบูชาอ่อนวอน งามายไปต่างๆนานา บ้างก็คิดวรณ์น้ำมนต์แล้วทำให้ล้างเคราะห์ สะเดาะเคราะห์ แล้วทำให้รำรวยอะไรทำนองนี้ จะเข้าไปทำงานหรือรับตำแหน่งใหญ่ต้องมีพิธีบวงสรวงบูชาก่อนเข้ารับตำแหน่งเป็นต้น แม้ในความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของการทำบุญให้ทาน การบวช การบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ตลอดจนวัตรปฏิบัติต่างๆ โดยที่แท้แล้วย่อมเป็นไปเพื่อการขุดเกลากิเลสให้เบาบางลงจนละได้หมดไป ก็ตีความกันไปเป็นของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะลบล้างให้ตนได้รับสิ่งที่ตนต้องการสมตามความปรารถนาทุกอย่าง พิธีการต่างๆจึงมุ่งหมายไปในทางแปลกๆที่เป็นภัยแก่สังคมและศาสนาเองในที่สุด

ด้วยการบำเพ็ญศีลพรตและในความหลงผิดนี้ลักษณะหนึ่งที่แสดงออกมาคือการกระทำด้วยศรัทธาและทิวณู เช่น ประพาดเช่นนั้นเพราะอยากไปเกิดเป็นเทวดาเป็นพรหมและมีความเห็นผิดแฝงอยู่ด้วยพร้อมกันว่า การบำเพ็ญศีลพรตนั้นจะทำให้ไปเกิดเป็นเทวดาเป็นพรหมได้

ยังมีคำอธิบายที่น่าสนใจเพิ่มอีกว่า ข้อที่เป็นทั้งศีลและวัตรก็มี เป็นแต่วัตรไม่เป็นศีลก็มี เช่น วินัยของพระภิกษุมิทั้งศีลและวัตร กล่าวคือส่วนที่เป็นการบังคับควบคุมตนหรืองดเว้น ความสำรวมระวัง การไม่ล่วงละเมิดเป็นศีลส่วนการสมาทานหรือข้อที่ถือปฏิบัติเป็นวัตร ส่วนข้อที่เป็นแต่วัตรไม่เป็นศีลได้แก่ ธุดงค์ทั้งหลาย เช่น ถืออยู่ป่า ถือบิณฑบาตเป็นประจำ ถือทรงผ้าบังสุกุล เป็นต้น ในความหมายของชาวพุทธ ศีลได้แก่เบญจศีล วัตรได้แก่การถือธุดงค์ ฯลฯ

๒.๓.๒ สีลัพพตปรามาสมีในหลายลักษณะ เป็นสังโยชน์ที่เข้าใจกันพวมากที่สุดข้อหนึ่ง จึงเห็นควรนำหลักฐานมาแสดงเพิ่มเติมเพื่อเสริมความเข้าใจ ดังนี้

ในพระบาลีมีมากแห่งตรัสถึงพราหมณ์และบุคคลบางจำพวกมีความเห็นผิด ถือว่าความบริสุทธิ์มิได้ด้วยศีลวัตรเป็นต้น เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนนั้นทะมานพว

ดูก่อนนั้นทะเราไม่กล่าวว่สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อนาถาธรรมระหุ้มห่อไว้แล้ว แต่เรากล่าวว่ คนเหล่าใดในโลกนี้ละเสียดซึ่งรูปที่เห็นแล้วก็ดี เสียดที่ได้ฟังแล้วก็ดี อารมณที่ได้ทราบแล้วก็ดี ละเสียดแม้ซึ่งศีลและพรตทั้งหมดก็ดี

ละเอียดซึ่งมงคลตื่นข่าวเป็นต้น เป็นอันมากทั้งหมดก็ดี กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ คนเหล่านั้นแลข้ามโสมพะดินได้แล้ว ส่วนอริยสาวกหรือท่านผู้หลุดพ้นหรือมุนีแท้ไม่ยึดติด ทิฏฐิทั้งหลาย ละได้ซึ่งศีลและพรตทั้งหมด ย่อมข้ามโสมพะดินหรือสังสารวัฏได้นั้นแล (ขุ.สุ. ๔๗/๔๓๑/๙๒๔)

ความเห็นผิदनนั้นอาจแสดงออกในรูปของการบำเพ็ญศีลพรต เพื่อจะได้เป็นเทพเจ้าดังปรากฏบ่อยๆในพระสูตรต่างๆ โดยมีข้อความว่า

“มีปณิธาน (หรือมีทิฏฐิ) ว่าศีล พรต หรือตบะหรือพรหมจรรย์นี้ เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง” (ม.มู. ๑๘/๒๓๒/๑๗๖)

ในคัมภีร์มหานิสเทศและจูฬนิสเทศได้อธิบายเรื่องการยึดถือความบริสุทธิ์ด้วยศีลและวัตร เช่นนี้ไว้หลายแห่ง เช่นแห่งหนึ่งว่า

มีสมณะพราหมณ์พวกหนึ่งถือความบริสุทธิ์ด้วยศีล พวกเขาเชื่อถือ สุธิ วิสุทธิ ความบริสุทธิ์ ความหลุดพ้น วิมุตติ ปริมุตติ เพียงด้วยศีล เพียงด้วยการบังคับควบคุมตนเพียงด้วยความสำรวมระวัง เพียงด้วยการไม่ล่วงละเมิด... ฯลฯ, มีสมณะพราหมณ์พวกหนึ่งถือความบริสุทธิ์ด้วยอศวัตร (ประพฤตಿಯ่างม้า) บ้างถือโควัตร (ประพฤตಿಯ่างวัว) บ้าง ถือพรหมวัตรบ้างถือเทววัตรบ้าง ถือทศวัตร (ไหว้ทิศ) บ้าง (ขุ.จ. ๖๗/๑๒๐/๖๘)

คำอธิบายเช่นนี้ลงตัวเป็นแบบในคำจำกัดความของคำว่า สีสัพตปรามาส (ความยึดมั่นในศีลพรต) อย่างชัดเจนคือการประพฤตินอกกลุ่มออกทางตกหล่นจากพุทธศาสนาไป

สรุปความหมายตอนนี่ว่า สีสัพตปรามาส หมายถึงการประพฤตีสีลพรตด้วยโสมพะดินคือไม่รู้ หลงผิดงมงายว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นบรรลุจุดหมายของศาสนาได้ โดยเพียงแค่ประพฤติ ตามพิธีกรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, ๒๕๕๖ พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม, ๔๕๒)

ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของการถือศีลพรตที่พลาดหลัก ก็คือการถือที่เป็นเหตุให้มาทะเลาะวิวาทเกี่ยวแย้งกันว่าใครดีใครเลว ผิดหรือถูก เป็นเหตุให้ยกตนข่มผู้อื่น ว่าเราทำได้ใคร่ครวญถูกต้อง คนอื่นเลวกว่าเรา ทำไม่ได้อย่างเราดังปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

บุคคลในโลกยึดถือในทิฐิทั้งหลายว่า สิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง ย่อมกระทำศาสนาเป็นต้นของตนให้เป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้อื่น นอกจากศาสนาของตนนั้นว่าเลวทั้งหมด เพราะเหตุนั้นบุคคลนั้นจึงไม่ล่วงความวิวาทไปได้ บุคคลนั้นเห็นอานิสงส์อันใดในตนกล่าวคือ ทิฐิที่เกิดขึ้นในสิ่งเหล่านี้ คือในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง ศีล พรตหรืออาภรณ์ที่ได้ทราบ บุคคลนั้นยึดมั่นอานิสงส์ในทิฐิของตนนั้น และว่าประเสริฐที่สุดเห็นศาสดาอื่นทั้งหมดโดยความเป็นคนเลว

(อง. ทสก. ๓๘/๑๘/๔๕)

เท่าที่แสดงมาแล้ว สรุปลักษณะการถือศีลพรตที่เป็นสีลพตปรามาสได้ว่าเป็นการถือด้วยโสมพะดินหรือด้วยค้นหาทิฏฐิซึ่งแสดงออกมาในรูปของการถือโดยงมงาย ไม่เข้าใจความมุ่งหมาย สักแต่จะทำตามๆกันไปตามวัชธรรมหรือจารีตประเพณีและหลงผิดว่าศีลพรตเท่านั้นจะทำให้บริสุทธิ์และหลุดพ้น หรือถืออย่างเป็นพิธีรีตองว่าศักดิ์สิทธิ์ว่าทำไปแล้วจะบันดาลผลสำเร็จให้เกิดขึ้น คือโดยรู้สึกว่าเป็นข้อบังคับบ่อยๆ ไม่รู้ว่าทำไปเพื่ออะไร เพราะไม่เห็นโทษของสิ่งที่ฟังดเว้น ไม่ทราบถึงใน

คุณของการละเว้นสิ่งที่ชั่ว ที่เลว หรือการถือเพราะอยากได้เหยื่อล่อ เช่น โขคลาก กามสุขบ้าง เป็นต้น ถือศีลพรตแล้วทำให้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ ทำให้เกิดหลงตัวเอง มีอาการยกตนข่มผู้อื่น

ตราบไตที่ยังเป็นปุถุชน (ผู้มีกิเลสหนา) การถือมั่น ถือพลาดในศีลวัตรก็ยังมีอยู่ไม่มากนักน้อยตามสัดส่วนของตัณหาทิฐิหรือโมหะ (ความหลงผิด) จึงเป็นการถือเลยไปตามสภาวะที่ถูกต้องไปจากการรักษาศีล ที่เรียกว่า สิลัพตปรามาส

๒.๓.๓ ธรรมที่เกี่ยวข้องและมีความหมายใกล้เคียง คือ สิลัพตูปาทานความยึดมั่นถือมั่นในการประพฤติหรือกระทำ

ซิลัพตูปาทาน หมายถึงความถือมั่นในการประพฤติกระทำ ที่เคยประพฤติกระทำ สืบปรึมปรากันมาอย่างไรเหตุผล หรือที่ถือว่าเป็นการประพฤติการกระทำที่นิยมกันว่าหลังหรือ ศักดิ์สิทธิ์แล้วก็ยึดถือไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่ยอมสละคืน. คนไทยเราทั่วไป ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สิลัพตนะ หรือศีลพรต ในที่นี้กันไม่น้อยกว่าชาติอื่นเหมือนกัน, มีการถือเครื่องรางของขลังและลัทธิพิธีเคล็ดลี้ลับต่างๆ เช่นว่าตื่นขึ้นมา บางคนจะต้องเสกน้ำล้างหน้า, ต้องทำพิธีไหว้ทิศต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นจะต้องผินหน้าทิศนั้นทิศนี้, จะบริโภคอาหารหรือจะนอนก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้, มีการเชื่อผีสาบเทวดา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น, ซึ่งเป็นเรื่องของคนโบราณสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังมีสิ่งที่ตัวยึดถือ หรือมีความยึดถือในทำนองนี้ และโดยเฉพาะก็มักจะเป็นของที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมหรือลัทธิศาสนานั้นเอง

ใจความสำคัญของเรื่องซิลัพตูปาทาน นี้ อยู่ตรงที่ว่าเป็นระเบียบวิธีประพฤติปฏิบัติ ที่ทำไปโดยไร้เหตุผล โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล คงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่น ในฐานะที่เป็นของที่เคยทำแล้ว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง. แม้แต่ที่เป็นพุทธบริษัทเป็นอุบาสกอุบาสิกาแท้ๆ ก็ยังมีของอย่างนี้ ยึดมั่นถือมั่นกันไว้คนละอย่างสองอย่าง ; แม้ที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่าง หรือหลายๆ อย่าง ในทำนองนี้ ซึ่งเป็นตัวศีลวัตรหรือศีลพรต ชนิดที่ยึดถือไว้ด้วยอุปาทาน. โดยเฉพาะลัทธิศาสนาต่างๆที่ถือพระเป็นเจ้า ถือเทวดา ถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำนองนั้นด้วยแล้ว จะต้องมีการถือชนิดนั้นมากอย่างยิ่ง. สำหรับพุทธศาสนาเราไม่สู้จะมีมากเหมือนอย่างนั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่น้อย. ข้อนี้เป็นได้โดยเหตุที่ว่าเมื่อมาประพฤติศีล หรือธรรมข้อใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ทราบความมุ่งหมาย ไม่คำนึงถึงเหตุผลได้แต่ลงสันนิษฐานเอาเสียว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เมื่อลงได้ปฏิบัติของศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมต้องได้รับผลดีเอง ; ฉะนั้นคนเหล่านี้จึงสมาทานศีล หรือประพฤติธรรมะ แต่เพียงตามแบบฉบับ ตามตัวอักษร ตามประเพณี ตามตัวอย่างที่สืบปรึมปรากันมาเท่านั้น, ไม่เข้าถึงเหตุผลของสิ่งนั้นๆ แต่เพราะอาศัยที่แก้ไยยาก. ด้วยเหตุนี้แหละ การที่ใครจะเปลี่ยนจากลัทธิหนึ่ง ไปสู่อีกลัทธิหนึ่ง หรือเปลี่ยนจากศาสนาหนึ่ง ไปสู่ศาสนาหนึ่งนั้น จึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำได้ เพราะอำนาจของศีลวัตรที่ตนประพฤติปฏิบัติสมาทานอยู่ด้วยความยึดถือ หลายวัน หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี จนแน่นแฟ้นเปลี่ยนไม่ได้. อันนี้เรียกว่า สิลัพตูปาทานเป็นการประพฤติปฏิบัติที่เคยกระทำสืบๆ กันมาอย่างผิดๆ หรือมกมาย

แม้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน อย่างที่ประพฤติปฏิบัติกันอยู่ก็ตาม ถ้าหากว่าทำไปด้วยความไม่รู้เหตุผลต้นปลายไม่รู้ความมุ่งหมายอันแท้จริง เหล่านี้แล้ว ก็ต้องเป็นการทำไปด้วยอำนาจซิลัพตูปาทานนี้ทั้งนั้น. การกระทำทางศาสนาของคนสองพวก ที่ดูภายนอกเหมือนกันนั้นแหละจะกลายเป็นว่าพวกหนึ่ง กำลังทำอยู่ด้วยอำนาจซิลัพตูปาทาน เป็นความโง่เขลา

ชนิดหนึ่งไป เพราะความยึดถือเหนียวแน่นในทางซลังและศักดิ์สิทธิ์ชนิดหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย. แม้ที่สุดแต่เราจะรักษาศีล, จะเป็นศีลห้า หรือศีลแปด ศีลสิบ หรือศีลอะไรก็ตาม ถ้ารักษาโดยคิดว่าเราจะเป็นผู้ซลัง ผู้ศักดิ์สิทธิ์ จะมีอำนาจวิเศษอะไรขึ้นมา เพราะการรักษาศีลนั้นแล้ว ก็กลายเป็นศีลพทปาทานนี้ทั้งนั้น, ไม่จำต้องกล่าวถึงการประพฤติวัตรแปลกๆ ของพวกเดียริถีย์ ภายนอกพุทธศาสนาเลย ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องระมัดระวังให้มาก. ในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักของธรรมะหรือของศาสนาที่ถูกต้องนั้น มันจะต้องเป็นการถูกต้องไปตั้งแต่ที่ภูริฐฐความคิด ความเห็น และความพอใจในผลของการปฏิบัติที่มีเหตุผล ในการทำลายกิเลสไปตั้งแต่ต้นทีเดียว มีวัตถุประสงค์เพื่อความดับทุกข์ ความประพฤติปฏิบัตินั้น จึงจะไม่เป็นไปเพื่อความยึดถือด้วยอุปาทานที่เหนียวแน่น นอกกลุ่มนอทาง

อีกอย่างหนึ่ง ยังมีสิ่งที่ควรจมองด้วยเหมือนกัน ว่าเราทุกคนมีอะอะไรที่เราถือรัันเหนียวแน่นอยู่ในทางการกระทำหรือประพฤติ ซึ่งถือเสียว่าอยู่เหนือเหตุผลที่จะพิสูจน์. ซ้อนนี้เป็นทางที่จะทำให้เราตกหลุมพราง ของศีลพทปาทานซ้อนนี้โดยไม่รู้สีกตัว, และเป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งคนสมัยเก่าหรือคนสมัยใหม่ก็ตาม. ขอให้พิจารณาว่า เรากำลังเชื่อ กำลังพอใจ กำลังยึดถือ ในระเบียบแห่งการประพฤติ การกระทำ อย่างหนึ่งอย่างใดของตน อย่างเหนียวแน่น อย่างที่ใครๆ จะมาจ้งไม่ได้ที่เดียวดั่งนี้ด้วยกันทุกคน, หากแต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นหลายๆ อย่าง เป็นคนๆ ไปเท่านั้น. คนเรามาจมหลงไหลอยู่ในสิ่งๆ นี้กันเสีย จึงเป็นเหตุให้ติดเหนียวแน่นอยู่ในสิ่งที่ตนเคยถือรัันผิดๆ มาแต่เดิม เป็นทางไม่ให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิตใจ. จิตใจยังคงถูกหุ้มห่อให้มีมิตมิตอยู่ด้วยศีลพทปาทานนี้ตลอดเวลา.

สรุปทั้งหมดจากธรรมะที่เกี่ยวข้อง สีสลพทปรามาสเป็นมิจฉาที่ภูริฐฐคือความเห็นและความยึดถือผิดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่เชื่อมโยงและจัดเป็นอัตรกิลมถานุโยคและกามสุขัลลิกานุโยคอันเป็นที่สุดสองด้านซึ่งชาวพุทธควรละเว้นเสีย เพื่อดำเนินในทางที่ถูกต้อง คือ มัชฌิมาปฏิปทา

หากสามารถทำความเห็นที่ผิดคือ สีสลพทปรามาสให้ไปในทางที่ถูกต้องได้แล้วค่อยไปแก้ไขศีลพทปาทานอันเป็นความยึดติดอันเหนียวแน่นลงได้ในที่สุด ก็จะเป็นการบรรลุธรรมขั้นสูงได้โดยทีเดียว

๒.๔ ราคะความยินดี พึงพอใจในกามารมณ

คำว่า ราคะ มีความหมายครอบคลุมไปหมดทั้งคน สัตว์ สิ่งของ ทรัพย์สมบัติเรื่องทางเพศ เกียรติยศ ชื่อเสียง อันทำให้เกิดความปรารถนา ความใคร่ ความยินดี ความพึงพอใจ ความรัก เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด แต่ราคะในสังโยชนนี้ เป็นเพียงความกำหนดยินดีความติดข้องในกามคุณ ๕ อันเป็นเรื่องเบื่องต่ำทางเพศเท่านั้น โดยมีความติดพันในเพศตรงข้ามที่น่ารัก น่าใคร่ นำปรารถนา มีความกำหนดเป็นที่ตั้งทางใดทางหนึ่งอันได้แก่

๑. ทางรูป รูปสวยรูปหล่อที่น่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจมองเห็นด้วยตา
๒. ทางเสียง หมายถึง เสียงไพเราะหรือสำนวนที่ผูกพันจิตใจ ได้ยินทางหู
๓. ทางกลิ่น คือกลิ่นหอมอันชวนให้พึงพอใจ รัญจวนใจ ได้กลิ่นทางจมูก
๔. ทางรส คือรส ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้กำหนด รับประทานได้ทางลิ้น
๕. ทางกาย คือการสัมผัสที่ทำให้รู้สึกสนุกสนานเปลิดเพลิน น่าใคร่ น่าพอใจ รู้สึกและรับรู้ได้ทางกาย

ในทางพุทธศาสนา ยังขยายออกไปเป็น ๖ คือ มี “ธรรมมารมณ” หรือในใจเพิ่มอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงสิ่งผิดขึ้นตามความรู้สึกในใจ เป็นเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เป็นของจริงหรือเป็นเพียงความคิดฝันก็ได้ ซึ่งอาจทำให้เกิดความกำหนดความพึงพอใจทางจิตขณะที่ยังรู้สึก

ความรู้สึกยินดี พึงพอใจและกำหนดเกิดขึ้นทั้ง ๖ ทางนี้ทำให้เกิดความยึดถือในอารมณ์, ยึดถือมากขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่เช่นนั้นอย่างแน่นแฟ้น ยากที่คนธรรมดาจะถอนได้ หากปล่อยให้เป็นไปโดยไม่หักห้ามไว้แต่ตอนต้น มิฉะนั้นความยึดถือในกามราคะนี้จะนำไปสู่โทษของกามอันมีความพินาศ เกทภัยและความทุกข์อย่างใหญ่หลวงได้

เหตุการณ์เกือบทุกอย่างในโลกเรา นี้ หากสืบสวนกันถึงที่สุดแล้วจะพบว่า มีมูลเหตุมาจากกามราคะนี้ คนเราจะรักกันก็มาจากกามราคะ จะโกรธกันเกลียดกัน อิจฉาริษยา ถึงขนาดฆ่าฟันกัน หรือฆ่าตัวเอง ก็มีมูลเหตุมาจากกามราคะนี้ รวมความแล้วอาจจะกล่าวได้ว่า ความยุ่งยาก ปั่นป่วนของมนุษย์ทั้งโลกนี้มีมูลเหตุมาจากกามราคะนี้เอง

ฉะนั้นโลกจะตั้งอยู่หรือหมุนไปหรือจะแตกดับลงรวมทั้งการคงอยู่ของตัวเราย่อมมีมูลเหตุมาจากกามราคะนี้ เราควรพิจารณาให้เห็นในตัวของเราเอง ว่ากามราคะในตัวเรามีมาอย่างไร เมื่อไร และเหนียวแน่นเพียงไร และอยู่ในลักษณะที่เลื้อยวิสัยที่จะลดละได้จริงๆหรือไม่

อย่างไรก็ตามกามราคะนี้ก็ยังมีส่วนที่เป็นประโยชน์เช่นว่า ทำให้เรารักครอบครัวขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง เป็นกำลังสำคัญอันหนึ่งทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้

เพียงแต่หากเปรียบเทียบกันในตัวและโทษเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว กามราคะเป็นสิ่งที่มีความสุขและประโยชน์น้อย มีความทุกข์มาก มีภาระและเกทภัยมากดังคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระบาลี เรื่อง เกี่ยวกับกามราคะความสุขและทุกข์ เพื่อเสริมความเข้าใจ จึงนำคำชี้แจงทางธรรมที่ควรทราบเกี่ยวกับกามราคะนี้มาแสดงไว้ตามสมควร

๒.๔.๑ กามคุณ ๕ ความปรารถนา ความยินดี ความพอใจในกาม มีรายละเอียดดังพระบาลีซึ่งแสดงไว้อย่างชัดเจนดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมี ๕ อย่างดังนี้คือ รูปทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยตา.... เสียงทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยหู.... กลิ่นทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยจมูก.... รสทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยลิ้น.... โผฏฐัพพะทั้งหลายที่รู้ได้ด้วยกาย ซึ่งนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก ชักให้ได้อย่างได้ ขวนให้กำหนด, เหล่านี้และ คือ กามคุณ ๕ ; อาศัย กามคุณ ๕ ประการเหล่านี้มีความสุขความจำใจ (โสมนัส) ไตเกิดขึ้น นี้คือส่วนนำยินดี (อัสสาทะ, ความหวานชื่น) ของกามทั้งหลาย นี้เรียกว่ากามสุข

(ม.มู. ๑๘/๑๙๖/๑๑๕)

๒.๔.๒ กามทีนวกถา โทษของกามมีมากในพระบาลีมีกล่าวไว้หลายประการดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ จึงมีการตั้งครรรค์....เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู ทั้งสัตว์ที่จะเกิดก็ปรากฏ, เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ย่อมมีการตั้งครรรค์ ; มารดาอุ้มท้องประคับประคองครรรค์นั้นตลอดเวลา ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง ด้วยความเสี่ยงชีวิตเป็นอย่างมาก ทั้งเป็นภาระอันหนัก, ครึ่งล่วงเวลา ๙ เดือน หรือ ๑๐ เดือนแล้ว มารดาก็คลอดทารกในครรรค์ด้วยความเสี่ยงชีวิตเป็นอันมาก

อย่างเป็นทางการอันหนัก แล้วเลี้ยงทารกที่เกิดนั้นด้วยโลหิตของตน ; ภิภษุ
ทั้งหลาย ในธรรมเนียมของอริยชนถือน้ำนมของมารดานี้ว่าคือโลหิต”

(ม.ม. ๑๙/๔๕๒/๑๘๕)

อีกด้านหนึ่งมีมาจากข้อบกพร่องของกามเอง ท่านมักแสดงด้วยอุปมาต่างๆ ซึ่งมีกล่าวถึง
บ่อยๆ ว่า กามทั้งหลายมีความหวานขึ้นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้มีมากยิ่งนัก
ดังอุปมาที่ยกมา ๑๐ ข้อดังนี้

๑. เปรียบเหมือนสุนัขที่เพรียและหิวโหย เขาโยนท่อนกระดูกเปื้อนเลือด
ให้ ก็ตะโอบอยู่นั่นเองจนเหนื่อยอ่อน ก็ร่อยไม่เต็มอยาก และไม่เต็มอิ่มได้จริง

๒. เปรียบเหมือนขึ้นเนื้อที่แฉ่งหรือเหยี่ยวเป็นต้นคาบบินมา เหยี่ยวแฉ่ง
ตัวอื่นเห็นเข้าก็โฉบเข้ามาจุมจิกแย่งเอา คือเป็นของไม่สิทธิขาดแก่ตัว ผู้อื่นแย่งชิง
ได้ คนทั้งหลายต่างก็ต้องการหมายปองจะเอา เป็นเหตุให้เกิดการแก่งแย่งช่วงชิง
เบียดเบียนประทุษร้าย ตลอดจนสังหารเข่นฆ่ากัน ถ้าไม่รู้จักปล่อยวาง ย่อมจะ
เดือดร้อนแสนสาหัส

๓. เปรียบเหมือนคนถือคบเพลิงหญาลูกโพลงเดินทวนลม ไม่ช้าก็จะต้อง
ทิ้งเสีย มิฉะนั้นจะไหม้มือ ไหม้แขนและอวัยวะต่างๆ อาจถึงตายหรือไม่ก็สาหัส

๔. เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันร้อนแรง ผู้ที่รักชีวิตทั้งที่รู้ว่า หากตก
ลงไป ถ้าไม่ตายก็ต้องเจ็บสาหัส และไม่อยากตกหลุม แต่ก็เหมือนมีคนแข็งแรง
คอยจับแขนอุดตึงเข้าไปหาหลุมถ่านเพลิงอยู่เรื่อย

๕. เปรียบเหมือนฝัน มองเห็นทุกอย่างเฉิดฉินอำไพ แต่ไม่ทันนาน ก็ผ่าน
หายหมดไป พอตื่นขึ้นมาก็มองไม่เห็นอะไร เหลือไว้แต่ความเสียดาย

๖. เปรียบเหมือนทรัพย์สมบัติที่ขอยืมเขามา เอาออกแสดงดูโก้เก๋หรูหรา
วางท่าอวดกัน ผู้คนก็กล่าวขวัญชื่นชม แต่ครอบครองเอาไว้ได้เพียงชั่วคราวและ
อย่างไม่มั่นใจ ไม่เป็นสิทธิของตนแท้จริงเจ้าของตามมาพบที่ไหนเมื่อไร ก็ต้องคืน
เขาไปทีนั้นเมื่อนั้น ไม่มีทางผ่อนปรน

๗. เปรียบเหมือนต้นไม้มีผลตกในราวป่า ผู้คนผ่านมา เมื่ออยากได้ลูกผล
เขาจะได้ด้วยวิธีใดก็ใช้วิธีนั้น ผู้ที่ขึ้นต้นไม้เป็นก็ปีนป่ายขึ้นไปเก็บ ส่วนคนที่ขึ้น
ไม่เป็นก็จะเอาให้ได้ ที่เป็นคนร้ายนินสัยพาลมีมิดมีหวานก็จะตัดทำลายเสียทั้งต้น
คนที่อยู่บนต้นไม้ถ้าลงมาไม่ทัน ก็จะถูกต้นไม้ล้มทับแขนขาหักขอกหักหรือ
ถึงล้มตายไป

๘. เปรียบเหมือนเชียงสับเนื้อ เข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วย ก็เท่ากับเอาชีวิตเข้าไป
เสี่ยงให้ถูกบั่นถูกสับ

๙. เปรียบเหมือนหอกและหลาว มักจะคอยทิ่มแทงให้ได้แผลไม่เล็กก็
ใหญ่ ไม่เจ็บน้อยก็เจ็บมาก

๑๐. เปรียบเหมือนห้วง เข้าไปเกี่ยวข้องก็ไม่วายต้องคอยระแวง ไม่อาจ
ปลงใจสนิท หรือวางจิตปลอดโปร่งได้แท้จริง อาจถูกฉกเอาคือนำภัยอันตรายมา
ให้ได้เสมอ (อง.ปิฎก. ๓๖/๗๖/๑๘๒)

ข้อเสียหรือจุดบกพร่องของกามสุขนี้ อาจกล่าวโดยย่อว่า ความเอร็ดอร่อยสนุกสนานหวานชื่นที่คนปรารถนา อาจอำนวยให้เพียงชั่วครู่ชั่วยามในเวลาที่ไม่เสพเสวย แต่เป็นความเจ็บปวดชอกช้ำของคนที่ไม่ต้องการ กามกลับประทับลงให้อย่างแน่นแฟ้นที่ติดตามฝังใจไปนานแสนนาน เท่านั้นยังมีหน้า แม้ส่วนที่เป็นความเอร็ดอร่อยสนุกสนานหวานชื่นนั้นแหละ เมื่อจางคลายหายลับดับล่วงผ่านไป แล้ว ยังทิ้งความเสียดายเอาไว้ทรมานใจคนบางคนให้พิโรธไปได้อีกนาน **(พระสาสนโสภณ (พิจิตร วิฑูรย์กุล), ๒๕๕๖ อนุพุทธพิภพที่ปีภาค ๑-๕, ๒๐)**

ยังมีอุปมาที่แสดงให้เห็นอุปสรรคของผู้ติดอยู่ในกามไม่อาจบรรลุธรรมได้แม้จะบำเพ็ญเพียรเท่าใดก็ตาม ดังในพระบาลี มีฉิมมิกาย มูลปณณาสก ดังนี้

อุปมาข้อที่ ๑ ว่า “สมณพราหมณ์ (นักบวช) เหล่าใดเหล่าหนึ่งซึ่งมีกาย ยังไม่ได้สลัดออกจากกาม และมีความข้องอยู่ในกาม ยังไม่ละให้สงบได้ด้วยดี สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อน อันเกิดจากความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่อาจจะตรัสรู้ได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง บุคคลแช่ไว้ในน้ำ บุรุษต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้นั้นมาสีกันเข้า ด้วยหวังว่าจะให้ไฟเกิดขึ้น บุรุษนั้นก็ไม่สามารถทำให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหน้อยยากลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังชุ่มด้วยยางยังแช่อยู่ในน้ำ”

อุปมาข้อนี้หมายความว่า ใครก็ตามที่กายยังไม่ได้สลัดออกจากกามใจก็ยังไม่ขงและใครอยู่ในกาม บุคคลนั้นจะทำความเพียรหนักสักเพียงไรทรมานตนสักเท่าไรก็ตาม ให้ทุกขยากขนาดไหนก็ตาม หรือไม่ได้ทำความเพียรเลย บุคคลนั้นก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ธรรมได้ เปรียบเหมือนไม้สดซึ่งชุ่มด้วยยาง และแช่ไว้ในน้ำด้วย ใครก็ตามต้องการจะได้ไฟ เอาไม้นั้นมาสีกันเข้า สีเท่าไรก็ไม่อาจจะเกิดไฟขึ้นได้ เพราะไม้นั้นชุ่มด้วยยางและยังแช่อยู่ในน้ำ

อุปมาข้อที่ ๒ ว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กายสลัดออกจากกามแล้ว แต่ใจยังรักใคร่อยู่ในกาม ชอบใจอยู่ในกาม สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะทำความเพียรให้เผ็ดร้อนขนาดไหนก็ตาม หรือไม่ได้ทำก็ตามก็ไม่อาจจะตรัสรู้ธรรมได้ (คือไม่อาจจะพ้นกิเลสได้) เปรียบเหมือนไม้ที่ชุ่มด้วยยาง ที่บุคคลวางไว้บนบก แม้ใครจะเอาไปสีกันเพื่อให้เกิดไฟ ก็ไม่อาจจะเกิดไฟขึ้นได้ เพราะไม้นั้นยังสดและชุ่มด้วยยาง แม้จะอยู่ห่างน้ำแล้วก็ตาม”

อุปมาข้อนี้หมายความว่า บางคนเมื่อออกบวชแล้ว กายสลัดออกจากกามแล้ว แต่ใจยังคิดถึงในเรื่องกามอยู่ ยังติดอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ แม้จะทำความเพียรหรือไม่ทำความเพียรบุคคลนั้นก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ได้ เพราะใจยังชุ่มไปด้วยยาง แม้จะวางไว้บนบกแล้วก็จริง แต่มันยังสด ยังชุ่มไปด้วยยาง ก็ไม่อาจจะสีให้เกิดไฟขึ้นได้

อุปมาข้อที่ ๓ ว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดที่กายสลัดออกจากกามแล้ว ใจก็สละกามได้ สงบระงับดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะทำความเพียรอันเผ็ดร้อน หรือไม่ทำความเพียรก็ตาม เขาสามารถจะตรัสรู้ธรรมได้เปรียบเหมือนไม้

แห่งที่วางไว้บนบก บุรุษต้องการไฟ เอาไม้สั้นมาสีกันเข้าไฟย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะไม้สั้นเป็นไม้แห้ง และวางไว้บนบก” (ม.มู. ๑๙/๔๑๔/๑๑๓)

ทรงแสดงให้เห็นว่าการละออกจากกามเสียได้ ย่อมบรรลุธรรมได้โดยบำเพ็ญเพียรไปตามธรรมจนตรัสรู้ได้ในที่สุด ข้ออุปมาทางกามราคะที่เป็นโทษแม้ภิกษุที่บวชแล้วอยู่ในพระศาสนา หากไม่ระวังกายวาจาใจ ที่ต้องผิดพลาดจนไม่อาจแก้ไขได้ก็ยังมีอุปมาที่เกี่ยวกับพระภิกษุผู้ผ่านการศึกษามาแล้วตั้งในอุปมาข้อ ๑ ข้อ ๒

๒.๔.๓ เนกขัมมานิสังสกา อานิสงฆ์การออกจากกาม

พระพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นถึงอานิสงฆ์ของการออกจากกาม ความสุขชนิดใหม่อันเป็นความสุขที่สูงขึ้นไปและไม่มีโทษ ดังเรื่องราวในมาคัณทียสูตร ดังนี้

กล่าวกันว่า ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในโรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชะในแคว้นกุรุ ในสมัยนั้น ปริพาชกคนหนึ่งได้เข้าไปอาศัยบ้านพราหมณ์นั้นด้วย แล้วก็ได้พบกับพระพุทธเจ้าที่โรงบูชาไฟนั้นและได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ในการสนทนาตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับมาคัณทียปริพาชก ข้อความในการสนทนาปรากฏอยู่ในมาคัณทียสูตรดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าตรัสกับมาคัณทียปริพาชกว่า ดูกรมาคัณทียะ เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ ยังอยู่ครองเรือน เป็นผู้อัมหนาเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ บำเรอตนอยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ชอบใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูกรมาคัณทียะ ปราสาทของเรานั้นได้มีถึง ๓ หลัง คือ ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน เรานั้นได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรี ไม่มีบุรุษเจือปนอยู่ในปราสาท เป็นที่อยู่ในฤดูฝนตลอด ๔ เดือน ไม่ได้ลงภายใต้ปราสาทเลย

สมัยต่อมา เรานั้น ได้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องออกไปจากกามทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ละตัณหาในกามบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดจากกาม เป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบอยู่ในเราเห็นสัตว์อื่นที่ยังเป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัดในกามถูกกามตัณหาเคี้ยวกิน (คือสร้างความทุกข์ยากให้) อยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะกามเผาอยู่ เสพกามอยู่ เรานั้นไม่ทะเยอทะยาน ต่อสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดีในกามนั้น ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะเรายินดีในการเว้นจากกาม เว้นจากอกุศลธรรม จึงไม่ทะเยอทะยานในธรรมอันต่ำ ไม่ยินดีในธรรมอันเลวนั้น”

(คำว่า “ธรรมอันต่ำ ธรรมอันเลว” หมายถึง กาม ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ก็เคยเสพกามคุณ มีความสุขอยู่ในปราสาท แม้จะเห็นบุคคลที่เสวยกาม พระองค์ก็ได้ยินดี พระองค์ทรงเว้นจากกามเสียแล้ว เพราะพระองค์ผ่านความสุขมามากกว่านั้น)

พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปว่า “ดูกรมาคัณทียะ เปรียบเหมือนคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เอบอ้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ บำเรอตนด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเขาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เมื่อเขาตายไป เขาก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ พึงเข้าถึงความเป็นสหาย ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวบุตรนั้นอันหมู่นางอัปสรแวดล้อมอยู่ในนั้นทวัน (สวณ สวรรค์) เอบอ้อมเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ บำเรอตนอยู่ใน สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก เทวบุตรนั้นเห็นคฤหบดี ผู้อ้อมเอบ อยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ บำเรอตนอยู่ ดูกรมาคัณทียะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เทพบุตรนั้น จะพึงทะเยอทะยานต่อคฤหบดี หรือต่อบุตรของคฤหบดีคนโน้น หรือต่อกามคุณ ทั้ง ๕ ของมนุษย์ หรือจะเวียนมาเพราะกามคุณของมนุษย์บ้างหรือ ?”

มาคัณทียะปริพาชกก็ทูลว่า “ไม่เป็นเช่นนั้น ท่านพระโคดม”

“ข้อนั้นเพราะเหตุไร ?”

“เพราะกามอันเป็นทิพย์น่าใคร่ยิ่งกว่าและประณีตกว่ากามของมนุษย์”

ในตอนนี้ พระองค์ทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า คฤหบดีผู้เคยยินดีในกาม บริโภคกาม แต่เขาประพฤตีสุจริต ก็ไปบังเกิดบนสวรรค์ เียบพร้อมด้วยกาม คุณทั้ง ๕ อยู่บนสวรรค์ และเขามองเห็นว่า คฤหบดีหรือบุตรของคฤหบดีนั้น เียบพร้อมด้วยกาม ถามว่า เขาใคร่จะบริโภคกามเหมือนคฤหบดีที่เห็นไหม ? ก็ตอบว่า “ไม่” เพราะเขาบริโภคกามอันเป็นทิพย์ซึ่งเหนือกว่าอยู่)

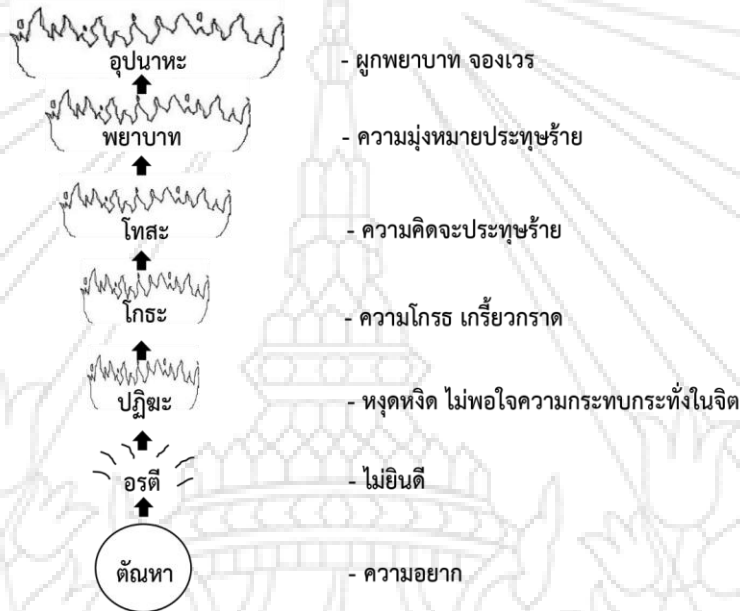
พระองค์ตรัสต่อไปว่า “ดูกรมาคัณทียะ เราก็นั้นนั้นเหมือนกัน เมื่อยังอยู่ ครองเรือนในกาลก่อน เอบอ้อมเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ บำเรอตนอยู่ ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่สัตว์ปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สมัยต่อมา เรารู้ถึงความเกิดความดับ รู้คุณ รู้โทษ รู้อุบายเครื่องสลัดออกจากกามได้แล้ว เป็นผู้ปราศจาก ความกระหาย มีจิตสงบอยู่ภายใน เรานั้นเห็นหมู่สัตว์อื่นที่ยังไม่ปราศจากความ กำหนัดในกาม ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนที่เกิดขึ้นเพราะ ปรารถนากามเฝ้าอยู่ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเรายินดีอยู่ด้วยความยินดีที่เว้น จากกาม เว้นจากอกุศลธรรม ทั้งเป็นความยินดีที่ล่วงเลยความสุขอันเป็นของ ทิพย์ตั้งอยู่ จึงไม่ทะเยอทะยานเพราะธรรมอันเลวนั่นเอง” (ม.ม. ๒๐/๒๘๑/๔๘๙)

จากพระบาลี พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระองค์เองว่า พระองค์นั้นเคยเพียบพร้อมด้วย กามคุณทั้ง ๕ และต่อมาภายหลัง พระองค์ก็ได้เบื่อหน่ายในกาม และเมื่อพระองค์เห็นผู้อื่นที่บริโภค กามอยู่ เียบพร้อมด้วยกามคุณ พระองค์ก็ไม่ได้ยินดี เพราะพิจารณาเห็นว่าความสุขที่ยิ่งกว่ากามนั้น ยังมีอยู่ เพราะพระองค์เว้นจากกามได้แล้ว ความสุขที่เว้นจากกามนั้นก็คือความสุขที่เกิดจากสมาธิ และความสุขซึ่งสูงขึ้นไปอีกหลายชั้น

๒.๕ ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต

เป็นความหงุดหงิด ขุ่นข้อง ไม่พอใจ ไม่สบายใจ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ โดยตัวเองเป็นผู้คิดทำ ให้เกิดขึ้นเอง มีสาเหตุมาจากไม่สมปรารถนาเรื่องเล็กน้อย เมื่อเกิดขึ้นแล้ว หากไม่สามารถดับลงก็จะ พัฒนาให้รุนแรงขึ้นได้ ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๔ ผลการพัฒนาของอารมณ์ด้านปฏิฆะมากขึ้น

ปฏิฆะนี้เป็นลักษณะหนึ่งของความโกรธแม้จะไม่รุนแรงแต่ก็มีมากเป็นไปตามความอยาก ความต้องการที่เกิดขึ้นแล้วไม่สมความตั้งใจขึ้นมาจึงกล่าวได้ว่ามีมากเท่ากับความอยากของตนในทุก เรื่องก็ว่าได้ เพราะส่วนมาก ความอยากหรือความต้องการของคนเรามีมากและไม่สิ้นสุด ปฏิฆะนี้จึง เป็นกิเลสชนิดหนึ่งซึ่งจะมารบกวนจิตใจของเราได้มากมีโทษมากหากไม่ระงับหรือระงับไว้ไม่ทันก็ พัฒนาขึ้นรุนแรงขึ้นโดยเริ่มด้วยตัณหา

๒.๕.๑ สาเหตุของปฏิฆะเริ่มต้นมาจากตัณหา ตัณหาคือความอยากที่เกิดจากความหลงผิด ถ้าเป็นความอยากที่มีขึ้นด้วยสติปัญญาอย่างไม่นับว่าเป็นตัณหา ตัณหาที่มาจากความหลงผิดมี ๓ ประเภท คือ

๑. กามตัณหา มีความอยากในกามทุกชนิดโดยเฉพาะเพศตรงข้าม มีความรัก มีความ ต้องการ มีความหึงหวง เมื่อไม่ได้ตามต้องการก็เกิดอรติแล้วพัฒนาเป็นปฏิฆะขึ้นมา
๒. ภวตัณหา ความอยากเป็น อยากดี อยากเด่น เมื่อถูกดูถูกเหยียดหยาม ไม่ได้ดี ไม่ได้เด่น ก็เกิดอรติขึ้นมา
๓. วิภวตัณหา ความไม่อยากมีและไม่ให้เป็น เช่น การขัดใจ หรือ ถูกพูดขัดคอ หรือถูก ย้อยแหยงของที่เราสงวน หรือเกิดความชราเจ็บไข้ ซึ่งเกิดขึ้นโดยเราไม่ต้องการ ก็ทำให้เกิดอรติ และ ปฏิฆะขึ้น

รวมความแล้วจะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นเกิดจากการไม่ได้ตามที่ตัณหาต้องการและก็มีอรติ และปฏิฆะเกิดขึ้นดังจะขยายความต่อไปนี้

๒.๕.๒ อรติ แปลว่า ความไม่ยินดี ไม่ชอบ อันเป็นจุดเริ่มของกิเลสสายนี้เกิดมาจากความไม่สมปรารถนาจาก ตัณหาทำให้เกิดความไม่พอใจ หรือไม่ชอบใจขึ้น แต่ก็ยังไม่รุนแรง เป็นเพียงความรู้สึกในจิตเท่านั้น ยังสามารถระงับเสียได้โดยง่าย แต่ถ้าระงับไว้ไม่ได้จะมีอาการขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ปฏิฆะ

๒.๕.๓ ปฏิฆะ แปลว่า ความกระทบกระทั่งในใจ ชัดใจ ทำให้ความไม่ชอบไม่พอใจ แรงแขึ้นจนเกิดอาการติดขัดไม่ปลอดโปร่ง จะคิดอ่าน อย่างไม่สะดวก จะทำอะไรก็ขัดข้องไปหมด ขวางหู ขวางตา ถ้ายังปลดออกไม่ได้ก็ติดขัดอยู่อย่างนั้น

ปฏิฆะนี้ จะทำให้จิตกระวนกระวายมากกว่าอรติ ถ้าเปรียบอรติเหมือนจุมูก เราได้กลิ่นเหม็นไม่สบายจุมูก แต่ขั้นปฏิฆะเหมือนกับถูกใครจุมูกเลยทีเดียว จึงทำให้ต้องตื่นรนเพื่อให้พ้นเหตุการณ์เช่นนี้ แต่ถ้าสามารถระงับปฏิฆะนี้เสียได้เหตุการณ์ก็จะสงบลง จึงเป็นเพียงเหตุซึ่งเกิดขึ้นในใจยังไม่แสดงออกมา แต่ถ้าไม่ระงับเสียในขั้นนี้ อาการของจิตจะแปรสภาพไปเป็น...โกรธ

๒.๕.๔ โกรธ ตรงกับคำว่าโกรธเป็นการแสดงออกมาโดยอาการ ไม่เก็บไว้ในใจเป็นสิ่งเริ่มของความเสียหายต่างๆ อาการของจิตจะรัวและถี่ จนเกิดอาการที่เรียกว่าเดือดดาล ความเดือดดาลของจิตจะร้อนเหมือนกับเราเอาฝ่ามือถูกกันถี่เร็วก็เกิดอาการร้อนขึ้นมา แสดงออกมาให้เห็น เช่นโกรธจัดจนตัวสั่น มือสั่น ริมฝีปากสั่น ต้องขบกรามต้องกัดฟัน ถ้าเป็นผู้ฝึกอบรมธรรมะไว้พอสมควรก็อาจจะระงับลงได้ แต่ถ้าระงับไว้ไม่ทันท่วงที จิตจะมีอาการขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือ คิดหาทางประทุษร้าย เพื่อทำลายสิ่งที่ทำให้ตัวขัดใจ ความคิดนี้ เรียกว่า...โทสะ

๒.๕.๕ โทสะ ได้แก่ความคิดที่จะทำลาย ถ้างผลาญ ทำให้เสียหายวายวอดไป อันเป็นความคิดที่จะทำคนอื่นเสียหายอย่างแรง ถึงขั้นเสียชีวิตก็ได้ ถ้าอย่างไม่รุนแรง เช่น ทำให้เจ็บใจ, ทำให้อาย, ทำให้ขายหน้า เป็นต้น

โทสะ จะรุนแรงหรือไม่รุนแรงก็ตามสามารถตัดสติความได้ให้ดูที่เจตนาหรือความตั้งใจ ซึ่งมีอยู่ ๒ จุดคือที่ ต้นทางกับปลายทางของเจตนาของผู้กระทำ คือเหตุใดจึงกระทำและมุ่งหวังผลของการกระทำอย่างไร คือ

๑. ทำไปด้วยความอยาก มีการได้มาเป็นที่สุด

๒. ทำไปด้วยความเกลียดชัง มีการทำลายไปในที่สุด

ตัวอย่างเช่น ครูเขียนนักเรียน การเขียนตานั้นเป็นลักษณะการทำลาย เจตนาของครูเป็นโทสะหรือไม่ ดูได้ที่เจตนาว่าเกิดขึ้นจากความเกลียดชังและผลหวัง คือเห็นเด็กเจ็บปวด หรือขึ้นต้นจากความหวังดีต่อเด็กและผลที่ต้องการคือเด็กคนนั้นสงบได้ และมีความเจริญก้าวหน้า การเขียนจึงเป็นเพียงอุบายเท่านั้น การเขียนไม่ใช่พฤติกรรมของโทสะ แต่ถ้ามีพฤติกรรมของโทสะคือเป็นตรงข้ามอาการต่อเนื่องของโทสะนี้หากยังไม่สิ้นสุดสามารถพัฒนาต่อเนื่องไปเป็น...พยาบาท

๒.๕.๖ พยาบาท แปลว่า เครื่องทำความพินาศ คือการผูกใจที่จะแก้แค้นทำร้ายอาฆาต เมื่อเกิดพยาบาทขึ้นคือมุ่งหมายจะประทุษร้าย แต่ยังไม่มียุทธวิธีหรือไม่มีเครื่องมือจึงผูกใจแค้นไว้หาช่องทางที่จะทำการในเวลาที่เหมาะสม จะมีการเตรียมการและวางแผน ร้ายแรงกว่าโทสะและเป็น การมุ่งเอาความฉิบหาย พินาศเสียหายเป็นสำคัญ เป็นการเสียหายถึงขั้นเสียชีวิต เสียความสุข เสียลูกเมีย เสียชีวิต นับเป็นการพยาบาททั้งสิ้น พยาบาทจะสิ้นสุดลงเมื่อสมความตั้งใจแล้ว คือได้แก้แค้นแล้วแต่ถ้ายังไม่สาสมไม่อาจล้างความโกรธที่มีลงได้ก็จะพัฒนาไปเป็น.....อุปนาหะ

๒.๕.๗ อุปนาหะ คือ ผูกพยาบาท อาฆาต จ้องแวง ยาวนาน มีการกระทำอันร้ายแรงแบบพยาบาทแต่ไม่สิ้นสุดเพียงครั้งเดียวหรือเฉพาะคน แต่ยังคงลามไปถึงผู้คนที่ไม่รู้เห็น แต่เกี่ยวข้องกับด้วยหรือแม้สมพยาบาทไปแล้วยังไม่หายแค้นจ้องจ้องล้างผลาญต่อไปอีกยาวนานดังอุปมาของ โกะระ โทสะพยาบาท อุปนาหะ ในอรรถกถายมกวรรค เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลสิยกษิณี ดังนี้

ดังได้สดับมา บุตรภุมมพิณคนหนึ่ง เมื่อบิดาทำกาละแล้ว ทำการงานทั้งปวง ทั้งที่นา ทั้งที่บ้าน ด้วยตนเอง ปฏิบัติมารดาอยู่. ต่อมามารดาได้บอกแก่เขาว่า “แม่จักนำนางกุมิกามาให้เจ้า.”

บุตร. แม่ อย่าพูดอย่างนี้เลย, ฉันจักปฏิบัติแม่ไปจนตลอดชีวิต.

แม่. เจ้าคนเดียวทำการงานอยู่ ทั้งที่นาและที่บ้าน, เพราะเหตุนั้น แม่จึงไม่มีความสบายใจ เลย, แม่จักนำนางกุมิกามาให้เจ้า.

เขาแม่ห้าม (มารดา) หลายครั้งแล้วได้นิ่งเสีย. มารดานั้นออกจากเรือนเพื่อจะไปสู่ตระกูลแห่งหนึ่ง

ลำดับนั้น บุตรถามมารดาว่า “แม่จะไปตระกูลไหน?” เมื่อมารดาบอกว่า “จะไปตระกูลชื่อนั้น” ดังนี้แล้ว ห้ามการที่จะไปตระกูลนั้นเสียแล้ว บอกตระกูลที่ตนชอบใจให้. มารดาได้ไปตระกูลนั้นหมั้นนางกุมิกาไว้แล้ว กำหนดวัน (แต่งงาน) นำนางกุมิกาคนนั้นมา ได้ทำไว้ในเรื่องของบุตร. นางกุมิกานั้น ได้เป็นหญิงหมั้นที่นั้น มารดาจึงพูดกะบุตรว่า “พ่อ เจ้าให้แม่นำนางกุมิกาตามชอบใจของเจ้าแล้ว บัดนี้ นางกุมิกานั้นเป็นหมั้น, ก็ธรรมดาตระกูลที่ไม่มีบุตรยอมฉิบหาย. ประเพณียอมไม่สืบเนื่องไป เพราะฉะนั้นแม่จักนำนางกุมิกาคนอื่นมา (ให้เจ้า)” แม้บุตรนั้นกล่าวห้ามอยู่ว่า “อย่าเลย แม่” ดังนี้ ก็ยังได้กล่าว (อย่างนั้น) บ่อยๆ. หญิงหมั้นได้ยินคำนี้ จึงคิดว่า “ธรรมดาบุตร ย่อมไม่อาจฝืนคำมารดาบิดาไปได้, บัดนี้ แม่ผัวคิดจะนำหญิงอื่น ผู้ไม่เป็นหมั้นมาแล้ว ก็จักใช้เราอย่างทาสี, ถ้าอย่างไรเราพึงนำนางกุมิกาคนหนึ่งมาเสียเอง” ดังนี้แล้วจึงไปยังตระกูลแห่งหนึ่ง ขอนางกุมิกา เพื่อประโยชน์แก่สามี, ถูกพวกชนในตระกูลนั้นห้ามว่า “หล่อนพูดอะไรเช่นนั้น” ดังนี้แล้ว จึงอ้อนวอนว่า “ฉันเป็นหมั้น ตระกูลที่ไม่มีบุตร ย่อมฉิบหาย บุตรีของท่านได้บุตรแล้ว จักได้เป็นเจ้าของสมบัติ, ขอท่านโปรดยกบุตรนั้นให้แก่สามีของฉันเถิด” ดังนี้แล้ว ยังตระกูลนั้นให้ยอมรับแล้ว จึงนำมาไว้ในเรือนของสามี.

ต่อมา หญิงหมั้นนั้น ได้มีความปริวิตกว่า “ถ้านางคนนี้จะจักได้บุตรหรือ บุตรีไซ้ จักเป็นเจ้าของสมบัติแต่ผู้เดียว, ควรเราจะทำนางอย่างไรได้ ทารกเลย.”

เมียบลวงปรุงยาทำลายครรภ์เมียน้อย

ลำดับนั้น หญิงหมั้นจึงพูดกะนางนั้นว่า “ครรภ์ตั้งขึ้นในท้องหล่อนเมื่อใด ขอให้หล่อนบอกแก่ฉันเมื่อนั้น.” นางนั้นรับว่า “จ๊ะ” เมื่อครรภ์ตั้งแล้ว ได้บอกแก่หญิงหมั้นนั้น. ส่วนหญิงหมั้นนั้นแลให้ข้าวต้มและข้าวสวยแก่นางนั้นเป็นนิตย์. ภายหลัง นางได้ให้ยาสำหรับทำลายครรภ์ให้ตก ปนกับอาหารแก่นางนั้น.

ครรภ์ก็ตก [แท้ง]. เมื่อ ครรภ์ตั้งแล้วเป็นครั้งที่ ๒ นางก็ได้บอกแก่หญิงหมั้นนั้น. แม่หญิงหมั้นก็ได้ทำครรภ์ให้ตก ด้วยอุบายอย่างนั้นนั่นแล เป็นครั้งที่ ๒.

ลำดับนั้น พวกหญิงที่คุ้นเคยกัน ได้ถามนางนั้นว่า “หญิงร่วมสามีทำอันตรายหล่อนบ้างหรือไม่ ? นางแจ้งความนั้นแล้ว ถูกหญิงเหล่านั้นกล่าวว่า “หญิงอันพาล เหตุไร หล่อนจึงได้ทำอย่างนั้นเล่า ? หญิงหมั้นนี้ ได้ประกอบยาสำหรับทำครรภ์ให้ตกให้แก่หล่อน เพราะกลัวหล่อนจะเป็นใหญ่, เพราะฉะนั้น ครรภ์ของหล่อนจึงตก, หล่อนอย่าได้ทำอย่างนี้อีก.” ในครั้งที่ ๓ นางจึงมิได้บอก. ต่อมา [ฝ่าย] หญิงหมั้นเห็นท้องของนางนั้นแล้วจึงกล่าวว่า “เหตุไร? หล่อนจึงไม่บอกความที่ครรภ์ตั้งแก่ฉัน” เมื่อนางนั้นกล่าวว่า “หล่อนนำฉันมาแล้วทำครรภ์ให้ตกไปเสียถึง ๒ ครั้งแล้ว, ฉันจะบอกแก่หล่อนทำไม ?” จึงคิดว่า “บัดนี้ เราฉิบหายแล้ว คอยแลดูความประมาทของนางกุมาริกานั้นอยู่. เมื่อครรภ์แก่เต็มที่แล้ว, จึงได้ช่อง ได้ประกอบยาให้แล้วครรภ์ไม่อาจตกเพราะครรภ์แก่ จึงนอนขวาง [ทวาร.] เวทนากล้าแข็งขึ้น. นางถึงความสิ้นชีวิต.

นางตั้งความปรารถนาว่า “เราถูกมันให้ฉิบหายแล้ว, มันเองนำเรามา ทำทารกให้ฉิบหายถึง ๓ คนแล้ว, บัดนี้ เราเองก็จะฉิบหาย, บัดนี้ เราจุติจากอัฐภาพนี้ พึ่งเกิดเป็นนางยักษิณี อาจเคี้ยวกินทารกของมันเกิดตั้งนี้แล้วตายไป เกิดเป็นแม่แมวในเรือนนั่นเอง. ฝ่ายสามี จับหญิงหมั้นแล้ว กล่าวว่า “เจ้าได้ทำการตัดตระกูลของเราให้ขาดสูญ” ดังนี้แล้ว ทูบด้วยอวัยวะทั้งหลายมีดอกและเข้าเป็นตันให้บอบช้ำแล้ว. หญิงหมั้นนั้นตายเพราะความเจ็บนั้นแล แล้วได้เกิดเป็นแม่ไก่ในเรือนนั้นเหมือนกัน.

ผลัดกันสังหารคนละชาติด้วยอำนาจผูกเวร

จำเนียรกาลไม่นาน แม่ไก่ได้ตักฟองหลายฟอง. แม่แมวมากินฟองไก่เหล่านั้นเสีย. ถึงครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ มันก็ได้กินเสียเหมือนกัน. แม่ไก่ทำความปรารถนาว่า “มันกินฟองของเราถึง ๓ ครั้งแล้ว เตี้ยวันนี้มันก็อยากกินตัวเราด้วย. เตี้ยวันนี้ เราจุติจากอัฐภาพนี้แล้ว พึ่งได้กินมันกับลูกของมัน” ดังนี้แล้ว ทั้งสองได้ตายแล้วเกิดเป็นเนื้อทรายและเสือเหลือง เมื่อแม่เนื้อมีลูก แม่เสือเหลือง ก็ได้มากินลูกทั้งหลายเสียถึง ๓ ครั้ง. เมื่อเวลาจะตายแม่เนื้อทำความปรารถนาว่า “พวกลูกของเราถูกแม่เสือเหลืองตัวนี้กินเสีย ถึง ๓ ครั้งแล้ว เตี้ยวันนี้มันจักกินตัวเราด้วย. เตี้ยวันนี้เราจุติจากอัฐภาพนี้แล้วพึ่งได้กินมันกับลูกของมันเกิด ตั้งนี้แล้ว ได้ตายไปเกิดเป็นนางยักษิณี ฝ่ายแม่เสือเหลืองเกิดเป็นกุลธิดา (หญิงสาวของตระกูล หญิงสาวในตระกูล หรือหญิงสาวมีตระกูล.) ในเมืองสาวัตถี. นางถึงความเจริญแล้ว ได้ไปสู่ตระกูลสามีในบ้านริมประตู [เมือง]. ในกาลต่อมา นางได้คลอดบุตรคนหนึ่ง. นางยักษิณีจำแลงตัวเป็นหญิงสหายที่รักของเขามาแล้ว ถามว่า “หญิงสหายของฉันอยู่ที่ไหน ?” พวกชาวบ้านได้บอกว่า “เขาคคลอดบุตรอยู่ภายในห้อง.” นางยักษิณีฟังคำนั้น แสร้งพูดว่า “หญิงสหายของฉันคลอดลูกเป็นชายหรือหญิงหนอ. ฉันจักดูเด็กนั้น” ดังนี้แล้วเข้าไปทำเป็นแลดูอยู่ จับทารกกิน

แล้วก็ไป ถึงในหนที่ ๒ ก็ได้กินเสียเหมือนกัน. ในหนที่ ๓ นางกุลธิดามีครรภ์แก่ เรียกสามีมาแล้ว นอกว่า “นาย นางยักษ์ฉนิ คนหนึ่งกินบุตรของฉนเสียในหนนี้ ๒ คนแล้วไป, เตียนนี้ ฉนจักไปสูเรือนแห่งตระกูลของฉนคลอดบุตร” ดั่งนี้แล้ว ไปสูเรือนแห่งตระกูลคลอด [บุตรที่นั่น]. ในกาลนั้น นางยักษ์ฉนนั้นถึงคราวส่งน้ำ. ด้วยว่า นางยักษ์ฉนทั้งหลายต้องตักน้ำ จากสระอโนดาตพุนบนศิระชะมา เพื่อทำวเวสสวัน ตามวาระ ต่อล่วง ๔ เดือนบ้าง ๕ เดือนบ้างจึงพ้น (จากเวร) ได้. นางยักษ์ฉนเหล่าอื่นมีกายบอบช้า ถึงความสิ้นชีวิตบ้างก็มี. ส่วนนางยักษ์ฉนนั้นพอพ้นจากเวรส่งน้ำแล้วเท่านั้น ก็รีบไปสูเรือนนั้น ถามว่า “หญิงสหายของฉนอยู่ที่ไหน?” พวกชาวบ้านบอกว่า “ท่านจักพบเขาที่ไหน ? นางยักษ์ฉนคนหนึ่งกินทารกของเขาที่คลอดในหนนี้, เพราะฉนั้น เขาจึงไปสูเรือนแห่งตระกูล. “นางยักษ์ฉนนั้นคิดว่า”เขาไปในที่ไหน ๆ ก็ตามเถิด จักไม่พ้นเราได้” ดั่งนี้แล้ว อันกำลังเวรให้อุตสาหะแล้ว วิ่งบ่ายหน้าไปสูเมือง. ฝ่ายนางกุลธิดา ในวันเป็นที่รับชื่อให้ทารกนั้นอาบน้ำ ตั้งชื่อแล้ว กล่าวกะสามีว่า “นาย เตียนนี้เราพากันไปสูเรือนของเราเถิด” แล้วอุ้มบุตรไปกับสามี ตามทางอันตัดไปในท่ามกลางวิหาร มอบบุตรให้สามีแล้ว ลงอาบน้ำในสระโบกขรณีข้างวิหารแล้ว ขึ้นมารับเอาบุตร. เมื่อสามีกำลังอาบน้ำอยู่, ยืนให้บุตรตมนมแลเห็นนางยักษ์ฉนมาอยู่ จำได้แล้ว ร้องด้วยเสียงอันดังว่า “นาย มาเร็วๆเถิด นี้ฉนยักษ์ฉนนั้น” ดั่งนี้แล้ว ไม่อาจยืนรออยู่จนสามีนั้นมาได้ วิ่งกลับบ่ายหน้าไปสูภายในวิหารแล้ว

เวรไม่ระงับด้วยเวร แต่ระงับได้ด้วยไม่ผูกเวร

ในสมัยนั้น พระศาสดา ทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท. นางกุลธิดานั้น ให้บุตรนอนลงเคียงหลังพระบาทแห่งพระตถาคตเจ้าแล้วกราบทูลว่า “บุตรคนนี้ ข้าพระองค์ถวายแต่พระองค์แล้ว ขอพระองค์ประทานชีวิตแก่บุตร ข้าพระองค์เถิด.” สมณฑเทพ ผู้สิงอยู่ที่ขุมประตุ ไม่ยอมให้นางยักษ์ฉนเข้าไปข้างใน. พระศาสดารับสั่งเรียกพระอานนทเถระมาแล้ว ตรัสว่า “อานนท เธอจงไปเรียกนางยักษ์ฉนนั้นมา.” พระเถระเรียกนางยักษ์ฉนนั้นมาแล้ว. นางกุลธิดา กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางยักษ์ฉนนี้มา.” พระศาสดาตรัสว่า “นางยักษ์ฉนจงมาเถิด, เจ้าอย่าได้ร้องไปเลย” ดั่งนี้แล้ว ได้ตรัสกะนางยักษ์ฉนผู้มายืนอยู่แล้วว่า “เหตุไร? เจ้าจึงทำอย่างนั้น ก็ถ้าพวกเจ้าไม่มาสู่เฉพาะหน้า พระพุทธเจ้า ผู้เช่นเราแล้ว เวรของพวกเจ้า จักได้เป็นกรรมตั้งอยู่ชั่วกัลป์เหมือนเวรของงูกับพังพอน, ของหมึกกับไม้สะคร้อ และของกากกับนกเค้า, เหตุไฉน พวกเจ้าจึงทำเวรและเวรตอบแก่กัน? เพราะเวรย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร หาระงับได้ด้วยเวรไม่” ดั่งนี้แล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

น หิ เวเรน เวรานิ สมมตติช กุทาจน
อเวเรน จ สมมตติ เอส ธมโม สนนตโน.

“ในกาลไหนๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อม ไม่ระงับด้วยเวรเลย
ก็แต่ยอมระงับได้ด้วยความ ไม่มีเวร, ธรรมนี้เป็นของเก่า.”

เมื่อจบพระคาถา นางยักษ์ก็นั่งได้ตั้งอยู่ในพระโศดาปัตติผล ยอมระงับ การจองเวรนั้น จบเรื่องความเกิดขึ้นของนางยักษ์ณี. (ขุ.ธ. ๔๐/๑๑/๖๘)
 ปฏิษะนี้เป็นจุดเริ่มต้นของความโกรธแม้ทำให้เกิดความรู้สึกสนใจ สะใจ ได้ระบายอารมณ์ แต่ มีโทษมากดังจะพรรณนาต่อไปดังนี้

๒.๕.๘ ความโกรธที่พัฒนามาจากปฏิษะ ปฏิษะที่พัฒนาขึ้นเป็นความโกรธ เหมือนกับยา เสพติด คือมีความสะใจ มีความสามใจ ทำให้ผู้ที่โกรธได้ระบายโทสะออกมาให้หายความอึดอัด และ ทำให้ปลอดโปร่งโล่งใจ เกิดความสนุกล้าพอง ปลื้มใจว่าได้กระทำการที่สามกับความแค้นนั้นแล้วทำให้ติดใจในการได้โกรธ ได้ตี ได้ด่า ได้สนุก เลยทำให้กลายเป็นความชอบโกรธ พอโกรธเข้าบ่อยๆ ก็ กลายเป็นคนที่นิสัยโกรธง่าย โกรธเร็วตกเป็นทาสของปฏิษะไปในที่สุด

๒.๕.๙ โทษของความโกรธ หากระงับปฏิษะไว้ไม่ได้ จะพัฒนารุนแรงขึ้นไปเป็นความโกรธ จะทำให้บดบังสติปัญญาทำให้ลืมตัวและหมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องปฏิษะนั้นจนเสียงานเสียหายที่ หลงลืมภาระหน้าที่ หรือปฏิบัติไปอย่างไม่มีสติทำให้การทำงานเสียหาย

อีกแง่หนึ่ง ปฏิษะนี้จะเป็นเคราะห์ร้าย สามารถทำให้ผู้เกิดพินาศเสียหาย เหมือนเอาเคราะห์ ร้ายมาใส่ตน ดังมีธรรมภาษิตว่า **โกธาทิภูโต กุสโล ชนาคี** “ผู้ถูกความโกรธครอบงำย่อมละกุศลเสีย” พอถูกความโกรธครอบงำ ก็จะไม่คำนึงถึงความดีที่รู้จักจะปิดทึบเสีย ยอมเลว ยอมพินาศ เสียหาย เพราะความโกรธไม่ยึดหลักถูกต้องไม่ให้อภัยทำลงไปโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดก่อเกิดผลเสียหายร้ายแรง

อีกข้อหนึ่งคือ ปฏิษะที่พัฒนารุนแรงขึ้นทำให้กลายเป็นไม่ฟังเหตุผล ขาดวิจารณ์ญาณ มีดี บอด สามารถทำความชั่วได้โดยง่าย ขาดความยับยั้งชั่งใจ จนทำให้ความชั่วรุนแรงลงไป จนกลายเป็น คนชั่วนี้เป็นอันตรายที่น่ากลัวของปฏิษะที่พัฒนารุนแรงขึ้น

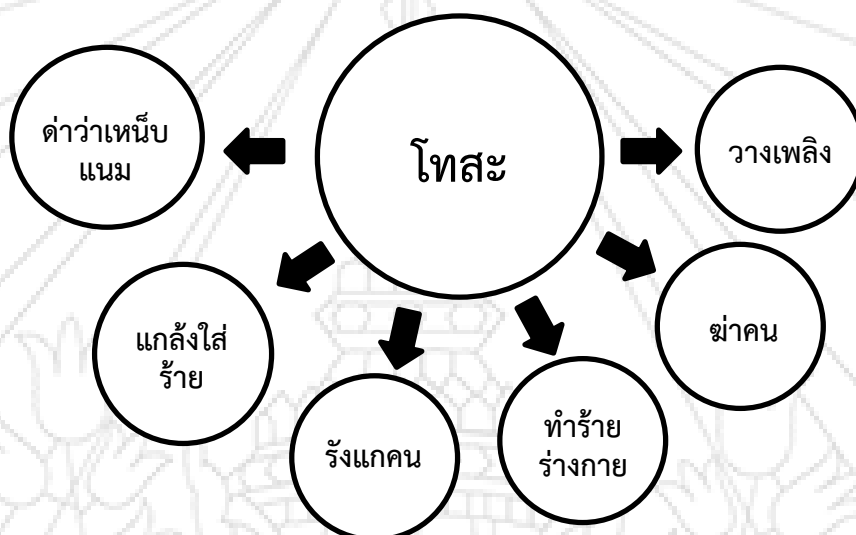
๒.๕.๑๐ โทษของโทสะ โทสะกับความสุข โทสะอื่นเกิดต่อมาจาก ปฏิษะ และโกรธะ เป็น ความรู้สึกที่เมื่อเกิดขึ้นกับใครแล้ว ทำให้หมดความสุขลงไปทันที อาการที่เกิดขึ้นคือ หัวใจจะเต้นเร็ว รู้สึกร้อนวูบที่บริเวณทรวงอก เป็นเพราะหัวใจทำงานผิดปกติ กระตุกและเต้นเร็ว รู้สึกร้อนผ่าวขึ้นมา ตามลำคอ น้ำลายแห้งตาถลน หน้าแดง ตาแดง อาการเหล่านี้ล้วนบั่นทอนสุขภาพ รับประทานอาหาร ไม่ลง ผิวกร้าน และแก่เร็ว สำหรับคนขี้โกรธ เป็นโรคร้ายชนิดหนึ่ง และเป็นภัยต่อผู้อื่นได้มาก ความ โกรธ จึงบั่นทอนความสุขเป็นอย่างมาก

โทสะกับสมรรถภาพ จะสังเกตได้ว่าหลังจากโกรธจัดขึ้นมาแล้ว พอระงับลงจะรู้สึกอ่อนเพลีย เหมือนกับว่าได้ใช้กำลังวังชาไปมากมาย ความโกรธจึงทำลายสมรรถภาพของคนลงทุกทาง เช่น ทาง สมองคิดเวลาโกรธจัดๆแล้ว แม้จะทำเลขง่ายๆสักข้อเดียวมีหวังผิด นักดนตรีเวลาโกรธแล้วเล่นไม่ได้ คนเล่นหมากรุกก็เห็นง่าย พอถูกคู่ต่อสู้ยั่วให้โกรธแล้วเดินเปะปะไปหมด จึงเป็นที่เห็นได้ชัดว่า ความ โกรธบั่นทอนสมรรถภาพของผู้โกรธทุกประตู

โทสะกับความดี ความโกรธจะเป็นปฏิปักษ์กับความดีจิตที่โกรธแล้วรับความดีไม่ได้เลย เช่น คนกำลังโกรธหน้าดำหน้าแดงใครจะอบรมสั่งสอนอะไรไม่ได้เลย ความโกรธครอบงำจิตแล้วจะทำลาย ความหวังดีลงไปหมดหรือจะสร้างความดีอะไรก็ได้ ฉะนั้นความโกรธย่อมปิดประตูแห่งความดีทุก ประตู ความดีจะเข้าไม่ได้ จะออกก็ไม่ได้ นอกจากจะปิดประตูแล้ว ยิ่งร้อนเหมือนกับมีไฟเผาอยู่อีก

ผลของโทสะ คือความคิดทำลาย จุดแรกที่สุดที่มันทำลายถึงจิตของคนมีโทสะนั่นเอง เสร็จแล้วจึงไปทำลายอื่นๆต่อไปเหมือนลูกกระเบิดทำลาย พอมันระเบิดขึ้นมา สิ่งแรกที่มันทำลายคือตัวมันเอง ตัวแตกละเอียดแล้ว จึงทำลายดีกรามบ้านช่องและผู้คนบริเวณนั้นภายหลัง

แผนภูมิที่ ๒.๕ การทำลาย ของโทสะ

๒.๖ รูปรากะ ความยึดติดในวัตถุภายนอก และรูปฌาน

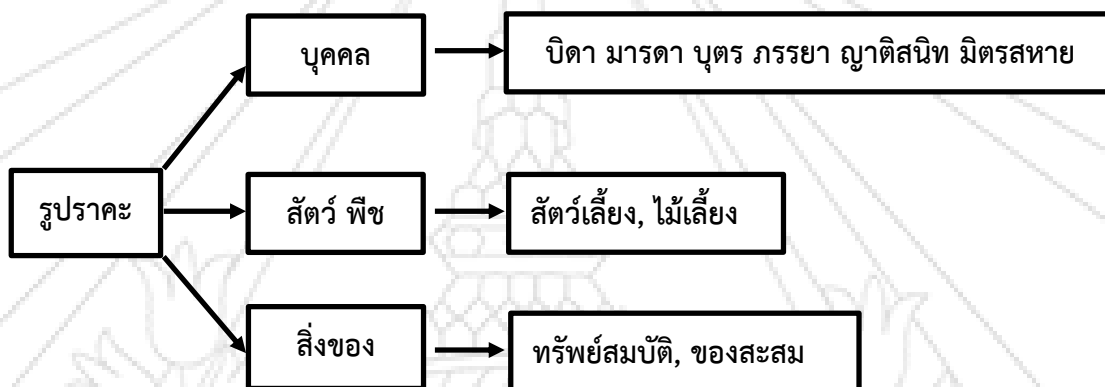
สังโยชน์ตัวนี้ แบ่งเป็น ๒ ระดับคือ ระดับรูปธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับความปรารถนาความยินดี ความพอใจติดข้องอยู่ในคน สัตว์ สิ่งของ ทรัพย์สินสมบัติที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์หรือเรื่องทางเพศ และระดับนามธรรม คือ ความปรารถนา ความพอใจ ยินดีอยู่ในรูปฌานหรือรูปสมาบัติซึ่งไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ แต่เป็นความสุขสงบที่ละเอียดช่วยให้ยึดติดได้มากกว่าระดับรูปธรรมดังปรากฏใน ขุททกนิกาย มหานิเทศ ดังนี้

วัตถุภายนอก เป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชื่นชบใจ เครื่องลาด เครื่องห่ม ทาสี ทาสา พะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี รัฐ ประเทศ กองทัพ คลังหลวง วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความคิดใคร่ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ชื่อว่าวัตถุภายนอก ; อีกอย่างหนึ่ง กามทั้งหลายที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคตที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต ที่เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นทิพย์ ที่ห้วงแหวน ธรรมที่เป็นกามาวจร แม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมดซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์ของตัณหา ชื่อว่ากาม ด้วยอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความอยาก ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา, เหล่านี้เรียกว่า วัตถุภายนอก (ขุ.ม. ๖๕/๒/๒)

๒.๖.๑ รูปรากะระดับรูปธรรม

๑. การติดข้องอยู่ในคน เช่น บุคคลที่ใกล้ชิดครอบครัว บุตร ภรรยา ญาติพี่น้อง มีความรักมีความห่วงใยติดข้องอยู่จนเกิดความทุกข์ขึ้นมากหากมีการแปรปรวนไป
๒. การติดข้องในสัตว์สิ่งของ ได้แก่ สัตว์เลี้ยง ไม้เลี้ยง
๓. ของสะสม เครื่องลายครามพระเครื่องรวมไปถึงทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ ทุกชนิด อันเป็นเหตุให้ยึดติดทวงแหวนติดข้องอยู่จนเกิดความทุกข์ขึ้น หากมีความแปรปรวนไป

แผนภูมิที่ ๒.๖ รูปราคะอันเป็นรูปธรรม

๒.๖.๒ รูปราคะในระดับนามธรรม ได้แก่ การบำเพ็ญสมาบัติจนได้รูปฌานแล้วยินดีติดข้องพอใจอยู่ในรูปฌานนั้นจนไม่อาจก้าวหน้าไปในระดับสูงต่อไป ฌานสมาบัติระดับนี้เรียกว่า รูปฌาน ดังนี้

ปฐมฌาน ได้แก่วิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก

ทุติยฌาน ได้แก่ขั้นต่อไปของปฐมฌาน โดยวิตก วิจารณ์ สงบไป คงมีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

ตติยฌาน ปิติสงบไป ยังเสวยสุขทางกาย มีสติสัมปชัญญะ และอุเบกขา

จตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติ มีอุเบกขา และจิตอันบริสุทธิ์

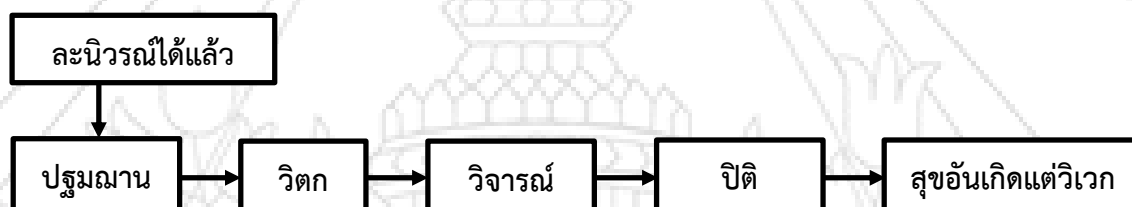
การปฏิบัติในฌานทั้ง ๔ ระดับนี้ เรียกว่ารูปฌาน เป็นกรรมฐานที่เป็นบาทฐานของวิปัสณา และเป็นสมาธิที่ใช้สำหรับพักผ่อนทางจิตที่เรียกว่าทวิภูตรธรรมสุขวิหาร ซึ่งสามารถบำเพ็ญได้จนถึงขั้นอัปนาสมาธิเกิดความสุขในความสงบถึงที่สุด จนเรียกว่าได้ว่าเป็นนิพพานชิมลองกันทีเดียว การเข้าฌานในระดับรูปฌานนี้ ผู้ที่ชำนาญแล้วสามารถปฏิบัติได้นานหลายชั่วโมง หรือหลายวันโดยไม่รู้ถึงความเจ็บปวดเมื่อยล้าแต่ประการใด และทำให้เกิดการติดใจในรสชาติของความสงบอันลึกซึ้งของรูปฌานนี้ ความสุขสงบนี้จึงเป็นเครื่องผูกหรือร้อยรัดให้ติดอยู่ในฌานระดับนี้ และไม่สามารถก้าวหน้าขึ้นไปสู่ธรรมอันสูงขึ้นไปได้ ดังจะยกคำในพระบาลีสถิตตันตปิฎก สีลขันธวรรค ขึ้นเพื่อประกอบการพิจารณา ดังนี้

ภิกษุพิจารณาเห็นนิรณัม ๕ เหล่านี้ ทำละได้แล้วในตน ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์แล้ว ย่อมเกิดปิติ เมื่อมีปิติแล้ว กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้ว ย่อมได้เสวยสุข จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น เธอสงัดจาก กาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติ และสุขเกิดแต่

วิเวก. เธอทำกายนี้แหละให้สดชื่นเอิบอิมซาบซาบด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก. ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง.

ดูก่อนมาณพ เหมือนเจ้าหน้าที่สรงสนาน หรือลูกน้องของเจ้าหน้าที่สรงสนานผู้ฉลาด จะพึงโรยผงที่ใช้ในการสรงสนานใส่ลงในภาชนะสำริด แล้วเอาน้ำพรมหมักไว้ ตกเวลาเย็นก่อนจุ่มที่ใช้ในการสรงสนาน ยางจะซึมไปจับติดกันทั่วทั้งหมด ย่อมไม่ไหลออกไป ฉนั้นใด ดูก่อนมาณพภิกษุก็ฉนั้นแล ทำกายนี้แหละให้สดชื่นเอิบอิมซาบซาบด้วยปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก. ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งร่างกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง. ข้อนี้เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง. (ที.สี. ๑๒/๓๒๕/๒๑๒)

แผนภูมิที่ ๒.๗ ความสุขในฌาน ๑ เหมือนอาบน้ำใส่น้ำอบน้ำหอม

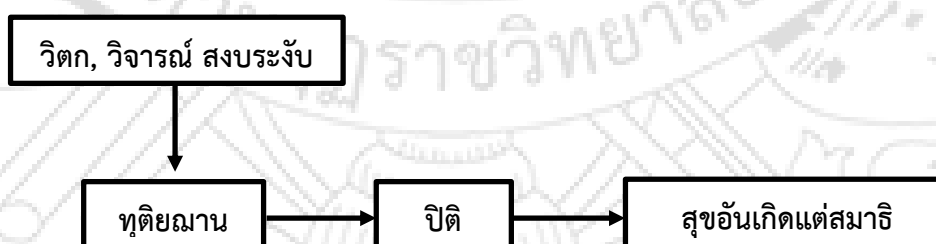

ดูก่อนมาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุตุนิยมาน มีจิตผ่องใสในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจาร์ณสงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ณ มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ เธอทำกายนี้ให้สดชื่น เอิบอิมซาบซาบด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ. ไม่มีส่วนไหน ๆ ของกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง.

ดูก่อนมาณพ เหมือนห้วงน้ำลึก มีน้ำพุขึ้น ไม่มีทางที่น้ำจะไหลมาได้ทั้งในทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำ จะพึงทำให้ห้วงน้ำนั้นแหละชุ่มชื้น เอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนไหน ๆ ของห้วงน้ำนั้นทั้งหมด ที่น้ำเย็น จะไม่ถูกต้อง ฉนั้นใด ดูก่อนมาณพ ภิกษุก็ฉนั้นแล ฯลฯ ดูก่อนมาณพเพราะวิตกวิจาร์ณสงบ ฯลฯ เข้าถึงตุนิยมานอยู่ เธอสดชื่นเอิบอิมซาบซาบด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ. ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง. แม้ข้อนี้ก็เป็สมาธิของเธอประการหนึ่ง.

(ที.สี. ๑๒/๓๒๖/๒๑๒)

แผนภูมิที่ ๒.๘ ความสุขในฌานที่ ๒ เหมือนน้ำแร่พุคุดอยู่ในห้วงน้ำจำเ็นในฤดูร้อน

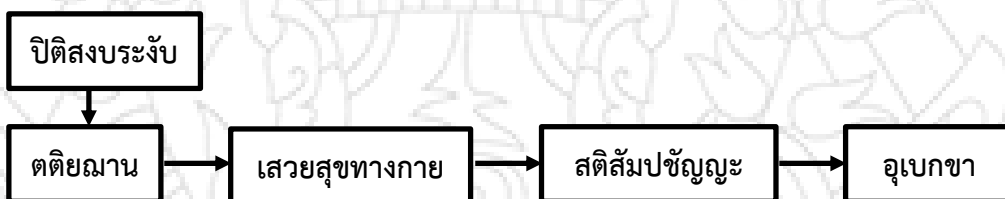

ดูก่อนมาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขทางกาย เพราะปราศจากปิติที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ได้มานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ ชื่อว่าบรรลุตตยิมาณ เธอทำกายให้สดชื่น เอิบอ้อมซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปิติ ไม่มีส่วนไหนแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปิติจะไม่ถูกต้อง.

ดูก่อนมาณพ เหมือนในกอบัวขาบ ในกอบัวหลวง ในกอบัวขาว ดอกบัวขาบ ดอกบัวหลวง ดอกบัวขาว บางเหล่า เกิดในน้ำเจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นสดชื่น เอิบอ้อมซึมซาบด้วยน้ำเย็น ตลอดยอด ตลอดเหง้า ไม่มีส่วนไหน ๆ ของบัวขาบ บัวหลวง บัวขาว ทั่วทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด ดูก่อนมาณพ ภิกษุก็ฉันทนั้นแล ฯลฯ เธอเข้าถึงตติยิมาณอยู่ ย่อมทำกายนี้ให้สดชื่น เอิบอ้อมซาบซ่านด้วยสุขปราศจากปิติ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอ ทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปิติจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

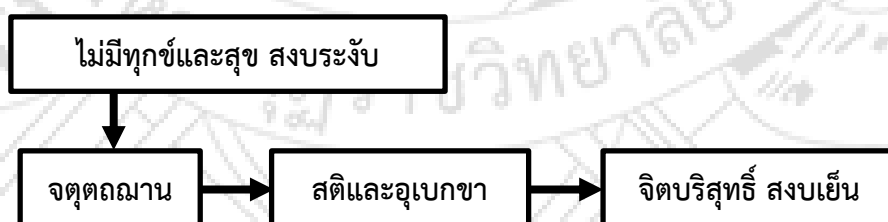
(ที.สี. ๑๒/๓๒๗/๒๑๓)

แผนภูมิที่ ๒.๙ ฅานที่ ๓ เปรียบเหมือนดอกบัวที่บานชูช่ออยู่ในบึงน้ำอันสงบเย็น

ดูก่อนมาณพ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุบรรลุตตยิมาณอยู่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข บริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ เพราะละสุขเพราะละทุกข์ดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ เธอมีใจบริสุทธิ์ผุดผ่องนั้งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง.ดูก่อนมาณพ เหมือนบุรุษนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีส่วน ไหน ๆ แห่งกาย ทุก ๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด ดูก่อนมาณพภิกษุก็ฉันทนั้นแล ฯลฯ เพราะละสุข ฯลฯ เธอเข้าถึงจตุตถิมาณอยู่ เธอมีใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วนั้งแผ่ไปทั่วกายนี้แล ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง แม้ข้อนี้ก็เป็นสมาธิของเธอประการหนึ่ง.

แผนภูมิที่ ๒.๑๐ ฅานที่ ๔ เปรียบเหมือนบุรุษนั่งคลุมตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว

ดูก่อนมาณพ สมาธิขั้นธอันประเสริฐนี้แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
สรรเสริญ และยังชวนชนให้ยึดมั่นให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงอยู่ อยู่นิ่งในธรรมวินัยนี้ยังมีกิจ
ที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอยู่อีก. (ที.สี.๑๒/๓๒๘/๒๑๓)

จากข้อความในพระบาลี ข้างต้นจะเห็นได้ว่ามานทั้ง ๔ ให้ความสุขสบายแก่กายและจิตเป็น
อันมากจึงทำให้เกิดความพึงพอใจเป็นอันมาก ยิ่งปฏิบัติบ่อยๆจนชำนาญยิ่งเกิดความสุขสงบมากขึ้น
ไปตามส่วนจนทำให้ยึดติดได้ในที่สุด

สังโยชน์ในข้อนี้หมายความถึงทั้ง ๒ ระดับ คือทั้งระดับโลกียะและโลกุตระถึงแม้จะติดอยู่ใน
รูปราคะฝ่ายโลกียะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือติดอยู่ในรูปราคะฝ่ายโลกุตระอันเป็นฌานสมาธิระดับใด
ระดับหนึ่ง ก็ถือว่าอยู่ในข่ายของสังโยชน์ตัวนี้ทั้งสิ้น

๒.๗ อรูปราคะ ความยึดติดในโลกธรรมและอรูปฌาน

มีความหมายเป็น ๒ ระดับ คือ ในระดับทั่วไปได้แก่ ความพอใจความติดใจในนามธรรม
ระดับโลกียะ เช่นโลกธรรม ๘ ในระดับสูงขึ้นมา ได้แก่ ฌานสมาบัติที่เรียกว่า อรูปฌาน ความสุขที่เกิด
จากอรูปฌานในข้อนี้ไม่เกี่ยวกับกามราคะ ไม่มีเรื่องกามราคะเหลืออยู่เลย แต่ไปเกี่ยวกับราคะอื่นที่
เรียกว่าอรูปราคะ อันเป็นความสุขความพอใจอย่างสงบเยือกเย็น มีรสชาติที่จับอกจับใจ ถึงขนาด
เรียกว่าเป็นนิพพานชั่วคราวก็ได้ จึงเป็นสิ่งที่หลงใหลได้ง่ายและทำให้ยึดติดจนเป็นการยากที่จะละได้

๒.๗.๑ อรูปราคะในระดับทั่วไป หมายความว่าความถึงสิ่งที่ยึดต้องไม่ได้แต่ให้ความพอใจติดใจและ
ความสุขเป็นกิเลสอย่างละเอียด คือ โลกธรรม ๘ ดังนี้

การได้ลาภ	การเสื่อมลาภ
รับการได้ยศ	การเสื่อมยศ
การสรรเสริญ	การถูกนินทา
รับความสุข	รับความทุกข์

ลาภ โสภณ คือการได้ และการไม่ได้ ยโส อโย คือการมีชื่อเสียงกับการเสื่อมชื่อเสียง,
นินทา ปัสสา คือ การถูกนินทา และการได้รับการสรรเสริญ สุข ทุกข คือ ความสุขและความทุกข์
ที่กล่าวมานี้คือ โลกธรรม ๘ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของชาวโลก โดยเฉพาะเรื่องความสุขความทุกข์ใน
โลกธรรมนี้ หมายความว่า ความรู้สึกพอใจ ไม่พอใจ สบายใจ หรือขุ่นมัว สนุกสนาน หรือละห้อย
ละเหี่ย เป็นต้น

ถ้าคนเราไม่รู้เท่าทันถึงโลกธรรมนี้ ชีวิตนี้จะระส่ำระสายระหกระเหิน เช่นเดียวกับตัวโลก
ธรรม คือ ขึ้น ๆ ลง ๆ เดียวมี เดียวเสื่อมอยู่เรื่อย จึงเป็นปัญหาสำคัญที่จะต้องรู้จัก และปฏิบัติต่อโลก
ธรรมนี้ให้ถูกต้อง

จึงต้องรู้ถึงกฎของโลกธรรมซึ่งมีลักษณะอันแท้จริงว่า โลกธรรมทั้งหมดนั้น เป็นสิ่ง
เปลี่ยนแปลงเรื่อยไป เป็นมายา เป็นของหลอกลวง ในบรรดาโลกธรรมทั้ง ๘ นี้ สิ่งที่เรียกว่า ความสุข
ความทุกข์ มีผลกระทบต่อชาวโลกมากที่สุด มีอิทธิพลมากที่สุดจนสามารถครอบงำคนเราให้ตกเป็น
ทาสของความสุข ความทุกข์นี้ ที่เรียกว่า เวทนา (ความรักสุขเกลียดทุกข์)

การที่คนเราต้องตกเป็นทาสของโลกธรรมโดยไม่รู้สีกตัว และถูกโลกธรรมบีบคั้นจนทำให้ต้องทำไป
ตามอำนาจของโลกธรรมที่ครอบงำ ทำให้เกิดความหลงผิด เป็นต้นว่า มิจฉาทิฐิ เช่น ไม่เชื่อใน

กฎเกณฑ์ของโลกนี้ไม่เคารพบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ เพราะหวั่นไหวไปตามผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นต้น

แผนภูมิที่ ๒.๑๑ โลกธรรมในอรูปราคะ

โลกธรรม ๘ ตามกฎธรรมชาติ

ในขณะที่การไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมต้องมีความเข้าใจในเรื่องไตรลักษณ์ คือ สังขารไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตาหรือสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์และ เป็นอันตราย

ความรู้ในเรื่องไตรลักษณ์นี้เอง จะเป็นเครื่องคุ้มครองไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจครอบงำของโลก ธรรม จะเป็นการเอาชนะกิเลสชนิดนี้ ไม่ไหวไปตามโลกธรรม ถือได้ว่าอยู่เหนือโลก ได้ด้วยไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะและการที่มีจิตใจอยู่เหนือโลก โดยเข้าใจหลักสามัญลักษณะนี้ จึงจะสามารถถอนขึ้นมาและมีความรู้ความเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งตัวโลกทั้งหมดนั้น ว่าง คือว่างเปล่าจากสาระ เป็นของไม่เที่ยง เป็นมายา ที่เรียกว่าเห็นสูญญตา คือว่างจากภาวะที่ไม่น่ายึดถือและไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจของโลกธรรมนั่นเอง

๒.๗.๒ อรูปราคะในระดับสมบัติ หมายความว่า ความติดใจ ความพอใจ และติดข้องในความสุขที่ละเอียดลึกซึ้งกว่า เหนือกว่าสมบัติของรูปमानที่เรียกว่า รูปमान สมบัติของรูปमानเป็นองค์ฌานที่ ๕ - ๘ ต่อจากฌาน ๔ ในรูปमानได้แก่

ฌานที่ ๕ อากาสานัญจายตนะฌาน มนสิการว่า อากาสดาที่ สุดมิได้และความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย

ฌานที่ ๖ วิญญานัญจายตนะฌาน มนสิการว่า วิญญานหาที่ สุดมิได้ และความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย

ฌานที่ ๗ อากิญจัญญายตนะฌาน มนสิการว่า อะไร ๆ ก็ไม่มี และความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย

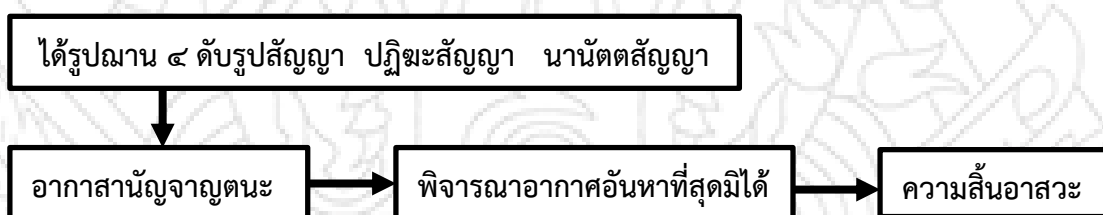
ฌานที่ ๘ เนวสัญญานาสัญญายตนะฌาน มนสิการว่า ทุกสิ่งมีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่และความสิ้นไปของอาสวะทั้งหลาย

อรูปमानทั้ง ๔ นี้เป็นกรรมฐานขั้นสูงและเป็นความสุขเป็นความเพลิดเพลินยิ่งกว่ารูปमान แต่หากยังไม่สิ้นอาสวะก็ยังไม่อาจหลุดพ้นจากวิภวสังสารไปได้ และยังคงติดอยู่ในความสุขความเพลิดเพลินในอรูปमानนั้น ปรากฏในพระบาลี อัฐกนาครสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสน์ ดังนี้

ดูก่อนคฤหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าถึงอากาศาณัญญาตนมานาน ด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิกษสัญญา เพราะไม่มนสิการนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวงอยู่ เธอพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่า แม้อากาศาณัญญาตนสมาบัตินี้ อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นก่อก่อสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ เธอตั้งอยู่ในธรรมคือสมถะและวิปัสสนา นั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความ สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะความยินดีเพลินเพลินในธรรมคือสมถะและวิปัสสนานั้น เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ เธอย่อมเป็นโอปปาติกะ จะปรินิพพานในที่นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

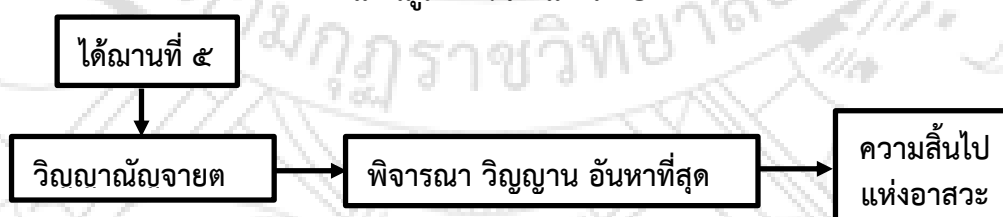
ดูก่อนคฤหบดี แม้ธรรมอันหนึ่งนี้แล ที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมีตนส่งไปอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุถึงธรรมที่ปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบไว้อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ยังไม่บรรลุ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ พระองค์นั้น ตรัสไว้.

แผนภูมิที่ ๒.๑๒ ภาณที่ ๕

ดูก่อนคฤหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าถึงวิญญาณัญญาตนมานานด้วย มนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาศาณัญญาตนะโดยประการ ทั้งปวงอยู่ เธอพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่าแม้วิญญาณัญญาตนสมาบัตินี้ อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ เธอตั้งอยู่ในธรรมคือ สมถะและวิปัสสนานั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้าไม่ถึงความ สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะความยินดีเพลินเพลินในธรรมคือสมถะและ วิปัสสนานั้น เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ เธอย่อมเป็น โอปปาติกะ จะปรินิพพานในที่นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

แผนภูมิที่ ๒.๑๓ ภาณที่ ๖

ดูก่อนคฤหบดี แม่ธรรมอันหนึ่งนี้แล ที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุถึงธรรมที่ปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบไว้ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ยังไม่บรรลุ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ พระองค์นั้น ตรัสไว้.

ดูก่อนคฤหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุอากิญจัญญายตนฌานด้วย มนสิการว่า อะไร ๆ ก็ไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง เธอพิจารณาอยู่อย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่า แม่อากิญจัญญายตนสมาบัตินี้ อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ เธอตั้งอยู่ในธรรมคือสมณะ และวิปัสสนานั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะความยินดีเพลิดเพลินในธรรมคือ สมณะและวิปัสสนานั้น เพราะความสิ้นไปแห่ง โอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ เธอย่อมเป็น โอปปาติกะ จะปรินิพพานในที่นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดา.

แผนภูมิที่ ๒.๑๔ ฌานที่ ๗

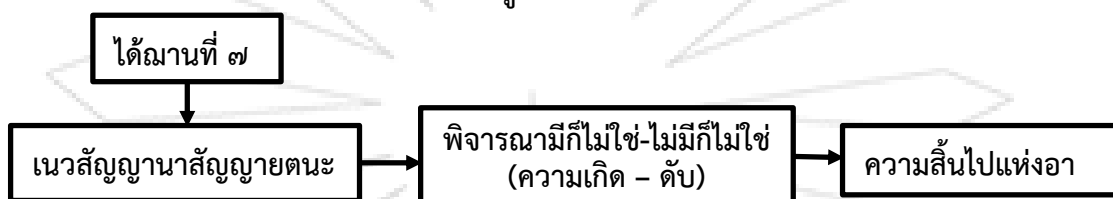

ดูก่อนคฤหบดี แม่ธรรมอันหนึ่งนี้แล ที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่ง ไปอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุถึงธรรมที่ปลอดโปร่งจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบไว้ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ยังไม่บรรลุ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบพระองค์นั้น ตรัสไว้.

ดูก่อนคฤหบดี อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ฌานด้วย มนสิการว่า ทุกสิ่งมีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนะสมาบัตินี้ อันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อสร้างขึ้น ก็มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอันเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นคือสร้างขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยงมีความดับไปเป็นธรรมดาดังนี้ เธอตั้งอยู่ในธรรมคือ สมณะวิปัสสนานั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะความยินดีเพลิดเพลินในธรรมคือ สมณวิปัสสนานั้น เพราะความสิ้นไปแห่ง โอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ เธอย่อมเป็น โอปปาติกะจะปรินิพพานในที่นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

(ม.ม. ๒๐/๒๒/๓๕)

แผนภูมิที่ ๒.๑๕ ฉานที่ ๘

จากพระบาลีที่ยกมาแสดงข้างต้นเห็นได้ว่าฉานทุกชั้นมีความนำยินดีความเพลิดเพลินจนติดอยู่ในสังโยชน์ คือ อรูปราคะนี้ เว้นแต่ว่าสามารถปฏิบัติจนสิ้นอาสวะกิเลสคือโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ (สังโยชน์เบื้องสูง) จึงจะเป็นหนทางหลุดพ้นอย่างถาวรได้

๒.๘ มานะ ความถือตัวหลายลักษณะ

สังโยชน์ที่ชื่อว่ามานะนี้มีความหมายถึงความถือตัวความหลงใหลในตัวเอง จนถึงกับตั้งมาตรฐานให้แก่ตนแล้วนำไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น โดยเปรียบเทียบได้ ๓ ลักษณะ คือ ตัวเองมีมาตรฐานในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ความรู้ ความสามารถ หรือ สติปัญญาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมว่าเสมอเขา, ดีกว่า, หรือเลวกว่า แล้วเกิดกิเลสต้นเหตุต่างๆ ตามมา

จากความสำคัญตนจนยึดมั่นและตั้งมาตรฐานให้ตนจนนำไปเปรียบเทียบกับผู้อื่นนี้เป็นสิ่งที่จะไม่มีในผู้ปฏิบัติธรรมระดับสูง (ชีนาสวภิกษุ) ดัง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็นพระคาถาในสมมติสูตร สังกยัตตนิกายสคาถาวรรคว่า

“สัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญในข้อที่ได้รับบอก ติดอยู่ในข้อที่ได้รับบอก ย่อมมาสู่อำนาจของมัจจุ ส่วนชีนาสวภิกษุกำหนดรู้ข้อที่ได้รับบอก ย่อมไม่สำคัญข้อที่ได้รับบอกแล้ว เพราะข้อที่ได้รับบอกนั้นย่อมไม่มีแก่ชีนาสวภิกษุนั้น ฉะนั้นเหตุที่จะพึงพุดถึงข้อที่ได้รับบอก จึงมิได้มีแก่ชีนาสวภิกษุนั้น”

จากข้อความข้างต้นคำว่า “ข้อที่ได้รับบอก” ในอรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง ชั้น ๕ จึงตีความได้ว่าพระภิกษุที่มีความรู้ในธรรมระดับสูงแล้วย่อมไม่ยึดติดในชั้น ๕ คือไม่มีความถือตัว

“บุคคลได้สำคัญว่าเราเสมอเขา ว่าเราดีกว่าเขา ว่าเราเลวกว่าเขา บุคคลนั้นพึงวิวาทกับเขา ชีนาสวภิกษุเป็นผู้ไม่หวั่นไหวอยู่ในมานะ ๓ อย่าง มานะว่าเราเสมอเขา เพราะดีกว่าเขา ว่าเราเลวกว่าเขา ย่อมไม่มีแก่ชีนาสวภิกษุนั้น”

(ส.ส. ๒๔/๕๒/๑๐๔)

จากพระบาลีตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในตน หรือในชั้น ๕ ของตน สร้างมาตรฐานขึ้นแล้วนำไปเปรียบเทียบกับผู้อื่นที่เรียกว่า มานะ ๓ อย่างนั้น จะทำให้เกิดกิเลสจนเป็นปัญหาเกิดขึ้นดังแสดงไว้ในแผนภูมิสำหรับบุคคลที่ปฏิบัติธรรมขึ้นจนถึงระดับสูงแล้วจะไม่มี ความสำคัญในตน เช่น นี้เลย

กิเลสที่เกิดขึ้นและนำไปสู่การเป็นอุปสรรค คือ เมื่อเปรียบเทียบแล้วเห็นว่า ดีกว่า เหนือกว่า ก็มัวเมา ทรนงตน เกิดความแข่งกระด้าง ลบหลู่ ดูหมิ่นผู้อื่น ยกตนข่มท่าน อวดดีและทำร้ายผู้อื่น

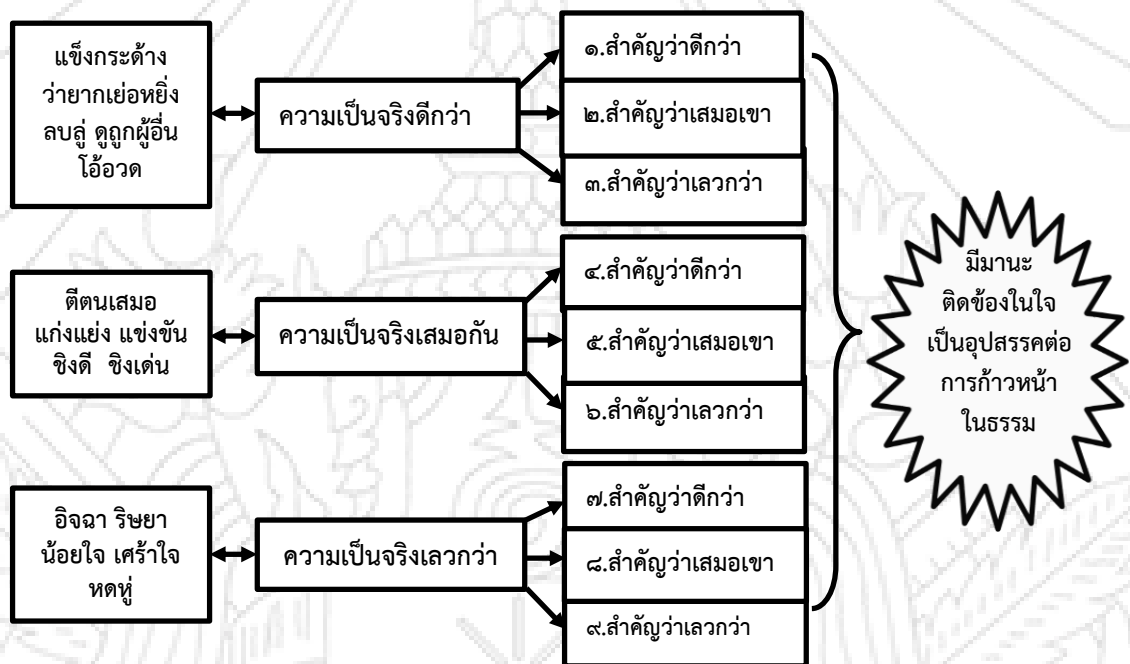
หากเปรียบเทียบแล้วเห็นว่าใกล้เคียงกันเสมอกันก็จะเกิดความรู้สึกริษยาแข่งขันชิงดี ชิงเด่น แกร่งแย่งช่วงชิง

อีกทางหนึ่งเปรียบเทียบแล้วเห็นว่า ด้อยกว่า เลวกว่า น้อยกว่าสู้ไม่ได้ก็จะเกิดความรู้สึกเสียใจ น้อยเนื้อต่ำใจ และเกิดความอิจฉาริษยา

ความรู้สึกทั้งสามนี้แม้จะมีอยู่ในใจไม่ได้แสดงออกมาแต่ก็อาจเป็นพิษเป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่น เป็นสิ่งผูกพันผูกมัดให้ติดข้องอยู่ภายในดวงจิต เป็นอุปสรรคไม่อาจก้าวหน้าไปทางธรรมได้เปรียบเสมือน คุก แม้มีน้อยก็ยังเหม็น

๒.๘.๑ ผลของมานะอันเป็นการให้ความสำคัญในตนแบ่งออกได้ ๙ ชนิดส่วนก่อให้เกิดผลเสียทั้งสี่ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๑๖ มานะ๙

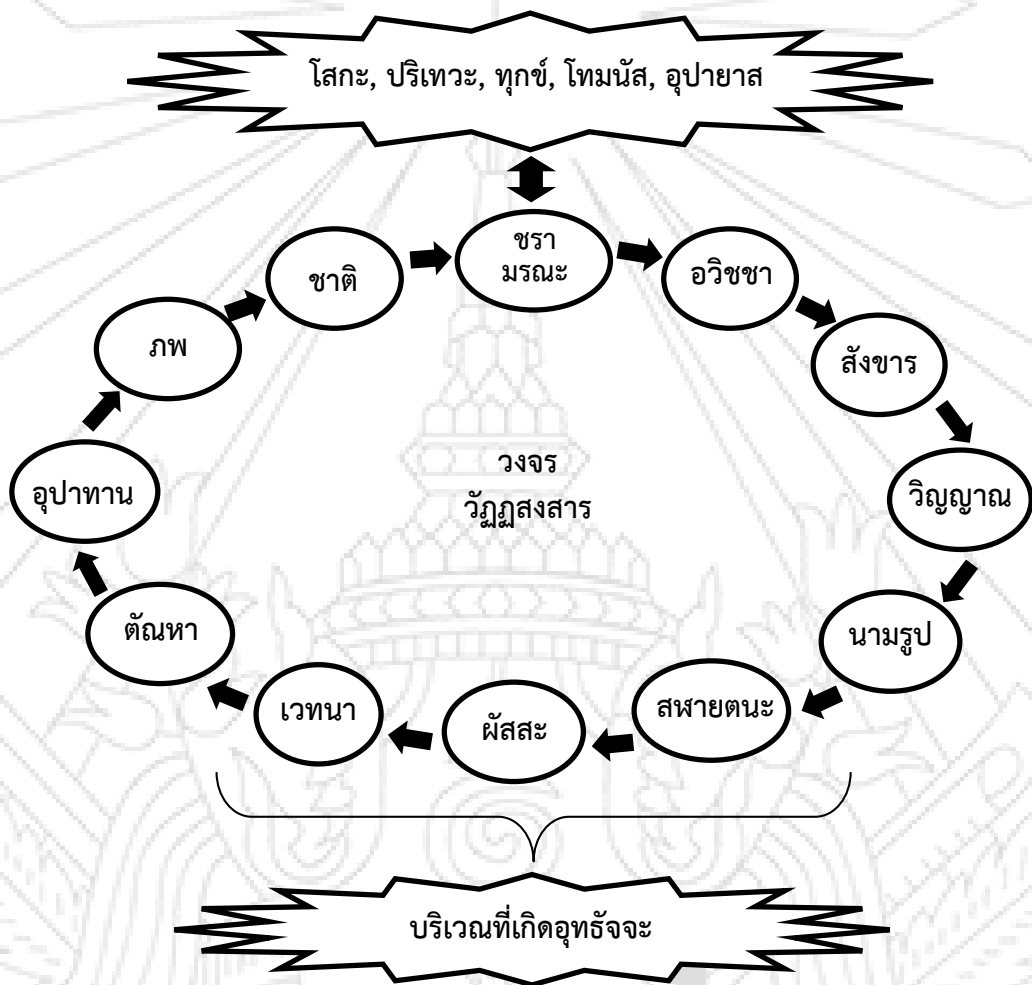

๒.๙ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่านของจิต

สังโยชน์ข้อนี้ มีชื่อเหมือนกับอุทธัจจะกุกุจจะ ในนิวรรน ๕ ประการที่มีความหมายเป็นข้าศึกแห่งสมาธิ แต่อุทธัจจะในที่นี้เป็นกิเลสที่ละเอียดละไต่ยากกว่าติดข้องได้มากกว่าจนถึงกับเป็นข้าศึกของสติปัญญา ฉะนั้นอุทธัจจะในที่นี้จึงไม่ได้มีความหมายแต่ฟุ้งซ่านด้วยอารมณ์ต่างๆรบกวนในสมาธิ แต่เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นแล้วทำให้จิตกระเพื่อมหรือไหวไปด้วยอำนาจความสนใจและความสงสัยต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบทางประสาทสัมผัสคืออายตนะ ๖ แม้ว่าจะไม่มี โลก โกรธ หลง ต่อสิ่งเหล่านั้นเลย เพราะละกิเลสเหล่านั้นได้แล้ว แต่จิตก็ยังกระเพื่อมหรือไหวตัวไปกับการกระทบของอารมณ์นั้น แม้เป็นเพียงอยากรู้อย่างมันเป็นอะไร เป็นอันตรายหรือไม่ หรือจะใช้ให้เป็นประโยชน์อะไรแก่ตน ควรต้องการหรือไม่ต้องการ ดังนี้ เป็นต้น

๒.๙.๑ เหตุอันทำให้เกิดอุทธัจจะ เกิดขึ้นแม้หวังก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม แต่ก็เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ตามมา อันเป็นกิเลสที่จะผูกมัดผู้คนไว้กับวิญญูสงสารต่อไป ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๑๗ บริเวณที่เกิดอุทธีจจะในปัจจุสมุบบาท

สฬายตนะ คือ

อายตนะ ทั้ง ๖ ได้แก่อายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์

ผัสสะ คือ

การกระทบกันของ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสัมผัส ใจกับอารมณ์

เวทนา คือ

ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์

ขั้นตอนต่อไปก็จะเป็นไปตามวัฏฏสงสาร ซึ่งจะผูกมัดใจคนไว้โดยสังโยชน์ข้อที่ ๙ นี้ คือ อุทธีจจะ จนเวียนว่ายตายเกิดในวงจรต่อไป

๒.๙.๒ ผลที่เกิดจากอุทธีจจะจนเป็นเวทนานี้ เปรียบเหมือนลูกศรดังพุทธพจน์ในสัลลตถสูตร ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณฺชนผู้ไม่ได้สติแล้ว ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว ก็ย่อมเสวยสุข

เวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้างดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในชน ๒ จำพวกนั้น อะไรเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นเครื่องทำให้ต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ร่ำไร ร่ำพัน ทูบอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความมมงาย เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ อย่าง คือเวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนู พึงยิง บุรุษด้วยลูกศร ยิงข้าบุรุษนั้นด้วยลูกศรดอกที่ ๒ อีก ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนา เพราะลูกศร ๒ อย่าง คือ ทางกายและทางใจดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ร่ำไร ร่ำพัน ทูบอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความมมงาย เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ อย่าง คือ เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ อนึ่ง เขาเป็นผู้มีความขัดเคืองเพราะทุกขเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนานั้น ย่อมนอนตามเขาผู้มีความขัดเคืองเพราะทุกขเวทนา เขาเป็นผู้อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพิลิตเพิลินกามสุข ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเพราะปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ย่อมไม่รู้อุบายเครื่องสลัดออกจากทุกขเวทนานอกจากกามสุข และเมื่อเขาเพิลิตเพิลินกามสุขอยู่ ราคานุสัยเพราะสุขเวทนานั้นย่อมนอนเนื่อง เขาย่อมไม่รู้เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง อวิชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาย่อมนอนเนื่อง เขาย่อมเสวยสุขเวทนา เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยสุขเวทนานั้น ย่อมเสวยทุกขเวทนา เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยทุกขเวทนานั้น และย่อมเสวยอทุกขมสุขเวทนา เป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับนี้ เราเรียกว่าเป็นผู้ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่า เป็นผู้ประกอบด้วยทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้ได้สดับ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ร่ำไร ไม่ร่ำพัน ไม่ทูบอกคร่ำครวญไม่ถึงความมมงาย เธอ ย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนูพึงยิงบุรุษด้วยลูกศร ยิงข้าบุรุษนั้นด้วยลูกศรดอกที่ ๒ ผิดไป ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนา เพราะลูกศรดอกเดียว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ผู้อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ร่ำไร ไม่ร่ำพัน ไม่ทูบอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความมมงาย เธอย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ อนึ่งเธอย่อมไม่มีความขัดเคืองเพราะทุกขเวทนานั้น

ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนานั้น ย่อมไม่นอนตามเธอผู้ไม่มีความขัดเคืองเพราะ
ทุกขเวทนา เธอผู้อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เปล็ดเปล็นกามสุข ข้อนั้น
เพราะเหตุไรเพราะอริยสาวกผู้ได้สดับนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออก
จากทุกขเวทนา นอกจากกามสุข เมื่อเธอไม่เปล็ดเปล็นกามสุข ราคา
นุสัยเพราะสุขเวทนาย่อมไม่นอนเนื่อง เธอย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิด ความดับ คุณ
โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริงเมื่อ
เธอรู้ชัดซึ่งเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งเวทนา
เหล่านั้น ตามความเป็นจริง อวิชานุสัยเพราะ อทุกขมสุขเวทนาย่อมไม่นอน
เนื่อง ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา ย่อมเป็นผู้ปราศจากกิเลสเสวยสุขเวทนานั้น ถ้า
เสวยทุกขเวทนา ย่อมเป็นผู้ปราศจากกิเลสเสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าเสวยอทุก
ขมสุขเวทนา ย่อมเป็นผู้ปราศจากกิเลสเสวย อทุกขมสุขเวทนานั้น ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ปราศจากชาติ ชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราย่อมกล่าวว่าเป็นผู้
ปราศจากทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นความพิเศษ เป็นความแปลกกัน เป็น
เครื่องกระทำให้ต่างกันระหว่างอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ.

อริยสาวกนั้นเป็นผู้มีปัญญา ทั้งเป็นพหูสูต ย่อมไม่เสวยทั้งสุขเวทนา
ทั้งทุกขเวทนา นี้แล. (ส.สพ.๒๙/๓๖๙/๑๐)

๒.๑๐ อวิชา ความไม่รู้ รู้ไม่พอหรือความหลงผิดในเรื่องของทุกข์

ภาวะที่ปราศจากความรู้อะไรหรือความรู้ไม่พอ ไม่ใช่ใจต่อปัญหาว่าอะไรเป็นความทุกข์ที่แท้จริง?
อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์? อะไรเป็นความไม่มีทุกข์จริง? และอะไรเป็นหนทางหรือวิธีซึ่งจะให้ได้มาซึ่ง
ความไม่มีทุกข์นั้น? รวมเรียกว่าอริยสัจ๔ รวมถึงโมหะอันเป็นที่รวมของกิเลสทั้งหลายที่ไม่ได้ระงับไว้ใน
สังโยชน์. เช่นไตรลักษณ์และวงจรของสังสารวัฏหรือที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท คำว่าอวิชานี้มีอธิบาย
ไว้ในพระบาลีหลายแห่ง ขอนำมาแสดงไว้เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดแจ้งดังในอวิชาสูตร
สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ดังนี้

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้: สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ
พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่
นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคได้
ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า. อวิชาเป็นหัวหน้าของอกุศลธรรมทั้งหลาย

ภิกษุนั้นนี้ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อวิชาๆ ดังนี้ อวิชาเป็นไฉน และด้วยเหตุเพียง
เท่าไร บุคคล จึงจะชื่อว่าตกอยู่ในอวิชา? พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ความไม่รู้ในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางที่จะให้ถึงความดับ
ทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชา และด้วยเหตุเพียง เท่านั้น บุคคลย่อมชื่อว่าตกอยู่ในอวิชา

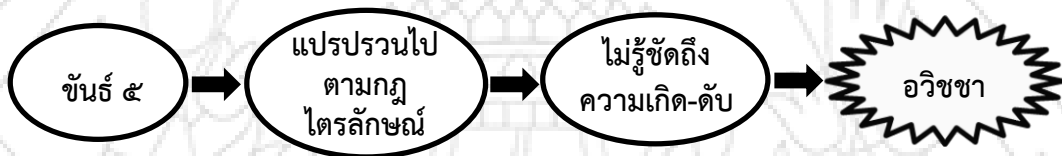
ดูกรภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า
นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา. (ส.มหา.๓๑/๑๖๙๔/๔๓๓)

พุทธดำรัสในพระสูตรนี้ หมายถึง ความเป็นหัวหน้าของอกุศลธรรมและความไม่รู้ในอริสัจ๔
ยังมีอีกแห่งหนึ่งในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค มีความหมายเพิ่มขึ้นอีกดังนี้

ดูกรภิกษุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สติแล้วในโลกนี้ ไม่รู้ชัดซึ่งรูป ไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิด
แห่งรูป ไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ไม่รู้ชัดซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูป ไม่
รู้ชัดซึ่งเวทนา ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่งสัญญา ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่งสังขาร ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่ง
วิญญาน ไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดวิญญาน ไม่รู้ชัดซึ่งความดับวิญญาน ไม่รู้ชัดซึ่ง
ปฏิบัติอันให้ถึงความดับวิญญาน. ดูกรภิกษุ นี้เรียกว่า อวิชา และบุคคลเป็นผู้
ประกอบด้วยอวิชา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล. (ส.ช. ๓๐/๑/๑)

พระสูตรนี้แสดงความหมายว่า ความไม่รู้ชัดถึงความเกิด - ดับ ของชั้น ๕ คือ
ไตรลักษณ์ เขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๑๘ อวิชาและไตรลักษณ์

ความหมายของอวิชาอีกแห่งหนึ่งมีความหมายต่างออกไปมีในพระบาลีสัมพุทธธรรมสูตรสัง
ยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เจอนต้นแห่งอวิชชาย่อมไม่ปรากฏในกาลก่อนแต่นี้
อวิชชาไม่มี แต่ภายหลังจึงมี เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวคำนี้อย่างนี้ว่า ก็เมื่อเป็น
เช่นนั้น อวิชชามีข้อนี้เป็นปัจจัยจึงปรากฏ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าว
อวิชชาว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของอวิชชาควรจะ
กล่าวว่ามีหรือ ๕ แม้นิวรรณ์ ๕ เราก็กล่าวว่ามีอาหารมิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็
อะไรเป็นอาหารของนิวรรณ์ ๕ ควรกล่าวว่า ทุกจริต ๓ แม้นุจริต ๓ เราก็กล่าวว่ามี
อาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของทุกจริต ๓ ควรกล่าวว่า
การไม่สำรวมอินทรีย์ แม้การไม่สำรวมอินทรีย์เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าว
ว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์ ควรกล่าวว่าความไม่
มีสติสัมปชัญญะ แม้ความไม่มีสติสัมปชัญญะเราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าว
ว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของความไม่มีสติสัมปชัญญะ ควรกล่าวว่าการ
กระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย แม้การกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเราก็กล่าวว่ามี
อาหาร มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของการกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบ
คาย ควรกล่าวว่าความไม่มีศรัทธา แม้ความไม่มีศรัทธาเราก็กล่าวว่ามีอาหาร
มิได้กล่าวว่าไม่มีอาหาร ก็อะไรเป็นอาหารของความไม่มีศรัทธา ควรกล่าวว่า
การไม่ฟังสัทธรรม แม้การไม่ฟังสัทธรรมเราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิได้กล่าวว่ามี

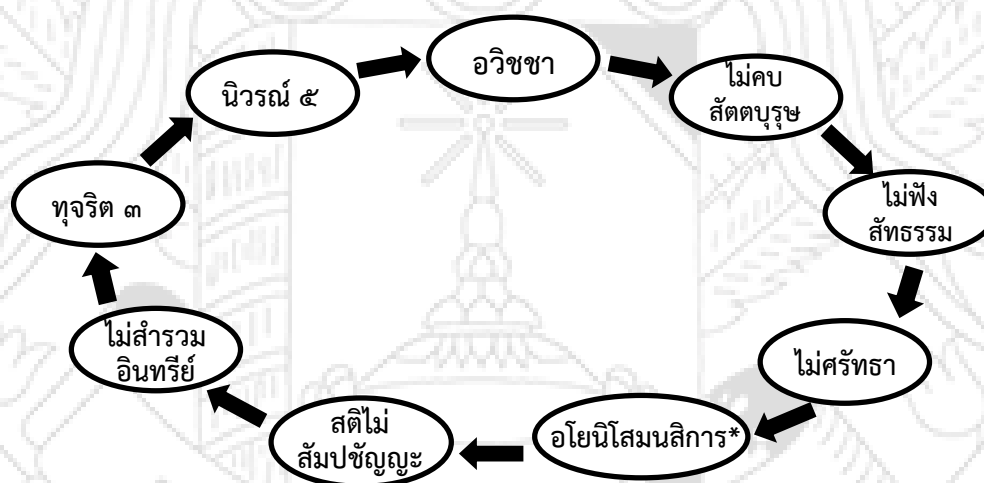
อาหารก็อะไรเป็นอาหารของการไม่ฟังสัทธรรม ควรกล่าวว่า การไม่คบสัปปุรุษ
 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้ การไม่คบสัปปุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมยังการไม่
 ฟัง สัทธรรมให้บริบูรณ์ การไม่ฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมยังความไม่มีศรัทธาให้
 บริบูรณ์ ความไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมยังการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายให้
 บริบูรณ์ การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมยังความไม่มี
 สติสัมปชัญญะให้บริบูรณ์ ความไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมยังการไม่
 สำรวมอินทรียให้บริบูรณ์ การไม่สำรวมอินทรียที่บริบูรณ์ ย่อมยังทุจจริต ๓ ให้
 บริบูรณ์ ทุจจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมยังนิวรณ ๕ ให้บริบูรณ์ นิวรณ ๕ ที่บริบูรณ์
 ย่อมยังอวิชาให้บริบูรณ์ อวิชานี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้ ฯ
 หมายถึง อาหารของอวิชา ตัวหล่อเลี้ยงให้เกิดมีอะไรบ้าง (อง.ทสก. ๓๘/๖๑/๑๙๗)

อนึ่ง ฟังระลึกและเข้าใจว่า อวิชานั้นฟังบังเกิดขึ้นแก่ปุถุชนทุกคน ที่ถือกำเนิดขึ้นมาเป็น
 ธรรมดา จนกว่าจะได้สดับหรือเรียนรู้ ในธรรมของพระองค์ท่านอย่างแจ่มแจ้ง กล่าวคือ จนกว่าจักได้
 วิชาของพระองค์ท่าน ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับเรื่องของทุกข์และการดับไปแห่งทุกข์เท่านั้น ดังพุทธดำรัสที่
 ตรัสไว้ว่า

“ในกาลก่อนก็ตาม บัดนี้ก็ตามเราตถาคตบัญญัติขึ้น สอนแต่เรื่องทุกข์
 และการดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น” (ส.นิ. ๒๖/๑๖๑/๒๒๒)

ในสมุทฺยธรรมสูตรข้างต้นกล่าวถึงต้นเหตุและปัจจัยที่มาของอวิชา นั้น คือ นิวรณ ๕, ทุจจริต
 ๓ อินทรีย ๕ การฟังสัทธรรม การคบสัตตบุรุษ อันมีลักษณะเป็นเหตุและปัจจัยที่เรียกว่า
 ปฏิจจสมุปบาทอีกแบบหนึ่ง ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๑๙ ปฏิจจสมุปบาทของอวิชาอีกแบบหนึ่ง

(อโยนิโสมหมายถึง การไม่ไตร่ตรองไม่คิดพิจารณา ไม่ทำในใจให้แยบคาย)

เพื่อให้รู้จักอวิชาชัดเจนยิ่งขึ้นจึงขอนำคำเทศนาของ สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช
 สกลมหาสังฆปริณายก เรื่อง ความรู้จักอวิชามาแสดงดังนี้

“อวิชชาก็คือไม่หยั่งรู้ในทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ไม่รู้จักเหตุเกิดอวิชชา ก็คือไม่รู้จักว่าเพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิดไม่รู้ความดับอวิชชา ก็คือไม่รู้จักว่าเพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา ก็คือไม่รู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบเป็นต้น”

ได้มีพระพุทธานิยายอวิชชา ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบาย คือ ความไม่หยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ได้แสดงอวิชชา ๔ ไว้ดังนี้ เป็นพื้นและที่แสดงอวิชชา ๘ ก็มี คือเติมเข้าอีก ๔ ข้อ อันได้แก่ไม่รู้จักเงื่อนต้น ไม่รู้จักเงื่อนปลาย ไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย ไม่รู้จักปฏิจจนุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อีกปริยายคือทางแสดงอันหนึ่ง ก็ได้แก่ไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ไม่รู้จักปฏิจจนุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

คนเราจึงจะชื่อว่ามิอวิชชาได้อย่างไร จึงมีคำตอบว่า ก็มีความรู้ที่นั่นแหละ จึงมิอวิชชาขึ้นมาได้ ถ้าไม่มีความรู้ อย่างก้อนดินก้อนหินก้อนไม้ ก็ไม่มีอวิชชาขึ้นมาได้ ก็คือมีความรู้ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นั้นเป็นความรู้ที่ไม่จริง เป็นความรู้ที่ผิดจากความจริง ฉะนั้น ความรู้ที่ไม่จริง ความรู้ที่ผิดจากความจริง นี้แหละคือ อวิชชา

ในทางตรงกันข้าม เมื่อเป็นความรู้ที่จริง ไม่ผิดจากความจริง ก็เป็นวิชา และอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ คือความจริง ของจริง ของแท้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็น ความรู้ที่ผิดจากสัจจะคือของจริงของแท้ นี่คืออวิชชา

แต่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จเข้าไปทรงศึกษาในสำนักของท่านดาบสทั้งสองนั้น ก็ทรงเห็นว่ายังเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อชาติภพ เพราะฉะนั้น จึงยังมีกิเลสคือความต้องการจะไปเกิดอีก อันเป็นตัณหา และเมื่อไปเกิดอีก ความเกิดนั้นก็ยังเป็นทุกข์เพราะเมื่อมีเกิดก็จะต้องมีแก่มีตาย เมื่อไปเกิดเป็นเทพก็ต้องมีจุติ คือเคลื่อนออกจากความเป็นเทพในที่สุด จึงยังไม่พ้นทุกข์ ไม่พ้นความเวียนว่ายตายเกิด อันเรียกว่า วัฏฏสงสาร

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านศาสดาและลูกศิษย์ทั้งปวงนั้นก็ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ คือยังมีความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัวความจริง ยังเห็นในสิ่งที่เห็นทุกข์ว่าสิ้นทุกข์ ยังเห็นในสิ่งที่เห็นเหตุเกิดทุกข์ ว่าเป็นเหตุเกิดสุข เพราะฉะนั้น ความรู้ของบรรดาศาสดาและศิษย์ทั้งปวงนั้น จึงเป็นความรู้ที่ยังไม่ถึงที่สุด และเมื่อสำคัญว่าถึงที่สุด ก็เป็นความสำคัญผิด เป็นความเห็นผิด ความรู้ก็เป็นความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัวความจริงดังกล่าว ยังเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชาอยู่

จากคำเทศนาของสมเด็จพระญาณสังวร เรื่อง อวิชชา ๘ ในตอนต้นจะเห็นได้ว่าความหมายของอวิชชาข้อ ๑-๔ หมายถึงอริยสัจ ๔ ส่วนข้อ ๕-๘ หมายถึงพระไตรลักษณ์ และปฏิจจนุปบาท ดังจะอธิบายโดยละเอียดดังนี้

๒.๑๐.๑ อริยสัจ ๔ เรื่องของทุกข์และความดับทุกข์

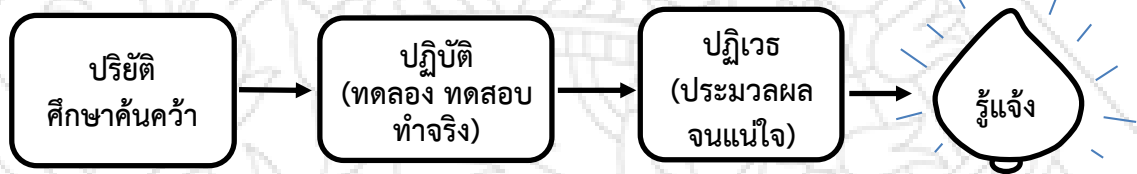
คำว่าอริยสัจ แยกออกได้เป็นสองศัพท์ คือ อริยะกับสัจจะ อริยะแปลว่า ประเสริฐ สัจจะแปลว่าความจริง รวมกันแปลได้ว่า “ความจริงอันประเสริฐ” สามารถตีความเป็นสองแง่ คือ อริยสัจ ๔ นี้เป็นความจริงอันประเสริฐ หรือ อริยสัจ ๔ นี้ ทำให้คนประเสริฐ

คำว่าอริยสัจ ๔ นี้เป็นของจริงอันประเสริฐ คือเป็นหลักเหตุผลที่จริงจังมีอยู่ในตัวเปรียบเหมือนเพชรเหมือนทองที่คนนิยมว่ามีค่า เป็นสิ่งที่มีความงามความผุดผ่อง อยู่ในตัวเพียงเห็นก็ยอมรับ อริยสัจ ๔ นี้ก็เหมือนกัน

ความหมายที่สองที่ว่าทำให้คนประเสริฐคือ เมื่อไปปรากฏในใจของผู้ใดแล้วใจของผู้นั้นก็เปลี่ยนแปลงเปลี่ยนสภาพไปในทางที่ดี คือความจริงทั้ง ๔ อย่างนี้ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ขณะที่รู้แจ้งขึ้นนั้นก็เลยกลายเป็นคนดีออกจากจิตด้วย นับแต่เริ่มรู้ ครั้นรู้ไปจนแจ้งแล้วใจก็จะบริสุทธิ์มากขึ้น จนบริสุทธิ์ผุดผ่อง พ้นจากสภาพปุถุชนกลายเป็นอริยชนคือ เป็นคนประเสริฐ

ความรู้ที่เรียกว่ารู้แจ้งนั้นหมายถึง ความรู้ที่เข้าถึงอย่างแท้จริง คือ รู้ว่าคืออะไร ควรทำอย่างไรและปฏิบัติแล้วได้รับผลอย่างไร คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธนั่นเอง ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๒๐ ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า

อริยสัจ ๔ ที่กล่าวข้างต้นมีรายละเอียดดังจะอธิบายต่อไปนี้คือ

อริยสัจที่ ๑ ทุกข์

ทุกข์ในอริยสัจที่ ๑ นี้เป็นทุกข์ที่รู้ในระดับกว้างขวางที่สุดลึกซึ้งที่สุดไม่ใช่ทุกข์แบบผิวเผินที่คนทั่วไปรู้จัก ดังจะได้ยกคำบาลีและคำแปลเพื่อความชัดเจน ดังนี้

สภาวะทุกข์ (ทุกข์ประจำ)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แหละ

แม้ความเกิดเป็นทุกข์

แม้ความตายเป็นทุกข์

ทุกข์อย่างแท้จริง คือ:

แม้ความแก่เป็นทุกข์

ปกิณณกทุกข์ (ทุกข์เบ็ดเตล็ด)

ความเศร้าใจ

ความไม่สบายตัว

ความตรอมใจ-เป็นทุกข์

ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์

สิ่งอันมีการปรุงแต่ง คือ

ความบ่นเพ้อ

ความไม่สบายใจ

ความประสพสิ่ง ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์

ไม่ได้สิ่งที่ตนต้องการก็เป็นทุกข์

การยึดถือในเบญจขันธ์ เป็นทุกข์

(วิ.มหา.๖/๑๓/๔๔)

จากพระบาลีข้างต้น มีสภาวะทุกข์ คือทุกประจําคือทุกข์ที่เกิดกับคนทุกคนจําแนกไป ๓ อย่าง คือ ชาติ – ความเกิด, ชรา – ความแก่, มรณะ – ความตาย

ชาติ คือความเกิด หมายถึง ผู้เกิดนั่นเองเป็นความทุกข์ ไม่ได้หมายถึงความทุกข์ของแม่ที่ต้องอุ้มท้อง และคลอดด้วยความลำบาก แต่หมายถึงผู้เกิดที่ต้องรับคือ

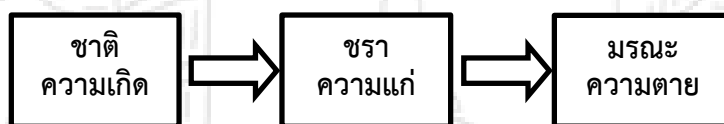
๑. ทุกข์ที่ต้องอยู่ในครรภ์
๒. ทุกข์ในคราวคลอดออกจากครรภ์
๓. ทุกข์ที่ตามมาผูกพันให้ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายและต้องรับทุกข์อื่นๆในฐานะมนุษย์อีกนานับประการ

ชรา คือความแก่ ความเสื่อม ความทรุดโทรมของร่างกาย ร่างกายของคนมีความเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ แรกๆก็เป็นเด็กต่อมาเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้วก็ไปเป็นผู้ใหญ่เป็นคนเฒ่า คนแก่สุดท้ายแตกสลายไป อาการที่มันเปลี่ยนแปลงไปนี้แหละที่เรียกว่า ชรา พูดได้ว่าเรามีความชรามาตั้งแต่เกิดแล้วแยกออกได้เป็น ๓ ลักษณะคือ

๑. ชรา แก่ธรรมดา คือค่อยๆเสื่อมทรุดโทรมไป
๒. ปริชณณะ แก่ผิดรูป คือแก่เฒ่าจนเห็นความเสื่อมโทรม
๓. ปรีปิกกะ คือแก่หง่อม จนเกือบช่วยตัวเองไม่ได้ความทุกข์ของความชรา คือ กำลังวังชาลดลง และความชรานำโรครมา

มรณะ คือความตาย หมายถึงความแตกสลายของร่างกาย ความตายเปรียบเสมือนเอาไฟจุดไว้ที่ไส้เทียน ติดเป็นเปลวไปเรื่อย เมื่อเชื้อไฟหมด เปลวนั้นก็ตั้งอยู่ไม่ได้ หรือเพราะถูกแรงลม เปลวนั้นก็ดับวูบลง ชีวิตก็เปรียบเหมือนกับเปลวไฟของเทียน เมื่อร่างกายหมดอายุขัย ชีวิตก็ดับ บางที่ร่างกายยังมีอายุขัยเหลืออยู่ แต่กระทบกับเหตุการณ์มาตัดรอน เช่น ความเจ็บไข้ หรืออุบัติเหตุ ชีวิตก็ดับเหมือนเปลวไฟต้องแรงลม ความดับของชีวิตนี้แหละเรียกว่ามรณะ ทำให้เกิดทุกข์ คือ ความตายเป็นผู้ทำลายความสุขทั้งสิ้นในชีวิต ชีวิตที่เคยมีความสุขร้อยพันอย่าง เมื่อความตายเกิดขึ้นแล้วก็ไม่เหลือสุขแม้แต่อย่างเดียว นับได้ว่าเป็นความทุกข์ยิ่งใหญ่สุดท้ายของชีวิตมนุษย์นี้ ดังแผนภูมิที่ ๒.๒๑

แผนภูมิที่ ๒.๒๑ กฎของไตรลักษณ์

ทุกข์ที่เรียกว่า ปกิณณกทุกข์ หมายถึง ทุกข์ที่แตกต่างกันไปในมนุษย์แต่ละคนอาจมีความแตกต่างกันเบาไปต่างๆไม่เท่ากัน และเป็นทุกข์ที่บางคนอาจไม่มี เป็นทุกข์ที่ไม่มีประจําในมนุษย์ อาจเรียกว่า ทุกข์จร หรือ ทุกข์เบ็ดเตล็ด ที่จะวนเวียนเข้ามาตามเหตุและปัจจัยของแต่ละคน จึงไม่อาจกำหนดตามไปได้ว่าใครจะโดนอะไรเข้าบ้าง จะทุกข์กี่ครั้งก็หนักหรือมากน้อยเท่าไร แต่เมื่อโดนเข้าแล้วก็ เกิดความเศร้าใจ เสียใจ น้อยใจ ไม่สหายใจและเป็นทุกข์ใจไปต่างๆตามเหตุการณ์และปัจจัยที่พบเข้าแล้วเป็นทุกข์ แม้จะมีความแตกต่างมากน้อย แต่มีความเหมือนกันอยู่ คือจะต้องเจอเข้ากับตัวเองบ้างทุกคน จึงเป็นสิ่งที่เตรียมใจไว้ได้ว่า เกิดทุกข์แน่ไม่ช้าก็เร็ววันใดวันหนึ่ง

รวมถึงทุกข์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมคือทุกข์จากการยึดมั่นในเบญจันธได้แก่ความยึดมั่นในรูป, เวทนา, สัญญา, วิญญาณ

อริยสัจที่ ๒ ทุกขสมุทัยหรือเรียกว่า สมุทัย ทุกขสมุทัยแปลว่า เหตุให้ทุกข์เกิดหรือเหตุของความทุกข์เป็นตัวสาเหตุที่ทำให้เราต้องได้รับความทุกข์ต่างๆดังที่กล่าวไปอริยสัจที่ ๑ ข้างต้น ดังพระบาลี ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย, นี้แหละ

ความทะยานอยาก

พัวพันกับความกำหนัดยินดี

กล่าว คือ :

ความทะยานอยากในความมีความเป็น

จากพุทธวจนะนี้แสดงให้เห็นว่า เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ความอยากหรือตัณหา ทำให้พัวพันอยู่ในอารมณ์ของความใคร่ ความอยากมี อยากเป็นและความไม่อยากมีไม่อยากเป็น ทั้งนี้ในพระบาลีข้างต้นได้ระบุไว้ชัดเจนว่าตัณหามีลักษณะและผล ๓ อย่างคือ

ก. โปณพุกวิกา ทำให้มีภพใหม่ ซึ่งหมายถึง การกระทำไปด้วยมุ่งหวังได้ประโยชน์ตอบแทนต่างๆ เรียกว่ามีอามิสสินจ้างรางวัล ฯลฯ

ข. พัวพันกับความกำหนัดยินดี ทำแล้วทำให้เกิดความลุ่มหลง ตตรตตราภินนทีนี้ ทำแล้วได้รับผลในทางกำหนัดรักใคร่

ค. เพลิดเพลินกับอารมณ์ ทำแล้วเกิดความพึงพอใจ สบอารมณ์ ความชอบใจ ยึดติด หากพ้นจาก ๓ ลักษณะนี้ถือว่ายังไม่ใช้ตัณหา

นอกจากนี้ยังมีตัณหาอีก ๓ ประเภทที่เจาะจงกล่าวไว้ในบาลีข้างต้น คือ

๑. กามตัณหา ความอยากในสิ่งใดใคร่ หรืออยากได้ในสิ่งที่ตัวชอบ อยากได้มาเป็นของตัวเอง ให้ตัวมีสิ่งนั้น

๒. ภวตัณหา ความอยากมี, อยากเป็น อยากให้ตัวเป็นสิ่งนั้นๆ เช่น อยากเป็น ครู อยากเป็นหมอ อยากเป็นเศรษฐี ฯลฯ

๓. วิภวตัณหา ความอยากไม่มี, อยากไม่เป็น เช่น มีอายุมากขึ้นแล้วไม่อยากจะสังขารร่วงโรย ไม่อยากเจ็บไข้ได้ป่วย ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว เมื่อไม่สมปรารถนาทำให้เกิดทุกข์และต้นตอของสาเหตุก็คือตัณหาตัวเอง

อริยสัจข้อที่ ๓ ทุกขนิโรธะ

ทุกขนิโรธะ หรือเรียกสั้นๆว่า นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ขอยกพระบาลี เพื่อประกอบความเข้าใจจาก ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย, นี้แหละความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือความดับโดยสิ้น

กำหนดอย่างไม่เหลือหรือแห่งตัณหา นั้น, สละทิ้งไม่ข้องเกี่ยว, หลุดพ้น, หหมดห่าง

จากพระบาลีข้างต้น นิโรธ คือความดับตัณหา ซึ่งเป็นตัณหาในอริยสัจข้อที่ ๒ นั้นเองและยังมีพระบาลีที่ขยายความดับออกไป เป็นการอธิบายลักษณะดับตัณหาว่า, สละทิ้ง, ไม่ข้องเกี่ยว, หลุดพ้น

หมดหวัง, สิ้นความผูกพัน, สิ้นกำหนด, ไม่เหลือ ในแต่ละวลีล้วนมีผูกอยู่ด้วยความหมายอย่างลึกซึ้ง แสดงไปถึงธรรมอันสูงสุดของพุทธศาสนา คือ “พระนิพพาน”

นิโรธ หมายถึง ความดับสนิทแห่งทุกข์ ตรงกับคำที่เราพูดกันทั่วไปว่า “นิพพาน” คำที่หมายถึงนิพพาน ซึ่งควรทราบเพื่อจะได้เข้าใจว่าเป็นคำที่หมายถึงสิ่งเดียวกันและเป็นคำที่มีน้ำหนักเท่ากันเป็นไวยากรณ์กัน ดังนี้

นิโรธ, นิพพาน, วิมุตติ, วิสังขาร, อสังขตธรรม, บรมธรรม

อมตธรรม, อรหัตตผล, ที่สุดแห่งทุกข์, อุดริมนุสสรธรรม คุณวิเศษ ฯลฯ

ความดับสนิทแห่งทุกข์ คือการขัดเกลากิเลสออกจากจิต ทำให้เบาบางลง น้อยลงเรื่อยๆ จนกระทั่งไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลย ไม่มีรัก โลภ โกรธ หลงใดๆ สภาพของจิตละเอียดเข้าไปถึงที่สุด จนเข้าถึงจุดบริสุทธิ์เต็มที่เป็นจิตที่บริสุทธิ์ล้วนไม่มีส่วนอื่นผสม จนเรียกว่า อสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่มีสิ่งใดปรุงแต่ง) หรือเรียกว่า “นิพพาน” เป็นสิ่งที่เกินกว่าจินตนาการไม่ใช่สิ่งหนึ่งสิ่งใดในโลก สุดท้ายจะยกมาอุปมาเปรียบเทียบได้ดังพระบาลีในปาฎลิกามิวรรคอุทานว่า

จะว่าดินก็ไม่ใช่

จะว่าน้ำก็ไม่ใช่

จะว่าไฟก็ไม่ใช่

จะว่าลมก็ไม่ใช่

ไม่ใช่โลกนี้

ไม่ใช่โลกอื่น

จะว่าพระจันทร์ พระอาทิตย์ก็ไม่ใช่ แต่ว่าสิ่งนั้นมีจริงภิกษุ (ขุ.อ.๔๔/๑๕๘/๗๑๑)

โปรดสังเกตว่าพระบาลีท่อนสุดท้ายได้ยืนยันให้รู้ว่านิพพานเป็นสิ่งที่จริงในโลกนี้ไม่ใช่ปฏิเสธอย่างเดียว

อย่างไรก็ตามนิโรธหรือพระนิพพานยังมีคำอธิบายให้รู้ถึงลักษณะจนพอจะจินตนาการได้โดยดูจากคำพรรณนาคุณของพระนิพพาน ดังนี้

หมดเมา

หมดกระหาย

หมดอาลัย

ตัดวิภวจะเสียได้

สิ้นตัณหา

สิ้นกำหนด

ดับสนิท

หาเครื่องเสียบแทงมิได้

ยังมีพุทธภาษิต ๒ พรรคที่ว่า

นิพพานัม ปรมํ สุขญํ

นิพพานว่างอย่างยิ่ง

นิพพานัม ปรมํ สุขํ

นิพพานสุขอย่างยิ่ง

จากพรรณนาคุณของพระนิพพานและลักษณะต่างๆข้างต้นพอจะประมวลได้ว่า นิโรธหรือนิพพาน คือความดับสนิทแห่งกิเลส เป็นภาวะที่ว่างจากความทุกข์ และเป็นความสุขที่ได้จากความดับและความว่าง อันบริสุทธิ์อย่างยิ่งควรทำให้รู้แจ้งดังพระบาลีแสดงไว้ว่า

ทุกขนิโรธ อริยสังัจจ สจจนิกาตัพพํ

อริยสังัจจ คือทุกขนิโรธอันเราพึงทำให้รู้แจ้ง

อริยสังัจจที่ ๔ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือหนทางแห่งความดับทุกข์ ยังมีในคำที่ใช้เรียกแทนว่า

อัญจันติกมรรค

มรรคประกอบด้วยองค์แปด

อริยมรรค

ทางอันประเสริฐ สู่ความเป็นอริยะ

มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง

โดยเฉพาะคำว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้มีความหมายพิเศษไปอีก คือ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าใช้สอนให้แก่ปัจจุวัคคีย์ก่อนอรุณสัง ๔ คือการปฏิบัติตนให้พอดี พอเหมาะ ไม่หันเหไปยังส่วนสุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ปฏิบัติตนหมกหมุ่นอยู่ในกาม และอัตตกิลมณานุโยค ปฏิบัติตนทรมาณในชั้นทั้ง ๕ ให้ลำบาก เป็นทางที่บรรพชิตไม่ควรดำเนินเพราะแม้จะปฏิบัติอย่างไรก็วนเวียนอยู่ในโลกีย์เท่านั้น ไม่อาจบรรลุถึงโลกุตระธรรมได้ มัชฌิมาปฏิปทาอันไม่ข้องอยู่ในส่วนสุดทั้งสองนี้ ยังมีความหมายในการบำเพ็ญความเพียรให้พอดีในการปฏิบัติธรรม ไม่ตั้งเกินไป หรือหย่อนเกินไป

โดยเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมดั่งพิณสามสาย ซึ่งตั้งเกินไปก็มักขาด หย่อนเกินไปเสียงไม่ดี ต่อเมื่อซึ่งสายพิณแต่เพียงพอดีไม่ตั้งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป จะดีได้ดี ฟังเสียงก็ไพเราะ การปฏิบัติธรรมก็เป็นทำนองเดียวกัน ต้องบำเพ็ญเพียรแต่เพียงพอดี หลักการปฏิบัติธรรมสายกลางหรือ อัฐฐังคิกรมรรคในพระบาลีธรรมจักกัปปวัตตนสูตร มีดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย, นี้คือปฏิปทา ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์อย่างแท้จริง ได้แก่มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ คือ :

๑. ความเห็นชอบ	๒. ความดำริชอบ
๓. เจรจาชอบ	๔. ทำการงานชอบ
๕. เลี้ยงชีพชอบ	๖. พยายามชอบ
๗. ระลึกชอบ	๘. สมาธิชอบ (วิ.มหา.๖/๑๓/๔๔)

จากมรรคมีองค์ ๘ ข้างต้นนี้ ได้มีพระสูตรอธิบายเรื่องมรรคมีองค์ ๘ โดยตรง เรียกว่า มัคควิภังคสูตรมีเนื้อความดังนี้

สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิเป็นไฉน?

ได้แก่ :-

การรู้จักทุกข์

การรู้จักเหตุให้เกิดทุกข์

การรู้จักความดับทุกข์

การรู้จักปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

(ความรู้) อย่างนี้แหละภิกษุ

เราเรียกว่า สัมมาทิฐิ

ความรู้ความเห็นชอบ ที่เกี่ยวกับการรู้แจ้งในอรุณสัง ๔ เรียกว่า สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ

(ความดำริชอบ) เป็นไฉน ?

ได้แก่ :-

คิดออกจากกาม

คิดไม่ผูกพยาบาท

คิดไม่เบียดเบียน

นี้แหละภิกษุ เราเรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

ความดำริชอบหรือความคิดความตั้งใจชอบ เช่นการคิดออกจากกาม การมีเมตตา ไม่ผูกพยาบาทและเบียดเบียนผู้อื่น

สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจาเป็นไฉน ?

ได้แก่ :-

เจตนางดเว้นการพูดเท็จ

เจตนางดเว้นการพูดส่อเสียด

เจตนางดเว้นการพูดคำหยาบ

เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

อย่างนี้แหละภิกษุเราเรียกว่า สัมมาวาจา
คือ การเจรจาชอบ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพื่อเจ้า เจรจาแต่สาระที่ดี
เจรจา ด้วยวาจาสุภาพ

สัมมากัมมันตะ (ทำกรงานชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย
ได้แก่ :-
เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์
(การทำงาน) อย่างนี้แหละภิกษุ
กรงานชอบ คือ การทำงานที่ถูกต้อง ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิในกามประพฤดิ
ตนอย่างมีคุณธรรมจริยธรรม

(การทำงานชอบ) เป็นไฉน :
เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
เจตนางดเว้นจากการเสพเมถุน
เราเรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน ?
เลิกการเลี้ยงชีวิต ในทางที่ผิดเสีย
(การเลี้ยงชีพ) อย่างนี้แหละ ภิกษุ
คือ การเลี้ยงชีพชอบ มีอาชีพการงานที่ถูกต้องเป็นกุศล ถูกต้องตามศีลธรรมและกฎหมาย
บ้านเมือง

ภิกษุ อริยสาวกในพุทธศาสนา
แล้วหาเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูก
เราเรียกว่า สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในพระพุทธศาสนา
ละอกุศลพยายามที่ไม่ให้บาป
ประคองจิตให้มั่นคง
จะทำให้บาปอกุศลธรรมซึ่ง
ประคองจิตให้มั่นคง
ทำให้บรรดาอกุศลธรรม
เจริญไปบุลย์เต็มที่
มีความเพียรชอบ เพียรระวังอกุศ เพียรกำจัดอกุศ เพียรสร้างกุศ เพียรรักษาอกุศที่เกิดแล้วให้คงอยู่

สัมมาวายาโม เป็นไฉน ?
ปลุกฉันทะ มีความเพียร
ซึ่งยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้นได้
ปลุกฉันทะ พยายามที่
เกิดขึ้นแล้ว ให้เสื่อมไป
ปลุกฉันทะ พยายามที่จะ
ที่เกิดขึ้นแล้วตั้งมั่นคง
ประคองจิตไว้มั่นคง

สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติ
ภิกษุในพระพุทธศาสนา
กายอยู่เนืองๆ มีความเพียร
รู้ตัว มีความระลึกได้ กำจัด
พิจารณาเห็นเวทนาใน
พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เนืองๆ ฯลฯ
มีสติชอบ ระลึกถึง สติปฏิฐาน๔ เนืองๆมีสติที่มั่นคง มีความรู้ตัวไม่ตีใจเสียใจเกินไป

(ความระลึกชอบ) เป็นไฉน ?
ย่อมพิจารณาเห็นภายใน
เผากิเลสให้เราร้อน มีความ
เสียซึ่งความยินดี ยินร้าย
เวทนาอยู่เนืองๆ ฯลฯ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่เนืองๆ

สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ)

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจชอบ) เป็นไฉน ?

ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้
 สังกัดแล้วจากอกุศลธรรม
 วิตก วิจาร ปิติ และสุข
 เพราะระงับวิตก-วิจาร
 เป็นเครื่องผ่อนคลาย ใจภายใน
 ไม่มีวิตก - วิจาร มีแต่ปิติ
 หนึ่ง เพราะปราศจากปิติ
 และมีสติสัมปชัญญะ กำกับอยู่
 อาศัยคุณ คือ อุเบกขา
 เข้าได้ถึงตติยฌาน
 ละทุกข์ละสุขเสียได้ โสมนัส
 ลึ้นไป เข้าถึงจตุตถฌาน
 เป็นธรรมชาติ บริสุทธิ์
 อย่างนี้ แหละ

สังกัดแล้วจากกามารมณ์
 เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วย
 อันเกิดแต่วิเวก
 เข้าถึงทุติยฌาน
 ให้สมาธิ เป็นเอกภาพผุดขึ้น
 และสุขที่เกิดจากสมาธิ
 ย่อมเป็นผู้วางเฉย
 เสวยความสุขด้วยกาย
 มีสติอยู่เป็นสุข
 มันคงอยู่ด้วยสัมปชัญญะ
 โทมนัส ที่เคยมีมาก่อน ก็
 ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่สติ
 เพราะอุเบกขา
 ภิกษุ เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ

(ส.ม.๓๐/๓๓/๒๔-๒๖)

สมาธิชอบ คือ การฝึกสมาธิในรูปฌาน บรรลุจตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) เพื่อให้จิตมีพลังเข้มแข็ง
 ตั้งมั่นคงนิมนวลว่องไว ควรแก่หน้าที่การงาน

มรรคมืองค์แปดข้างต้นนี้ ถ้าขยายให้กว้างขวางที่สุด ก็ได้แก่พระพุทธศาสนาทั้งหมดนั่นเอง
 หรือพูดได้ว่า แปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นธรรมกันเข้าแล้ว ก็คือ มรรคมืองค์แปดนี้เอง ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๒๒ พระธรรมเทศนารวมลงได้ในมรรคมืองค์ ๘

๒.๑๐.๒ ไตรลักษณ์ ความเป็นไปของสรรพสิ่ง

ในพระไตรปิฎก เรียกโดยทั่วไปว่า ธรรมนิยาม หรือ ธรรมฐิติ มีความหมายว่า ข้อกำหนดหรือ
 ความแน่นอนของธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง คำว่า พระไตรลักษณ์ มีเรียกกันในอรรถกถาชั้น
 หลัง หรือเรียกอีกคำหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ะ ในพระไตรลักษณ์อันเป็นกฎของธรรมชาตินี้ ประกอบด้วย

๓ ลักษณะ คือ อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้, ทุกข์ คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้, อนตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน

ในส่วนของอนิจจัง และทุกข์ ๒ ส่วนนี้ เป็นที่ทราบกันดีตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว แต่นักตา พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบและบัญญัติขึ้นเองแล้วนำมาประกอบเป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันทั้งสาม แล้วเรียกว่า ธรรมนิยาม ๓ เป็นธรรมที่มีเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้นโดยพระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำสอนไว้ในอุปาทิสุตระว่า

สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา
(อง.ติก.๓๔/๕๗๖/๕๗๔)

โปรดสังเกตคำว่า สังขารทั้งหลายและธรรมทั้งหลายในพระดำรัสข้างต้นนี้ คำว่าสังขารในที่นี้ ต่างกันกับสังขารในชั้น ๕ หรือที่เรียกว่าสังขารชั้นมีความหมายเพียงในแง่ของรูปธรรมเป็นสิ่งปรุงแต่งที่เกี่ยวกับชั้นเท่านั้น แต่สังขารในไตรลักษณ์นี้มีความหมายครอบคลุมไปหมดทั้งรูปธรรมและนามธรรม รวมไปถึงชั้น ๕ ทั้งหมดและสิ่งปรุงแต่งอื่นๆ จึงมีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าสังขารชั้นเป็นอันมาก ส่วนคำว่า ธรรมทั้งหลายในไตรลักษณ์นี้ก็มีความหมายเต็มตามความกว้างขวางสุดขอบเขตของศัพท์นี้ ที่หมายถึงทุกสิ่งในโลกนี้ที่มีการคิด พุด ทำ รวมไปถึงสิ่งที่ไม้อาจบรรยายได้ด้วยคำพูด รวมสิ่งที่ปรุงแต่งทั้งหมด เช่นที่เรียกว่าสังขารธรรม และสิ่งไม่ได้ปรุงแต่ง หรืออสังขตธรรม ความหมายของพระไตรลักษณ์อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงแสดงให้เห็นถึงความกว้างขวางลึกซึ้งของพุทธศาสนา จากพุทธดำรัสข้างต้นจะอธิบายพระไตรลักษณ์ข้อแรกคือ อนิจจัง

อนิจจัง คือความไม่เที่ยงตามความหมายของคำนี้ รวมไปถึงความไม่ถาวรความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ สิ่งก่อสร้าง สิ่งปรุงแต่งต่างๆ เมื่อมีขึ้น หรือเกิดขึ้นก็จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่อยู่อย่างเดิม แล้วเปลี่ยนไปไม่เหมือนเดิมตลอดเวลา อาการเช่นนี้แหละที่เรียกว่า อนิจจัง

การสังเกตให้เห็นอนิจจัง เห็นได้รอบตัวเราไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ เห็นและศึกษาได้ทั้งภายนอกและภายใน เช่น ภูเขา ต้นไม้ ก้อนหิน ผู้ชาย ผู้หญิง เด็ก ฯลฯ ในกรณีของคนเห็นได้จากภายนอกคือ เห็นเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายเห็นส่วนประกอบของร่างกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ส่วนการเห็นจากภายในเช่น กระดูก หัวใจ ปอด ตับ ม้าม ลำไส้ ไต หลอดเลือด น้ำเลือด น้ำเหลือง ฯลฯ

ในการเห็นจากภายนอกจะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของการเจริญเติบโต เช่น จากเด็กเป็นผู้ใหญ่ จากผู้ใหญ่เป็นคนแก่ เป็นต้น ส่วนการเห็นจากภายในเห็นได้จากการศึกษาว่าด้วยอวัยวะภายในที่ไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่รู้ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไปตามวัย เจริญหรือเสื่อมไปตามวัยเช่นกัน เป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาที่ละน้อยหรือมากตามธรรมชาติ

ทุกข์ ความทุกข์ในไตรลักษณ์ข้อนี้ แปลว่า ทุกข์ ไม่เหมือนความทุกข์ในอริยสัจหรือความทุกข์ของมนุษย์ แต่ความทุกข์ข้อนี้กินความหมายกว้างกว่าโดยมีความหมายไป ๒ ลักษณะ คือ ทุกขเวทนา และ ทุกขลักษณะ

๑. ทุกขเวทนา หมายถึงความลำบาก ความไม่สุขสบาย เช่นต้องเจ็บปวดและมีความทุกข์ยากลำบากต่างๆ ตรงกับทุกข์ในโลกธรรม คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ มีนินทา มีสรรเสริญ และมีสุข มีทุกข์ การมีลาภก็เป็นความทุกข์เพราะต้องทุกข์ว่าจะรักษาลาภไว้ได้อย่างไร เป็นต้น และยังหมายถึงทุกข์ที่กล่าวไว้ในอริยสัจอีกทั้งหมดด้วย

๒. ทุกขลักษณะ ไม่ใช่หมายถึงความลำบาก แต่หมายถึงอาการของสิ่งต่างๆที่ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ หรือทนอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก เช่นความเปลี่ยนแปลงของร่างกายของเรา พอโตขึ้นเป็นหนุ่ม เป็นสาวเต็มตัว แล้วจะให้มันหยุดโตอยู่แค่นั้น ไม่ต้องแก่ต่อไปอีกอย่างนี้จะทำไม่ได้ ร่างกายมันจะต้องแปรเปลี่ยนต่อไปตามเรื่องของมัน ความเป็นไปของทุกสิ่งก็เหมือนกัน มันจะต้องเคลื่อนคล้อยไปทุกขณะเอาไว้ไม่อยู่ การที่สิ่งนั้นไม่อาจคงที่อยู่ได้นั้นแหละ เรียกว่า ทุกขลักษณะในไตรลักษณ์นี้ และจะสังเกตได้ว่าทุกขเวทนาเกิดขึ้นเฉพาะสิ่งที่มีใจครองเท่านั้น ส่วนทุกขลักษณะเกิดขึ้นได้กับสังขารทุกชนิด

อนัตตา แปลว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนหรือไม่ใช่อัตตา ชาวโลกมีความสำคัญว่าอัตตามี คือ มีตัวมีตน ความเข้าใจที่ว่าม้อัตตานี้ประกอบด้วยความคิดเห็น ๒ อย่าง คือ

๑. คิดว่าตัวเองมีตน หรือสำคัญว่าเป็นตน มีความยึดมั่นถือมั่นในตน มีนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสท่านหนึ่งกล่าวว่า เพราะตัวเราคิดได้ตัวเราจึงมี เป็นความหมายสนับสนุนว่ามีตัวตนเป็นต้น

๒. คิดว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นสมบัติของตน เช่น เห็นว่า ร่างกายนี้เป็นของเราบ้านนี้เป็นบ้านของเรา สวนของเรา ที่ดินของเรา สมบัติของเรา ฯลฯ เป็นความคิดสำคัญว่าเป็นของตน หรือของเรา

รวมความว่า สามัญชนทั่วไปมีความนึกคิดว่า “นี่เป็นเรา, นั่นเป็นของเรา” คนที่เห็นอย่างนี้คือผู้ที่ไม่รู้สภาพของความจริง

พระพุทธเจ้าทรงค้นคว้าปัญหาเรื่องนี้จนพบความจริงว่าสิ่งที่ชาวโลกพากันยึดถือว่า “นี่เป็นเรานั้นของเรา” นั้นความจริงไม่ใช่ เป็นความเข้าใจผิดเพราะสิ่งที่พากันยึดถือว่าเป็นตัวตนนั้น ไม่ใช่ตัวตนจริงจิงอะไรเลย และก็ไม่ใช่ของเราด้วย โดยพระองค์ตรัสว่า “ไม่มีอะไรที่เป็นเราและไม่มีอะไรที่เป็นของเรา” ในทรรคนะของพระองค์ที่ว่า “ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา” นี้แหละที่ท่านใช้คำจำกัดความว่า “อนัตตา”

ยกตัวอย่างให้เห็นได้เช่น เรื่องชะลอม ชะลอมเป็นภาชนะชนิดหนึ่ง ที่เขาเอาดอกไม้ฝ้ายสานขัดกันเข้ามาเป็นรูปทรงกระบอกมี หู สำหรับ ผูกมัด หิ้วได้ เป็นที่เห็นได้ชัด ที่นี้ลองแก้ดอกที่ขัดกันไว้ ออกให้หมด ชะลอมก็จะหายไปเหลือแต่ไม้ไผ่เป็นเส้นบางยาวๆที่เรียกว่าดอก ชะลอมที่หายไปไม่ได้ไปอยู่ที่อื่นในโลก ชะลอมนั้นเป็นเพียงกลุ่มดอกที่ขัดกันขึ้นเท่านั้น ชะลอมที่แท้จริงหาไม่ ตัวเส้นดอกนั้นก็ไม่ใช่ชะลอม ความจริงเป็นเช่นนี้ (พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, ๒๕๕๔, พุทธศาสตร์ภาค ๑-๓, ๒๐๒)

ทำนองเดียวกับสิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นของเรา เช่นตัวของเราลูกหลานของเรา บ้านของเราทรัพย์สินสมบัติของเรา พระองค์ก็ตรัสว่า “ไม่ใช่ของเรา” โดยยกเหตุผลไว้ ๔ นัย ดังนี้

๑.) เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ คือ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่มีใครมีอำนาจบังคับมัน จะเรียกร้องหรือปรารถนาให้มันเป็นอย่างใดๆไม่ได้ นอกจากทำการตามเหตุปัจจัย ใช้ศัพท์อีกอย่างหนึ่งว่า อนิสสรโต แปลว่า เพราะไม่เป็นเจ้าใหญ่ หรือไม่เป็นใหญ่ในตัว คือจะบงการหรือใช้อำนาจบังคับเอาไม่ได้ มีแต่จะต้องให้เป็นไปตามเหตุปัจจัย บางแห่งใช้ว่า อากามการียโต แปลว่า เพราะเป็นสภาพที่ไม่อาจทำได้ตามความอยาก คือ จะให้เป็นไปตามความอยากความปรารถนาไม่ได้ หรือ จะเอาใจอยากเข้าว่าไม่ได้ แต่เป็นเรื่องของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย จะให้เป็นอย่างไรก็ต้องทำเอาตามเหตุปัจจัย รวมความว่าไม่อยู่ในอำนาจ หรือไม่มีใครเป็นใหญ่ คือใครจะสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ มันขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่ได้ขึ้นต่ออำนาจหรือความปรารถนาของใคร เช่น มันเกิดขึ้นแล้วจะสั่งว่าอย่าตั้งอยู่ มันตั้งอยู่แล้วจะสั่งว่าอย่าโหมม มันโหมมแล้วจะสั่งว่าอย่าสลาย ไม่ได้ทั้งนั้น

๒.) เพราะแย้งต่ออัตตา คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธอัตตาอยู่ในตัว หมายความว่า คือ การที่องค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์กันดำเนินไปโดยความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง เป็นการปฏิเสธ อยู่ในตัวว่า ไม่มีตัวตนต่างหากซ่อนอยู่ที่จะมาแทรกแซงบงการ หรือแม้แต่ขวางขึ้นความเป็นไปตาม เหตุและปัจจัย และมีตัวตนต่างหากเช่นนั้นไม่ได้ เพราะถ้ามีก็ไม่อาจเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่จะกลับ กลายเป็นว่าต้องเป็นไปตามความบังคับบงการของตัวตนนั้นอีกอย่างหนึ่ง กระบวนการที่เป็นไปตาม เหตุปัจจัยนั้นมีความสำเร็จเสร็จสิ้นสมบูรณ์พร้อมในตัวอยู่แล้ว ไม่จำเป็นและไม่อาจจะมีตัวการอย่าง อื่นที่จะเข้ามาแทรกแซงสั่งการอีกได้

๓.) เพราะเป็นสภาพว่างเปล่า คือปราศจากตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกน หรือว่างจากความเป็น สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่แท้จริง ไม่มีตัวผู้สั่งผู้อยู่ครอง ไม่มีตัวผู้สร้างสรรค์บันดาล ไม่มีตัวผู้เสวย นอกเหนือจากกระบวนการแห่งองค์ประกอบทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยว่า ว่างเปล่าจากความเป็น สัตว์บุคคลตัวตน เรา เขา จากความเป็นนั้นเป็นนี้ ที่กำหนดหมายกันขึ้นทั้งสิ้น

๔.) เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือไม่เป็นตัวตนของใคร และไม่เป็นของของตัวตนใดๆ ไม่มี ตัวตนอยู่ต่างหากที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสังขารธรรมทั้งหลาย มันเป็นแต่เพียงกระบวนการเอง ล้วนๆ เป็นไปโดยลำพังตามเหตุปัจจัย (ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง จึงไม่เป็นตัวตน ของใคร)

๒.๑๐.๓ ปฏิจจนุปบาท วงจรของวิภูฏสงสาร

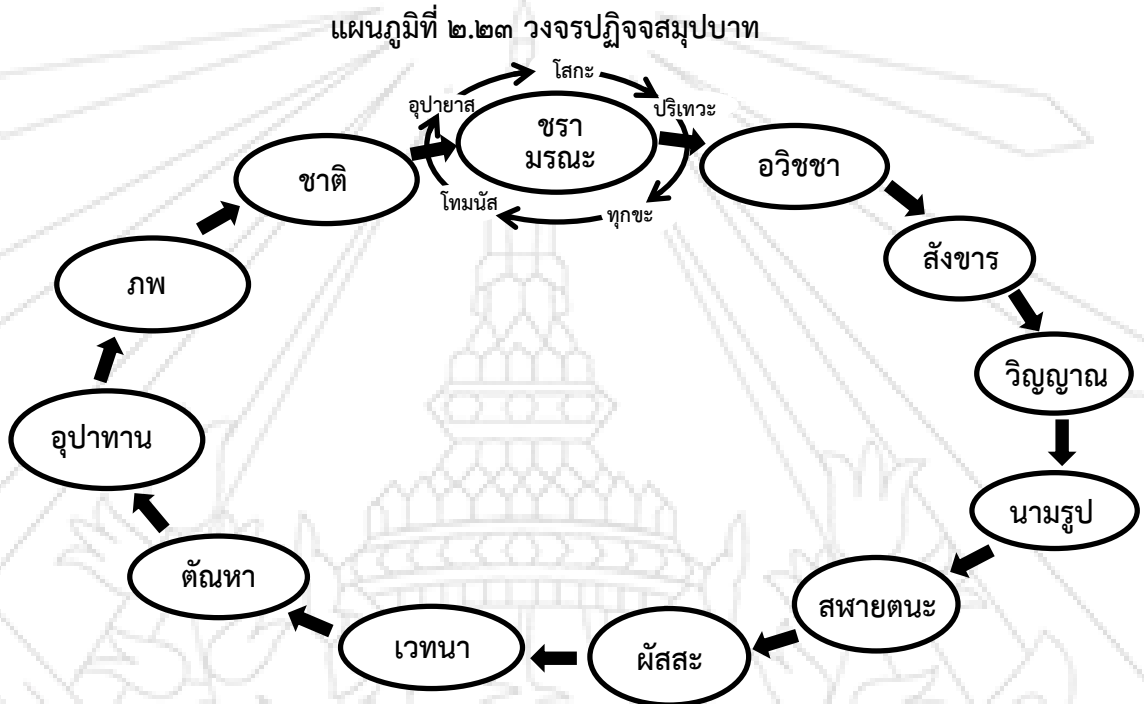
มีความหมายมาจากศัพท์ว่า ปฏิจ ส์ และอุปบาท
ปฏิจ หมายถึง เกี่ยวเนื่องกัน สัมพันธ์กัน อาศัยกัน
ส์ หมายถึง ความพร้อมพรั่ง พร้อมกัน หรือ ด้วยกัน
อุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้น อุปัตถิขึ้น

รวมกันจึงหมายถึง สิ่งที่สัมพันธ์กันอาศัยกันแล้วจึงเกิดขึ้น หรือในวิสุทธิมรรคว่า สภาวะธรรมที่ เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยซึ่งกันและกัน ปฏิจจนุปบาทมีคำที่มีความหมายเดียวกันและใช้แทนกันได้ ใน พระไตรปิฎกคือ ธรรมนิยาม, ธรรมฐตตา, อิทัปปัจจยตา, ปัจจยาการ ฯลฯ

ปฏิจจนุปบาท คือธรรมะที่พระพุทธรเจ้าเป็นผู้ค้นพบ เป็นธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้งครอบคลุม กว้างขวาง แสดงให้เห็นถึงอวิชชาที่เป็นปัจจัยตัวสำคัญ และแสดงให้เห็นความเป็นไปของอวิชชา มี ความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอิงอาศัยกันเป็นวงจรปฏิจจนุปบาท หรือที่เรียกว่า วิภูฏสงสารนั่นเอง การที่ จะรู้ให้ถ่องแท้ถึงอวิชชา จึงต้องรู้ถึงความเป็นไปของปฏิจจนุปบาทจึงขอนำคำอธิบายในพระบาลี สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มาแสดงดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ ปฏิจจนุปบาทเป็น ไฉน ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็น ปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็น ปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็น ปัจจัย จึงมีเวทนาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เราเรียกว่า
 ปฏิจสุมุปบาท (ส.น. ๒๖/๑/๒๐)
 ปฏิจสุมุปบาทหรือเรียกว่าวิภูฏสงสาร เขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

ความหมายของแต่ละอาการในปฏิจสุมุปบาทมีในพระบาลีสั่งยุตตนิทานิทานวรรค ดังนี้
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน ความแก่ ภาวะของความ
 แก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่ง
 อินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่าชรา. ก็มรณะเป็นไฉน.
 การเคลื่อนที่ การย้ายที่ ความทำลาย ความอันตราย ความม้วยมรณ การถึงแก่
 กรรม ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จาก
 หมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่ามรณะ. ชราและมรณะ ดังพรรณนา
 ฉะนี้ เรียกว่า ชราและมรณะ

ก็ชาติเป็นไฉน. ความเกิด ความก่อเกิด ความหยั่งลง ความบังเกิด ความ
 เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ครบในหมู่สัตว์นั้นๆ ของ
 เหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่าชาติ

ก็ภพเป็นไฉน. ภพ ๓ เหล่านี้คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้เรียกว่าภพ.

ก็อุปาทานเป็นไฉน. อุปาทาน ๔ เหล่านี้คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สี
 ลพอุปาทาน อัตตวาทุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทาน

ก็ตัณหาเป็นไฉน. ตัณหา ๖ หมวดเหล่านี้คือ รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธ
 ตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา อัมมตัณหา นี้ เรียกว่าตัณหา.

ก็เวทนาเป็นไฉน. เวทนา ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่าเวทนา

ก็ผัสสะเป็นไฉน. ผัสสะ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่าผัสสะ

ก็สฬายตนะเป็นไฉน. อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่าสฬายตนะ

ก็นามรูปเป็นไฉน. เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่านาม, มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป, นามและรูปตั้งพรรณนาจะนี้ เรียกว่านามรูป

ก็วิญญานเป็นไฉน. วิญญาน ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุวิญญาน โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนวิญญาน นี้เรียกว่าวิญญาน.

ก็สังขารเป็นไฉน. สังขาร ๓ เหล่านี้คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร นี้เรียกว่าสังขาร

ก็อวิชชาเป็นไฉน. ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุ เกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชชา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็น

ปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน....ตั้งพรรณนามาจะนี้. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ก็เพราะอวิชชาอันนี้แหละดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือสังขารจึงดับ เพราะสังขาร ดับวิญญานจึงดับ.....ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. (ส.นิ. ๒๖/๖-๑๘/๒๒)

ปฏิจจสมุปบาทมีเกิดขึ้นในชีวิตหลายแบบ เช่นแบบเกิดขึ้นขณะจิตเดียว แบบเกิดขึ้นประจำวันในชาตินี้ หรือแบบข้ามภพข้ามชาติและอื่นๆ ในที่นี้ขอนำเสนอมานี้ ๓ แบบ ดังนี้

๑. แบบขณะจิตเดียว มีในพระบาลี ปฏิจจสมุปบาทวิภังค์ วรรณานอภิธรรมภาชนียัตถ์ดังนี้

พระศาสดาผู้มีพระญาณอันไม่มีอะไรขัดขวางในธรรมทั้งปวง ครั้นทรงแสดงปัจจยาการอันปราศจากขอบม และไม่ยุ่งยากในสุดต้นตภาชนียัตถ์ด้วยอำนาจจิตต่างๆ ปานดังทรงคลี่ผืนมหาปฐพี และปานดังทรงขยายนภากาศด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพราะปัจจยาการนี้จะมีในจิตต่างๆ กัน อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ ย่อมมีแม้ในจิตดวงเดียวที่เดียว ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงปัจจยาการซึ่งเกิดในขณะจิตดวงเดียวกัน โดยประการต่างๆ ด้วยอำนาจอภิธรรมภาชนียัตถ์จึงทรงตั้งมาติกาไว้ก่อนโดยนัยมีอาทิว่า อวิชชาปัจจยา สํขาร (สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย) ดังนี้. ก็มาติกาที่ทรงตั้งไว้ อย่างนี้ว่า

บัณชิตพึงแสดงหมวด ๔ (แห่งปัจจัย)และประเภทแห่งวาระในนัยทั้ง ๙ ซึ่งมีบทแห่งมูล ๙ ด้วยมูลทั้งหลายมีอวิชชา เป็นต้น. องค์ปฏิจจสมุปบาทใด ใน

วาระใดที่ ตรัสโดยประการอื่นและแม้องค์ปฏิจสมเด็จพระบาทใด ที่ไม่ตรัสไว้ในวาระใด องค์ปฏิจสมเด็จพระบาทใด เป็นปัจจัยแก่องค์ปฏิจสมเด็จพระบาทใด โดยประการใด พึงเข้าไปกำหนดองค์ทั้งหมดนั้นแล

ตามอรรถกถาข้างต้นอธิบายความได้ดังต่อไปนี้

ว่าโดยความไม่ต่างกันก่อน ถ้ามว่า บรรดา วาระทั้ง ๔ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสว่า สัขาร (สังขารทั้งหลาย) ดังนี้ เหมือนในสุดตันตภาขณีย์ แต่ตรัสว่า สัขาโร (สังขาร) ดังนี้ เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะสังขารประกอบด้วยขณะแห่งจิตดวงเดียว จจริงอยู่ในสุดตันตภาขณีย์นั้น ทรงจำแนกปัจจัยการอันเป็นไปในขณะแห่งจิตต่างๆ กันในอภิสธรรมภาขณีย์นี้ ทรงปรารภปัจจัยการที่เป็นไปในขณะเดียวกัน ก็ในขณะแห่งจิตดวงเดียวกัน ย่อมไม่มีเจตนา (คือสังขาร) มาก จึงไม่ตรัสว่า สัขาร (สังขารทั้งหลาย) แต่ตรัสว่า สัขาโร (สังขาร คือ เจตนา) (อภิ.วิ ๗๗/๒๕๐/๕๘๘)

๒. แบบเกิดขึ้นชาตินี้ หรือในชีวิตประจำวัน ดังในปฐมสังโยชสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล...พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีบน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษพึงเติมน้ำมันและไส้ในประทีบน้ำมันทุกๆ ระยะเวลาเมื่อเป็นอย่างนี้ ประทีบน้ำมันมีอาหารอย่างนั้น มีเชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาลนาน แม้ฉันทิ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นความพอใจเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชอยู่ ตัณหาย่อมเจริญฉันทินั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชอยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประทีบน้ำมันพึงติด เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ บุรุษไม่พึงเติมน้ำมัน ไม่ใส่ไส้ในประทีบน้ำมันนั้นทุกๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้

ประทีบน้ำมันนั้น ไม่มีอาหารพึ่งดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และเพราะไม่เติมเชื้อใหม่ แม้ฉันทใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเห็นโทษเนื่องๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชอยู่ตัณหาย่อมดับ ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้. (ส.นิ. ๒๖/๒๐๐/๒๕๘)

๓. ปฏิจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ มีอยู่ดังความหนึ่งพระพุทธเจ้าสนทนากับพระสารีบุตร มีในกฬารชัตตยสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ดังนี้

พ.(หมายถึงพระพุทธเจ้า) ดูก่อนสารีบุตร กุลบุตรย่อมอวดอ้างอรรถผลโดยปริยาย อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลทั้งหลายก็ต้องเห็นอรรถผลที่อวดอ้างไปแล้ว โดยความเป็นอันอวดอ้าง.(พ.หมายถึงพระพุทธเจ้า)

ส.(หมายถึงพระสารีบุตร) พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้าพระองค์ก็ได้กราบทูลไว้ อย่างนี้มิใช่หรือ ว่า ข้าพระองค์หาได้กล่าวเนื้อความตามบท ตามพยัญชนะเช่นนี้ว่า ท่านสารีบุตร ท่านรู้เห็นอย่างไร จึงอวดอ้างอรรถผลว่า เราย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี เพราะรู้ได้ว่าเมื่อปัจจัยแห่งชาติสิ้นแล้ว เพราะปัจจัยอันเป็นต้นเหตุสิ้นไป ชาติจึงสิ้นไปพระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ ก็พึงพยากรณ์อย่างนี้.(ส.หมายถึงพระสารีบุตร)

พ. ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตรก็ชาติมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ส. พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขาถามข้าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ชาติมีภพเป็นเหตุ มีภพเป็นสมุทัย มีภพเป็นกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด.

พ. ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตรก็ภพเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ส. พยากรณ์อย่างนี้ว่า ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ มีอุปาทานเป็นสมุทัย มีอุปาทานเป็นกำเนิด มีอุปาทานเป็นแดนเกิด.

พ. ดูก่อนสารีบุตร ถ้าเขาถามเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตรก็อุปาทานเล่า มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ส. พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
 อย่างนี้ว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นสมุทัย มีตัณหาเป็นกำเนิด มี
 ตัณหาเป็นแดนเกิด.

พ. คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็ตัณหาเล่า มี
 อะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูก
 ตามเช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ส. พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
 อย่างนี้ว่า ตัณหาไม่มีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นสมุทัย มีเวทนาเป็นกำเนิด มี
 เวทนาเป็นแดนเกิด

พ. คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตร ก็เวทนาเล่า มี
 อะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่อถูกถาม
 เช่นนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร.

ส. พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
 อย่างนี้ว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นกำเนิด มีผัสสะ
 เป็นแดนเกิด.

พ. คุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าวเธออย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตรท่านรู้เห็น
 อย่างไร ความเพลิดเพลिनในเวทนาจึงไม่ปรากฏ เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึง
 พยากรณ์อย่างไร

ส. พระพุทธเจ้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
 อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ารู้ว่าเวทนา ๓ เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุข
 เวทนา เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ความเพลิดเพลिनในเวทนา
 จึงไม่ปรากฏ.

พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความ
 ดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้นคุณก่อนสารีบุตร ถ้าเขากล่าว
 เธออย่างนี้ ท่านสารีบุตร เพราะความหลุดพ้นเช่นไร ท่านจึงอวดอ้างหรือหัตว่า
 ท่านรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น
 เพื่อความเป็นอันอย่างนี้ไม่มี เมื่อถูกถามอย่างนี้ เธอพึงพยากรณ์อย่างไร

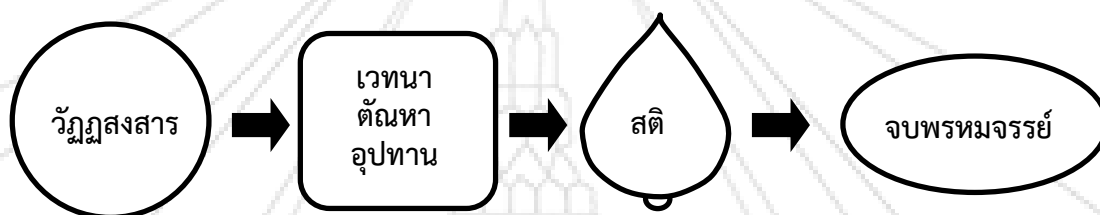
ส. พระพุทธเจ้าข้า ถ้าเขากล่าวว่าพระองค์เช่นนั้น ข้าพระองค์พึงพยากรณ์
 อย่างนี้ว่า อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำท่านผู้มีสติอยู่อย่างใด ข้าพเจ้าก็เป็นผู้
 มีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายใน เพราะอุปาทานทั้งปวงสิ้นไป ทั้ง
 ข้าพเจ้าก็ได้ดูหมิ่นตนเองด้วย พระพุทธเจ้าข้าเมื่อถูกถามอย่างนี้ ข้าพระองค์
 พึงพยากรณ์อย่างนี้

พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร ตามที่เธอพยากรณ์ความข้อนั้นโดยย่อ ก็ได้ใจความ
 ดังนี้ว่า อาสวะเหล่าใดอันพระสมณะกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าไม่สงสัย ไม่เคลือบแคลง
 ในอาสวะเหล่านั้นว่า อาสวะเหล่านั้น ข้าพเจ้าละได้แล้วหรือยัง

ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตตรัสดังนี้แล้ว เสด็จลุกขึ้นจากพุทธ
อาสน์ เสด็จเข้าไปยังพระวิหาร. (ส.นิ. ๒๖/๑๐๖/๑๖๗)

ข้อความถาม - ตอบในพระบาลีข้างต้นแสดงให้เห็นถึง ปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพ
ข้ามชาติโดยแสดงให้เห็นตั้งแต่ตอนพระสารีบุตรกล่าวถึงสิ้นปัจจัยที่ทำให้เกิดชาติ ความหลุดพ้น
และการจบพรหมจรรย์โดยใช้สติข้ามวงจรวัฏฏสงสารไป ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๒.๒๔ ปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ

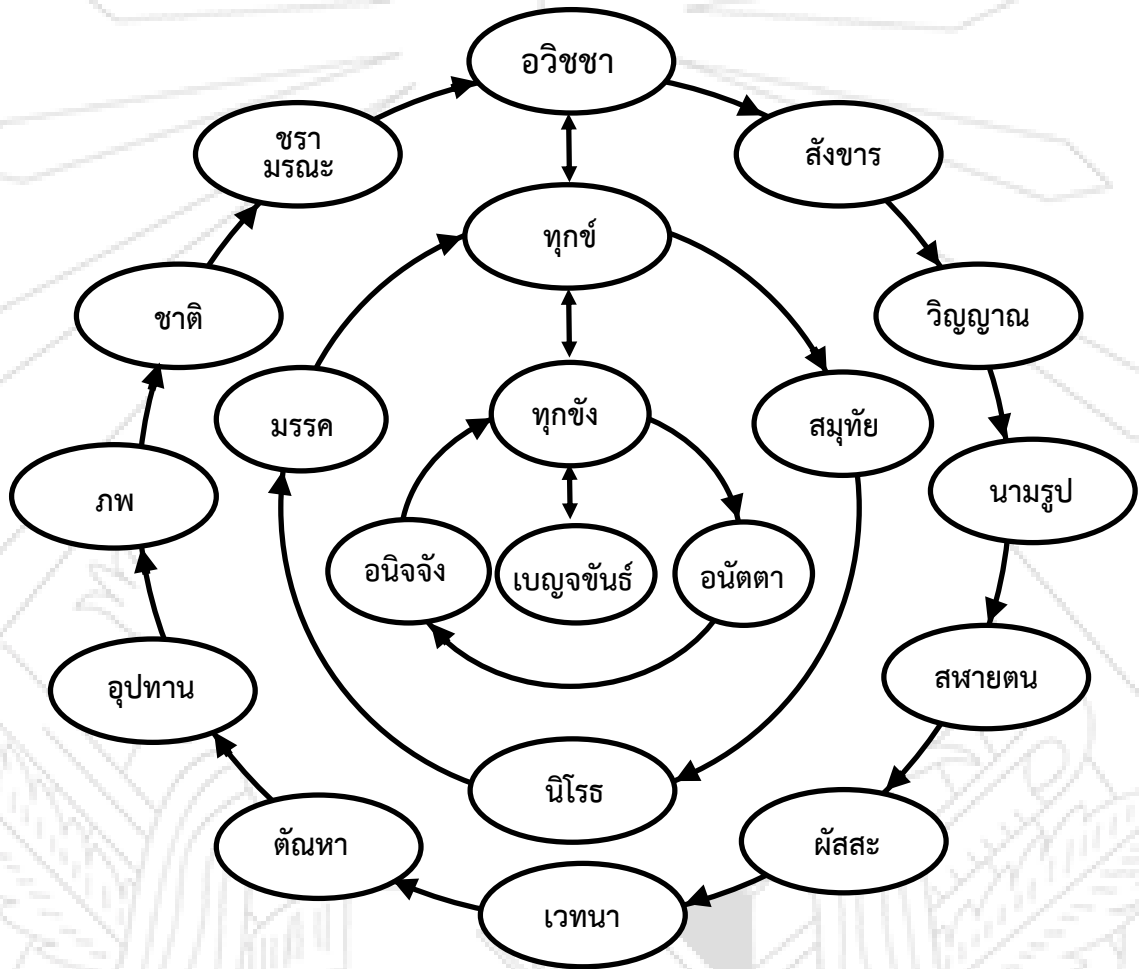

สรุปเรื่องอวิชชา

ดังที่ได้แสดงมาว่าอวิชชา หมายถึง ความไม่รู้หรือรู้ไม่พอในเรื่อง อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์
และปฏิจจสมุปบาท อันเป็นธรรมะ ที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยตนเอง แล้วนำมาเผยแพร่สอนต่อ
ชาวโลก ธรรมะในหมวดนี้ครอบคลุมทั้งหมดในพระศาสนา ผู้ที่จะศึกษาจึงต้องใช้กำลังสติปัญญา
เต็มที่ในการศึกษาค้นคว้า และนำมาปฏิบัติให้รู้แจ้ง ซึ่งหมายถึงการบรรลุธรรมสูงสุดใน
พระพุทธศาสนา ฉะนั้นหากจะศึกษาค้นคว้าให้กว้างขวางและลึกซึ้งก็ยังมีให้ศึกษาอีกมากใน
พระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยที่นำมาแสดงเป็นเพียงแนวทางการศึกษาบางส่วนที่เกี่ยวกับอวิชชาใน
สังโยชน์ทั้ง ๑๐ นี้เท่านั้น

ในเรื่องของอวิชชามีความสัมพันธ์กันในธรรมหลายประเภทหลายประการดังแผนภูมิแสดง
ความสัมพันธ์ของธรรมเหล่านั้นและชั้น ๕ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๒๕ ความสัมพันธ์ของอวิชา,ปฏิจสมุปบาท,อริยสัจ ๔,ไตรลักษณ์, เบญจขันธ์

จากแผนภูมิข้างต้น วงนอกหมายถึง ปฏิจสมุปบาท สิ่งที่อยู่ติดกันและกันจึงเกิดขึ้นเป็นวงจรของสังสารวัฏ
 วงกลาง หมายถึง อริยสัจ๔ ให้ความรู้ในทุกข์และความดับทุกข์แก้ปัญหของปฏิจสมุปบาท
 วงใน หมายถึง ไตรลักษณ์เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่งรวมทั้งเบญจขันธ์
 เบญจขันธ์ คือ เป้าหมายของความทุกข์และความดับทุกข์

บทที่ ๓

การศึกษามรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า มรรคผล ตามความหมายของศัพท์ คือ มรรค หมายถึง หนทางหรือวิธีการ ส่วนคำว่า ผล หมายถึง เป้าหมายที่บรรลุถึงหรือผลที่ได้จากการปฏิบัติ แต่หากพูดถึงคำว่ามรรคผลในทางพุทธศาสนาแล้ว หมายถึง พระสงฆ์หรืออริยบุคคลของพุทธศาสนาอันเป็น ๑ ใน ๓ ของพระรัตนตรัยในพุทธศาสนาเถรวาท มีหลายระดับมีชื่อเรียกเฉพาะแบ่งไว้ชัดเจนด้วยระดับของผลสำเร็จในการปฏิบัติเพื่อลดละกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์ดังจะแสดงโดยละเอียดตามลำดับดังนี้

๓.๑ ความหมายและความเป็นมา

มรรคผล ในทางพุทธศาสนา มีความหมายถึง หนทางไปสู่เป้าหมายอันสูงสุดของพระศาสนาหรือของมนุษย์ โดยดูที่กิเลสต้นเหตุในภาวะของจิต หรือระดับจิตของมนุษย์ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ คู่ ๘ บุคคล ได้แก่ ๑. โสดาปัตติมรรค ๒. โสดาปัตติผล ๓. สกทาคามิมรรค ๔. สกทาคามีผล ๕. อนาคามิมรรค ๖. อนาคามีผล ๗. อรหัตตมรรค ๘. อรหัตตผล แบ่งโดยถือเอากิเลสคือสังโยชน์ที่ละได้มากน้อยตามลำดับ

มีความเป็นมาจากภาวะจิตของมนุษย์โลก ที่ตกอยู่ในวงจรวัฏฏสงสารเต็มไปด้วยเวทนา ตัณหา อูปาทาน และทุกข์ จึงมีกลุ่มบุคคลที่เริ่มศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อเข้ากระแสแห่งความหลุดพ้นในทางพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ โลกียะ (ผู้ที่ยังวงเวียนอยู่ในโลกียธรรม) และ โลกุตระ (ผู้ที่หลุดพ้น)

โลกียภูมิ หมายถึงสภาวะจิตของบุคคลที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสต้นเหตุที่เรียกว่า ปุณฺณ แยกออกเป็น ๓ ภูมิคือ กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ

กามาวจรภูมิ หมายถึงภูมิของจิตมนุษย์ที่ยังต่ำ มีความปรารถนา ความพึงพอใจ ความยินดี ความกำหนัดในกามทั้งปวงส่วนใหญ่เป็นเรื่องทางเพศ ยังหลงไหลมัวเมาแสวงหาไม่มีความเพียงพอ

รูปาวจรภูมิ หมายถึงฐานะของจิตที่สูงขึ้นมา ยังมีกิเลสต้นเหตุครบถ้วนอยู่ แต่เริ่มมองเห็นในเรื่องกามว่ามีสุขน้อย มีโทษมากมีภัยมาก จึงมาพึงพอใจในสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ โดยยังติดอยู่ใน ทรัพย์สมบัติ คน สัตว์ สิ่งของ และรูปฌานอันเป็นสมบัติที่มีความสุขมีระดับจิตที่สูงกว่า กามาวจรภูมิ

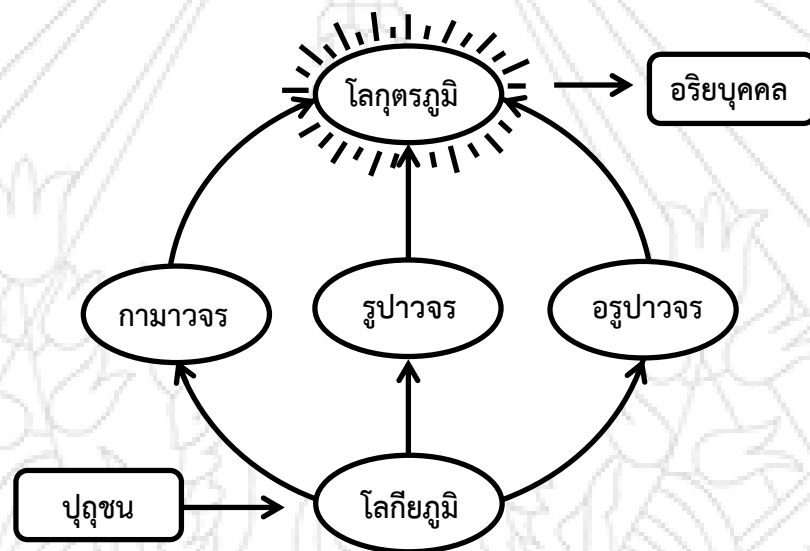
อรูปาวจรภูมิ หมายถึงสถานะของจิตที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง แต่ยังติดอยู่ในความปรารถนา ความพึงพอใจใน นามธรรมโลกธรรมและอรุณานอันเป็นสมบัติขั้นสูงมีระดับจิตที่สูงกว่ารูปาวจรภูมิ

โลกุตระภูมิ หมายถึงสภาวะของจิตที่เริ่มหลุดพ้นหรือหลุดพ้นจากระดับโลกียะ คืออยู่เหนือภูมิของจิตที่อยู่ในกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิ โดยภูมิของจิตในระดับโลกุตระนี้ จะหลุดพ้นจากการครอบงำของโลกียภูมิทั้ง ๓ ซึ่งเป็นวิสัยของปุณฺณ แม้จิตที่ยังอยู่ในฌานสมบัติของรูปฌานหรืออรุณานก็ตาม แต่หากภาวะของจิตยังไม่สามารถถอนตัวตนออกจากความติดข้องในภพภูมิทั้ง ๓ และยังถูกผูกมัดอยู่ในวัฏฏสงสารด้วยกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์ ทั้ง ๑๐ ยังไม่สามารถหลุดพ้นออกจากสภาวะของโลกียภูมิได้ เพราะถึงแม้จะมีการบำเพ็ญฌานสมบัติอันสูงเท่าใดก็ตามหากยังไม่มี

ความรู้ของอริยะหรือความรู้ระดับโลกุตระและเริ่มปฏิบัติเพื่อรู้แจ้ง ก็ยังต้องวนเวียนอยู่ในโลกียภูมิอยู่อย่างนั้น

โลกุตระภูมิจะเป็นสภาวะของจิตที่อยู่สูงเหนือวิสัยของโลก มองเห็นโลกโดยความเป็นจริง มีจิตอยู่เหนือตัณหาและกิเลสชนิดละเอียดที่เรียกว่าสังโยชน์ ความที่จิตใจอยู่เหนือการครอบงำของสังโยชน์นี้ คือผู้มีสภาพจิตในระดับโลกุตระ ถึงแม้อริยะบุคคลบางระดับยังไม่อาจละกิเลสได้หมดสิ้นแต่ผู้มีสภาพจิตใจเช่นนี้ก็เรียกได้ว่าผู้นั้นตั้งตัวอยู่ในโลกุตระภูมิแล้ว ทางพุทธศาสนา เรียกว่ามรรคผลหรืออริยะบุคคลนั่นเอง

แผนภูมิที่ ๓.๑ แผนภูมิระดับจิตของมนุษย์โลก

โลกุตระภูมียังมีแบ่งออกตามความสามารถในการลดละกิเลสออกเป็น ๔ ระดับ มีความแตกต่างกัน โดยท่านได้จำแนกกิเลสชนิดละเอียดในระดับโลกุตระออกเป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน มีชื่อเรียกว่าสังโยชน์ สัง แปลว่า พร้อมพรั่ง โยชนะ แปลว่า ผูกพัน รวมกันแปลว่า กิเลสอันเป็นเครื่องผูกพันพร้อมพรั่งมี ๑๐ อย่าง กิเลสอันเป็นเครื่องผูกพัน ๑๐ อย่างนี้ ผูกพันบุคคลทุกคนในโลกนี้ทั้งหมดให้ตกอยู่ในวิสัยโลกหรือโลกียภูมิ ฉะนั้นถ้าตัดหรือดับเครื่องผูกพันเหล่านั้นออกไปเสียได้ จิตก็จะค่อยๆ หลุดออกมาจากวิสัยโลกหรือโลกียะภูมิโดยลำดับ ตัดได้บางส่วน ก็บรรลุมรรคผลได้ส่วนหนึ่ง เมื่อตัดได้หมดก็เป็นอันว่าจิตหลุดออกมาสู่ความเหนือโลกที่เรียกว่า โลกุตระภูมิโดยสมบูรณ์บรรลุมรรคผลอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา

สังโยชน์หรือกิเลสอันเป็นเครื่องผูกพันเราทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นกิเลสชั้นละเอียดแฝงตัวอยู่ในจิตวิญญาณของมนุษย์โลกอยู่เต็มเปี่ยม และเป็นเครื่องผูกพันมนุษย์โลกให้ติดอยู่ในวิสัยโลกหรือกับ ความทุกข์ตลอดเวลา การที่จะยกระดับจิตของตนให้เข้าสู่ระดับโลกุตระจึงต้องศึกษาให้รู้แจ้งในเรื่อง กิเลสของตัวเองเกี่ยวกับตัวเองโดยตรง โดยเป็นกิเลสที่แอบแฝงอยู่ในส่วนลึกหรือที่เรียกว่า กิเลสชั้นละเอียดหรือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ นั้นเอง

ในทางพุทธศาสนาได้แบ่งโลกุตระภูมิโดยจัดระดับของบุคคลที่สามารถลดละกิเลส คือ สังโยชน์ทั้ง ๑๐ เป็น ๘ ระดับดังนี้

๑. ระดับโสดาปัตติมรรค คือ ปุถุชนที่มีบริบูรณ์ในศีล สมาธิพอประมาณและปัญญาพอประมาณกำลังปฏิบัติเพื่อลดละกิเลส คือ สังโยชน์ ๓ ประการแรกได้แก่ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส

๒. โสดาปัตติผล คือ อริยบุคคลในระดับที่ ๑ สามารถปฏิบัติสมบุรณ์ในศีล สมาธิพอประมาณและปัญญาพอประมาณ มีความรู้แจ้งในสังโยชน์ ๓ ประการแรกนี้โดยถ่องแท้แล้ว และยึดถือปฏิบัติในความรู้แจ้งเป็นธรรมดาอยู่ เรียกว่าพระโสดาบัน

๓. สกทาคามีมรรค คือ ผู้บรรลุนโสดาบันแล้วมีศีลอย่างสมบูรณ์ สมาธิพอประมาณ ปัญญาพอประมาณและกำลังปฏิบัติเพื่อลดละสังโยชน์ชนิดต่อไปได้แก่ รากะ และปฏิฆะ

๔. สกทาคามีผล คือ อริยบุคคลในระดับที่ ๒ มีศีลสมบูรณ์ สมาธิและปัญญาพอประมาณศึกษาปฏิบัติเพื่อการลดละ รากะ และปฏิฆะลงได้มากกว่าระดับโสดาบัน รู้แจ้งและปฏิบัติได้ระดับหนึ่งจนเหลือเพียงเบาบางแม้ยังไม่สามารถละกิเลสทั้งสองนี้ให้หมดสิ้นลงได้แต่ก็ถือว่าบรรลุลผลแล้ว เรียกว่าพระสกทาคามี

๕. อนาคามีมรรค คือ ผู้ที่บรรลุนสกทาคามีแล้วมีศีลและสมาธิโดยสมบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณและยังเพียรพยายามปฏิบัติในการลดละกิเลสที่ยังเหลือเบาบางคือรากะ และปฏิฆะที่เหลืออยู่ให้หมดสิ้นไป

๖. อนาคามีผล คือ อริยบุคคลระดับที่ ๓ มีศีลและสมาธิโดยสมบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณและสามารถปฏิบัติจนลดละกิเลส คือรากะและปฏิฆะจนหมดสิ้นไปแล้ว โดยละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการที่เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ ประการได้ทั้งหมด ได้รับผลของความปลอดโปร่งเบาสบาย จากการรู้แจ้งในผลของการปฏิบัตินั้น แล้วยึดมั่นเป็นวัตรปฏิบัติตลอดไป เรียกว่าพระอนาคามี

๗. อรหัตตมรรค คือ อริยบุคคลระดับอนาคามี มีศีลและสมาธิโดยสมบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณ กำลังใช้ความเพียรศึกษาและปฏิบัติในการลดละกิเลสเพื่อรู้แจ้งในกิเลสเบื้องสูงที่เรียกว่า อุทัมภาคิยสังโยชน์อันได้แก่รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะและ อวิชชา

๘. อรหัตตผล คือ อริยบุคคลระดับสูงสุดระดับที่ ๔ สามารถศึกษาปฏิบัติจนรู้แจ้งเข้าถึงจนลดละกิเลสที่เรียกว่าสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการหรืออุทัมภาคิยสังโยชน์ลงได้ทั้งหมด เป็นอันหมดภาระกิจที่ต้องทำเพื่อการนี้อีก หรือที่เรียกว่า จบพรหมจรรย์ และแม้จะมีกิจอื่นใดในการกระทำเพื่อตนเองก็ไม่มีอีกต่อไปเหลือแต่ใช้ปัญญากระทำกิริยาเพื่อผู้อื่นตามความเหมาะสมเท่านั้น บรรลุุมรรคผลอันสูงสุดของพระพุทธศาสนาดังพระบาลีที่ว่า อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปันโน สุขโต โลกวิทู อนุตตรํ ปุญญเขตต์ โลกสสตี (เป็นพระอรหันต์โดยถูกต้อง ตรัสรู้โดยถูกต้อง สมบูรณ์พร้อมด้วยวิชา เป็นอยู่โดยสงบเบิกบาน รอบรู้ในโลก มีความรู้อันประเสริฐ เป็นเนื่อบุญของโลก)

ในพระพุทธศาสนาบรรดาอริยบุคคล ๘ จำพวกนี้ เปรียบเสมือนเป็น ๑ ใน ๓ รัตนตรัยของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระสงฆ์นั่นเอง (ทอตะวัน ชั้นนินรันดรกุล, ๒๕๕๖ หลักปฏิบัติเพื่ออริยบุคคล, ๑๗๖)

๓.๑.๑ ประเภทของบุคคลในพุทธศาสนาเถรวาท

ประเภทของบุคคลในพระบาลีกล่าวไว้ว่ามี ๙ จำพวก ดังปรากฏในบุคคลสูตร อังคุตรนิกาย สัตตกนวกนิบาต ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๙ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๙ จำพวก เป็นไฉน คือ พระอรหันต์ ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นอรหันต์ ๑ พระอนาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล ๑ พระสกทาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ๑ พระโสดาบัน ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๑ ปุถุชน ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๙ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก. (อง.สัจตก. ๓๗/๒๑๓/๗๓๕)

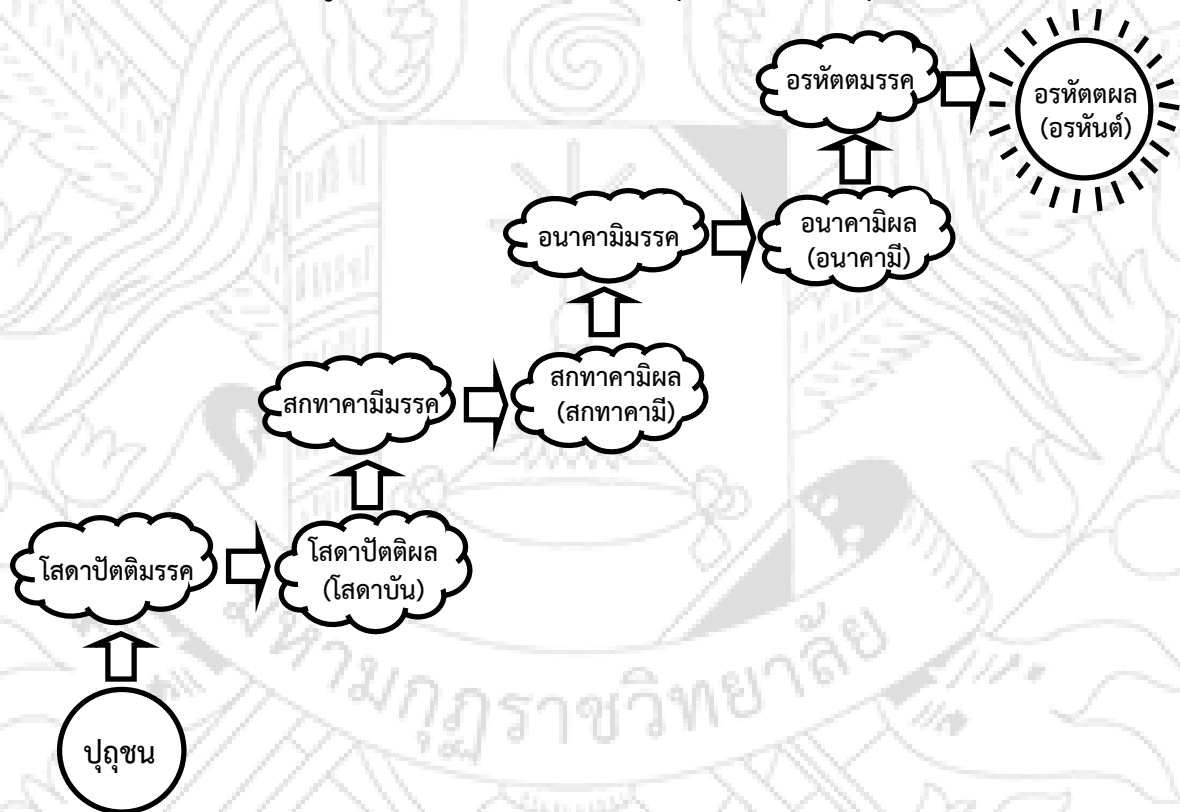
๓.๑.๒ โครงสร้างของมรรคผลในพระพุทธศาสนามีในพระบาลีปสาทสูตร ขุททก นิกาย ขุททกปาฐะจตุกนิบาต ได้กล่าวถึงคณะสงฆ์ว่ามี ๔ คู่ หรือ ๘ ประเภทและกล่าวชี้ให้เห็นการเลื่อมใสสิ่งอันเป็นเลิศย่อมได้ผลเลิศ คือ

สงฆ์ทั้งหลาย คณะทั้งหลายก็ดี มีประมาณเท่าใด สงฆ์สาวกของตถาคต ปราชนูกกล่าวว่า เป็นยอดแห่งคณะทั้งปวงนั้น สงฆ์สาวกของตถาคตคือใคร คือคู่ แห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นี้สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ควรของค่านับ ผู้ควรของต้อนรับ ผู้ควรของทำบุญ ผู้ควรทำอัญชลี ผู้เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนา บุญอื่นยิ่งกว่า สัตว์เหล่าใดเลื่อมใสในพระสงฆ์ สัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่าเลื่อมใสใน วัตถุอันเลิศ เมื่อเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ ก็ย่อมได้ผลอันเลิศ

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลความเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ ๔ ประการ

(อง.จตุก. ๓๕/๓๔/๑๓๐)

แผนภูมิที่ ๓.๒ มรรค - ผลของอริยบุคคล ๘ ในพระพุทธศาสนา

ประเภทของอริยบุคคลยังมีที่แบ่งออกโดยพิศดารตั้งอรรถกถามีถึง ๑๐๘ จำพวกโดยแยกออกจากสงฆ์ทั้ง ๔ ในอรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ดังนี้

พระโสดาบัน ๓ พวก คือ เอกพีชี โกลังโกละและสัตตักขัตตปุรณะ พระสกทาคามี ๓ พวก ผู้บรรลุผลในกามภพ รูปภพและอรุภพ. พระโสดาบัน และพระสกทาคามีเหล่านั้นทั้งหมดมี ๒๔ พวกโดยปฏิบัติ ๔. พระอนาคามีในเทพชั้นอวิหามี ๕ พวกคือ อันตราปรินิพพายี อุพหัจจปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิภูรคามี พระอนาคามีในเทพชั้นอตปาสุทัสสา สุทัสสี ก็มีชั้นละ ๕ พวกเหมือนกันส่วนในเทพชั้นนอกนิชฐมี ๔ พวกเว้นอุทังโสโต รวมพระอนาคามี ๒๔ พวกพระอรหันต์มี ๒ พวกคือ สุขขวิปัสสกะและสมณยานิก พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคมมี ๔ พวก รวมพระอรหันต์มี ๘ พวกรวมเป็นพระอริยบุคคล ๕๔ พวก. พระอริยบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดคูณด้วย ๒ พวกคือ ฝ่ายสัทธาธรรมาและฝ่ายปัญญาธรรมาเป็น ๑๐๘ พวก

(จุ.บุ.๓๙/๗/๒๕๑)

จากอรรถกถาข้างต้นแสดงที่มาโดยละเอียดทั้ง ๑๐๘ อริยบุคคลได้ดังนี้

โสดาบัน แบ่งออกได้เป็น ๑๒ จำพวก คือ

๑. เอกพีชี ผู้มีภพชาติอีกหนเดียว ก็จบบรรลุอรหันต์
๒. โกลังโกละ ผู้ไปจากสกุลสู่สกุลจะเกิดอีกเพียง ๒ - ๓ ชาติ ก็จบบรรลุอรหันต์
๓. สัตตักขัตตปุรณะ ผู้จะต้องวนเวียนในสังสารวัฏฏ์อีกไม่เกิน ๗ ชาติ ก็จบบรรลุธรรมเป็นอรหันต์ แบ่งเป็นสามเพราะอินทรีย์ ๕ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาไม่เท่ากัน แบ่งออกอีกเป็น ๔ พวกโดยปฏิบัติ ๔ คือ

๑. ทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ปฏิบัติลำบากและรู้ช้าเนื่องจากมีราคะ โทสะ โมหะ อยู่มากจึงบรรลุช้า
๒. ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็วแม้มีราคะ โทสะ โมหะ อยู่มากแต่มีอินทรีย์แก่กล้าจึงบรรลุได้เร็ว
๓. สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ปฏิบัติสบายแต่รู้ได้ช้า เนื่องจากมีราคะ โทสะ โมหะ ไม่แรงกล้า แต่มีอินทรีย์อ่อนจึงบรรลุได้ช้า
๔. สุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว เนื่องจากมีราคะ โทสะ โมหะ ไม่แรงกล้า อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้าจึงบรรลุได้เร็ว

เหตุนี้ เอกพีชีจึงมี ๔ โกลังโกละมี ๔ สัตตักขัตตปุรณะมี ๔ จึงรวมเป็น ๑๒

สกทาคามี แบ่งออกเป็น ๑๒ เช่นเดียวกันด้วยเหตุเดียวกัน

๑. สกทาคามีในกามภพ มี ๔ จำพวก
๒. สกทาคามีในรูปภพ มี ๔ จำพวก
๓. สกทาคามีในอรุภพ มี ๔ จำพวก รวมเป็น ๑๒

อนานาคามี แบ่งออกได้ ๕ ประเภท ๒๔ จำพวก คือ

๑. อันตราปรินิพพายี ผู้ปรินิพานในระหว่าง คือเกิดใน สุทธาวาสทั้ง ๕ ภพใดภพหนึ่งอายุยังไม่ถึงก็ปรินิพาน มี ๕ จำพวก

๒. อุปหัจจปรินิพายี ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพานคือมีอายุหน้ากึ่ง,แล้วจวนจะสิ้นอายุจึงปรินิพพาน มี ๕ จำพวก

๓. อสังขารปรินิพายี ผู้ปรินิพพานโดยง่ายไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก มี ๕ จำพวก

๔. สสังขารปรินิพายี คือ ผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก มี ๕ จำพวก

๕. อุทังโสโต อกนิภูฐคามี ผู้มีกระแสไปสู่อกนิภูฐภพ แล้วจึงนิพพาน มี ๔ จำพวก

อรหัตต์ มี ๒ พวก ตั้งอยู่ในมรรค ๔ จึงเป็น ๘ จำพวก คือ

๑. สุขขวิปัสสก มี ๔ จำพวก

๒. สมถยานิก มี ๔ จำพวก

รวมทั้งหมดเป็น ๕๔ จำพวก ยังมีแบ่งออกเป็นฝ่ายสัทธาธุระ และฝ่ายปัญญาธุระอีก จึงรวมได้หมดคือ ๑๐๘ จำพวก

ในพระอริยบุคคลทั้ง ๑๐๘ นี้บรรลुโดยมีหลักปฏิบัติร่วมกันทั้ง ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหัตต์ซึ่งได้ลดละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ในภพแล้วตามลำดับ นอกจากนี้แยกออกโดยปฏิบัติและสติปัญญา และพื้นภูมิของอริยบุคคล โดยมีธรรมที่ต้องละเหมือนกันคือ สังโยชน์ในพระสงฆ์ทุกระดับ จึงไม่ยกบุคคลทั้ง ๑๐๘ มากกล่าว แต่จะกล่าวเพียงสงฆ์หรืออริยบุคคล ๔ คู่หรือ ๘ บุคคลเท่านั้น

๓.๒ คุณลักษณะและปฏิบัติของอริยบุคคลที่สำเร็จมรรคผล

ปฏิบัติในการปฏิบัติ รวมทั้งคุณสมบัติและคุณวิเศษของอริยบุคคลระดับต่างๆมีในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ดังนี้

๑. มีพระอรหัตตชีนาสพ ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุสงฆ์ในภิกษุนี้ ผู้เป็นพระอรหัตตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสัญญาในภพแล้วพ้นวิเศษแล้วเพราะรู้ชอบ แม้ภิกษุสงฆ์เช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่

๒. มีพระอนาคามี ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นอุปาทิกะ เพราะสิ้นสัญญาส่วนเบื้องต่ำทั้ง ๕ แล้วจะได้ปรินิพพานในโลกนั้นๆ มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นอีกเป็นธรรมดา แม้ภิกษุสงฆ์เช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ก็มีอยู่

๓. มีพระสกทาคามี ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุสงฆ์ในภิกษุนี้ ผู้เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสัญญา ๓ อย่าง และเพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง มายังโลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ภิกษุสงฆ์เช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่

๔. มีพระโสดาบันในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นพระโสดาบันเพราะสิ้น

สัจญ์ญาณ ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา แน่แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้า
แม้ภิกษุสงฆ์เช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่. (ม.มู. ๑๘๘/๒๘๔/๒๙๗)

อริยบุคคลแม้จะบรรลุนิพพานถึงระดับโสดาบัน, สกทาคามีและอนาคามีก็ยังมีตัณหา ยังมีทุกข์
อยู่ดังพระบาลีมีขณิกาย อภิปริณายก ดังนี้

เพราะบุคคลใดแม้ปุถุชน ย่อมไม่อาจเพื่อจะหยุดภพโดยอัตภาพนั้นได้
จำเดิมแต่การปฏิสนธิของบุคคลนั้น อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญ และกุศล
ธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไป ชื่อว่าย่อมยังอัตภาพที่มีทุกข์เท่านั้นให้เกิด พระ
โสดาบัน พระสกทาคามีและพระอนาคามีก็เหมือนกัน

ถามว่า ปุถุชนทั้งหลายเป็นต้นรวมพระโสดาบันและพระสกทาคามีขอยก
ไว้ก่อน แต่พระอนาคามีย่อมยังอัตภาพที่มีทุกข์เบียดเบียนให้เกิดขึ้นได้อย่างไร

ตอบว่า เพราะแม้พระอนาคามีบังเกิดในชั้นสุทธาวาส แลดูต้นกัลปพฤกษ์
ในวิมานอุทยาน (สวนสวรรค์) เปล่งอุทานว่า สุขหนอ สุขหนอ. ความโลภในภพ
ตัณหาในภพ ย่อมเป็นอันพระอนาคามี ยังละไม่ได้เลยเพราะพระอนาคามีนั้นยัง
ละตัณหาไม่ได้ ชื่อว่า อกุศลธรรมย่อมเจริญ ยังเป็นผู้มีภพไม่สิ้นสุคนั้นแหละ

(ม.อ. ๒๒/๒๓๓/๒๘๗)

อริยบุคคลหรือผู้สำเร็จมรรคผล คือระดับอนาคามีแม้ยังมีตัณหาและ
อกุศลอยู่ก็ยังมีปุชนียบุคคลสมควรแก่การเคารพบูชา เป็นนื่อนาบุญของโลก
แล้ว มีในปฐมอัฐบุคลสูตร อังคุตตรนิกาย ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควร
ของต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญเป็นผู้ควรกระทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกไม่
มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ๘ จำพวกเป็นไฉน คือ พระโสดาบัน ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ
กระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๑ พระสกทาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำ
ให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ๑ พระอนาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่ง
อนาคามีผล ๑ พระอรหันต์ ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล ๑
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘ จำพวกนี้แล เป็นผู้ควรของค่านับ ฯลฯ เป็นนาบุญ
ของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

บุคคลผู้ปฏิบัติ ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวกนี้เป็นสงฆ์ ผู้ปฏิบัติตรง
มีปัญญา มีศีลและจิตมั่นคง ย่อมกระทำบุญของมนุษย์ผู้เพ่งบุญบูชาอยู่ให้มีผล
มาก ทานที่ให้ในสงฆ์ ย่อมมีผลมาก (อง.สัจจ. ๓๗/๑๔๙/๕๗๔)

ยังมีอุปมาและเปรียบเทียบความเป็นอริยบุคคล ทั้งลักษณะประเภทและปฏิบัติเปรียบด้วย
รัตนอันประณีต ดังคำสรรเสริญในรัตนสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ดังนี้

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญสมาธิ อันใดว่าเป็นธรรมอัน
สะอาด ปราชัญญ์ทั้งหลายกล่าวสมาธิอันใดว่าให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่นที่เสมอ
ด้วยสมาธิอันนั้นไม่มี แม้อันนี้ เป็นรัตนอันประณีตในพระธรรม. ด้วยคำสัตย์นี้
ขอความสวัสดีจงมี.

บุคคลเหล่าใด ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้นเป็นสาวกของพระสุต ควรแก้ทักษิณาทาน ทานทั้งหลาย ที่เขาถวายในบุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

พระอริยบุคคลเหล่าใดในศาสนาของพระพุทธโคตม ประกอบดีแล้ว มีใจมั่นคง ปราศจากความอาลัย พระอริยบุคคลเหล่านั้น ถึงพระอรหัตที่ควรถึงหยั่งเข้าสู่พระนิพพาน ได้ความดับกิเลสเปล่า ๆ เสวยผลอยู่ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

พระโสดาบันจำพวกใด ทำให้แจ้งอริยสัจที่พระศาสดาผู้มีปัญญาลึกซึ้งทรงแสดงดีแล้ว ถึงแม้ว่าพระโสดาบันจำพวกนั้น จะเป็นผู้ประมาทอย่างแรงกล้า ท่านก็ไม่ถือเอาภพที่ ๘ (หมายถึง พระโสดาบันยังมีความประมาทอยู่แต่ก็วนเวียนในวัฏฏสงสารอีกเพียง ๗ ภพเท่านั้น) แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

สักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่สังโยชน์ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นอันพระโสดาบันละได้แล้ว พร้อมกับทัสสนสัมปทา (คือโสดาปัตติมรรค) ที่เดียว อนึ่ง พระโสดาบันเป็นผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ไม่อาจที่จะทำภฐาน ๖ (คืออนันตริยธรรม ๕ กัปปการเขารัต) แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

ถึงแม้ว่าพระโสดาบันนั้น ยังทำบาปกรรมทางกายวาจาหรือใจไปบ้าง (เพราะความประมาท) ท่านไม่อาจจะปกปิดบาปกรรมนั้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสความที่พระโสดาบัน ผู้เห็นบทคือพระนิพพานแล้ว ไม่อาจปกปิดบาปกรรมนั้นไว้แล้ว แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

พุ่มไม้งามในป่า ยอดมีดอกบานสะพรั่งในต้นเดือนคิมหะ แห่งฤดูคิมหันต์ ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ อันให้ถึงพระนิพพาน เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ก็อุปมาฉันนั้น แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงรู้ธรรมอันประเสริฐ ประทานธรรมอันประเสริฐ ทรงนำมาซึ่งธรรมอันอันประเสริฐ เป็นผู้ยอดเยี่ยม ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

กรรมเก่าของของพระอริยบุคคลเหล่าใดสิ้นแล้วกรรมสมภพใหม่ ย่อมไม่มี พระอริยบุคคลเหล่าใด มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป พระอริยบุคคลเหล่านั้น มีพืชสิ้นไปแล้ว มีความพอใจอกไม่ได้แล้ว เป็นผู้มีปัญหา ย่อมปรินิพพานดับสนิท เหมือนประทีปดวงนี้ฉะนั้น. แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี. (ขุ.ขุ. ๓๙/๗/๒๑๘)

ในพระบาลีข้างต้นวรรคแรกเชิญชวนบุคคลทั้งหลายให้มาร่วมฟังธรรมอันเปรียบเหมือนรัตนะอันประณีตของพระพุทธเจ้า

ต่อไปกล่าวถึงบุคคล ๘ จำพวก ๔ คู่ อันเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ที่สัทบุรุษหรือผู้รู้ให้การสรรเสริญเป็นรัตนะอันประณีตในพระศาสนา

วรรคต่อมาบรรยายถึงพระอริยบุคคลของพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วยคุณความดีมีจิตมั่นคงดับกิเลสได้แล้ว เข้าถึงนิพพาน แม้พระโสดาบันผู้มีความประมาทอยู่บ้างแต่ก็เป็นผู้เปี่ยมด้วย ทัศนสัมปทาพ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆ์ผู้ไม่ปกปิดความผิดและบาปกรรมของตนทั้งปวง เป็นผู้ประเสริฐแล้ว

พระธรรมอันประเสริฐ ธรรมอันยอดเยี่ยมของพระพุทธเจ้าเปรียบประดุจ พุ่มไม้งามในป่ามีดอกไม้สะพรั่งในฤดูคิมหันต์ อุปมาดังรัตนอันปราณีต

พระอริยบุคคลเมื่อสิ้นกรรมเก่าและกรรมใหม่ย่อมไม่มีเป็นผู้มีจิตหน่ายแล้วในภพต่อไป ความพอใจอกไม่ได้แล้ว เป็นผู้มีปัญญา ย่อมปรินิพพานดับสนิท เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆ์ดังนี้.

จากที่ยกพระบาลีมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงมรรคผลในพระพุทธศาสนานั้นคือ อริยบุคคล ๔ คู่ ดังจะบรรยายต่อไปโดยละเอียด โดยแยกออกเป็น ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามีและอรหันต์ตามลำดับต่อไปนี้ (พระมหาอำนาจ อานนโท, ๒๕๕๔ การบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท, ๑๒๐)

๓.๒.๑ พระโสดาบันผู้เริ่มเข้าสู่กระแส

คำว่าโสดาบัน มาจากบาลีว่า โสตาปนฺน แยกศัพท์ออกเป็น โสตา+อาปนฺน โสตา แปลว่า กระแสในที่นี้หมายถึง ทางสูนิพพาน อาปนฺน แปลว่าถึงทั่วรวมกัน หมายถึง ผู้ถึงกระแสสูนิพพาน ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของโสดาบัน คือผู้เข้าสู่กระแสที่จะไหลเข้าสู่สูนิพพาน

ผู้เป็นพระโสดาบันนั้นเป็นผู้ครองเรือนก็มีเป็นนักบวชก็มี ลักษณะที่ทำให้คน ๒ จำพวกนี้มีความเข้าถึงได้เสมอกัน คือบุคคลทั้ง ๒ จำพวกมีศีล ๕ หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นเบื้องต้นสมบูรณ์ดีแล้ว และละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ คือ กิเลสชนิดละเอียดที่เรียกว่า สักกายทิฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพตปรามาส เพียงเท่านี้ก็เข้าเกณฑ์ที่จะเป็นพระโสดาบันแล้ว ถือได้ว่าเป็นผู้แรกถึงกระแสสูนิพพาน มีความไม่ตกต่ำ และเป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในวันข้างหน้าปรากฏในปฐมภิกขุขกาวสกสูตร สังยุตตนิกาย มหาวรรค ดังนี้

ดูก่อนอานนท์ ข้อที่บุคคลเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วพึงการทำกาลละมิใช่เป็นของน่าอัศจรรย์ ถ้าเมื่อผู้นั้น ๆ กระทำกาลละแล้ว เธอทั้งหลายพึงเข้ามาหาเราแล้วสอบถามเนื้อความนั้น ข้อนี้เป็นความลำบากของตถาคตเพราะฉนั้นแหละ เราจักแสดงธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมทาส (แวนสองธรรม) ที่อริยสาวกประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ลิ่นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

ดูก่อนอานนท์ ก็ธรรมปริยายชื่อธรรมทาส ที่อริยสาวกประกอบแล้ว...จะตรัสรู้ในเบื้องหน้านั้น เป็นไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม... ในพระสงฆ์...

ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว...เป็นไปเพื่อสมาธิ นี่แล คือ ธรรมปริยาย
ชื่อว่า ธรรมาทาส ที่อริยสาวกประกอบแล้ว...จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

(ส.ม.๓๑/๑๔๖๙/๒๙๗)

พระโสดาบันได้นามว่าเป็นพวกแรกที่ได้เห็นหนทางและได้เดินอยู่บนหนทางนั้น เริ่มไปไกล
จนปลอดภัยจากข้าศึก คือ กิเลส จนเรียกได้ว่า อริยบุคคลซึ่งก่อนนี้ไม่เคยมีหรือเคยเป็นมาก่อน เริ่ม
มองเห็นนิพพานโดยประจักษ์ชัดแล้วถึงแม้ยังอยู่ในระยะไกล จึงเป็นพระอริยเจ้าอันดับแรกและ
ประกอบด้วยสิ่งที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วคือเลื่อมใสในพระรัตนตรัยไม่คลอนแคลน มีศีล ๕ และ
ละสังโยชน์ได้ ๓ ประการ ดังมีรายละเอียดกล่าวไว้ในบทที่ ๒ เรื่องของสักกายทฤษฎี วิจิกจฉา และ
สีลพตประมาสโดยมีพื้นฐานของจิตใจที่ฝึกฝนจนประกอบด้วยศีลอันสมบูรณ์ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกสงบระงับภัยเวร ๕ ประการ
และประกอบด้วยโสดาปัตติยังคะ ๔ ประการ ในกาลนั้น อริยสาวกนั้นหวังอยู่
พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว
มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน มีความ
ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

ก็อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้
มักฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรแม้ในปัจจุบัน แม้ในสัมปรายภพ และย่อมได้เสวย
ทุกข์โทมนัสทางใจ เพราะปาณาติบาติเป็นปัจจัย อริยสาวกผู้งดเว้นจาก
ปาณาติบาต ย่อมไม่ประสบภัยเวรแม้ในปัจจุบัน แม้ในสัมปรายภพ และไม่ได้
เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ อริยสาวกผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ย่อมสงบระงับภัย
เวรด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขา
ไม่ให้ ฯลฯ ผู้มักประพฤติในกาละ ฯลฯ ผู้มักพูดเท็จ ฯลฯ ผู้มักดื่มน้ำเมา คือ สุรา
และเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ย่อมประสบภัยเวรแม้ในปัจจุบัน แม้ใน
สัมปรายภพ และย่อมได้เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ เพราะดื่มน้ำเมา คือ สุราและ
เมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อริยสาวกผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ
สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ย่อมสงบระงับภัยเวรด้วยประการ
อย่างนี้ อริยสาวกย่อมสงบระงับภัยเวร ๕ ประการนี้.

อริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยโสดาปัตติยังคะ ๔ ประการเป็นไฉน ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธรูปเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
 ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ
อันวิญญูชนจะพึงรู้เฉพาะตน ๑ ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน
พระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็น
นาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งไปกว่า ผู้เป็นประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้า
พอใจ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ อันค้นหา

และทิวทัศน์ไม่ถูกต้อง เป็นเพื่อสมาธิ ๑ อริยสาวกสงบระงับด้วยโสดาปัตตียังคะ ๔ ประการนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล อริยสาวกสงบระงับภัยเวร ๕ ประการนี้ และประกอบด้วยโสดาปัตตียังคะ ๔ ประการนี้ ในกาลนั้น อริยสาวกนั้นหวัง อยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็น พระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า

(อัง.สัจตก.๓๗/๒๓๒/๘๑๓)

ในพระบาลีพุทธยสาริปุตตสูตรได้กล่าวเพิ่มเติมองค์คุณของพระโสดาบันโดยมีการคบหา สัตตบุรุษ ดังนี้

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มี พระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งครั้นแล้วพระผู้ มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตรที่เรียกว่า โสดา ปัตตียังคะ ดังนี้ โสดาปัตตียังคะเป็นไฉน.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญโสดาปัตตียังคะ คือ สัปปริสสังเสวะ การคบสัตบุรุษ ๑ สัทธิธรรมสวนะฟังคำสั่งสอนของท่าน ๑ โยนิโสมนสิการ กระทำไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม ๑.

พ. ฤกละๆ สารีบุตร โสดาปัตตียังคะ คือ สัปปริสสังเสวะ ๑ สัทธิธรรม สวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ๑.

(ส.ม. เล่ม/๑๔/๒๗/๖๗๙)

องค์คุณแห่งพระโสดาบันคือไม่ปกปิดความผิดของตน ดังข้อความในขุททกปาฐะ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจวจนะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง โดยที่ แปลกจากบุคคลอื่น ที่ยังละการถือภพไม่ได้ของพระโสดาบันแม้ยังถือภพ ๗ ภพ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ พระโสดาบัน ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ. ไม่ใช่ไม่ควรทำภีฐานะ ๖ อย่างเดียวก็หาไม่ ทั้งยังไม่ควรทำบาปกรรมแม้เล็กน้อยอะไรๆ แล้วปกปิด บาปกรรมนั้นด้วย ดังนั้น จึงทรงเริ่มตรัสโดยคุณ คือพระโสดาบันผู้ถึงพร้อมด้วย ทัสสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ก็ไม่มีการปกปิดกรรมที่ทำมาแล้ว คำ อุปมา

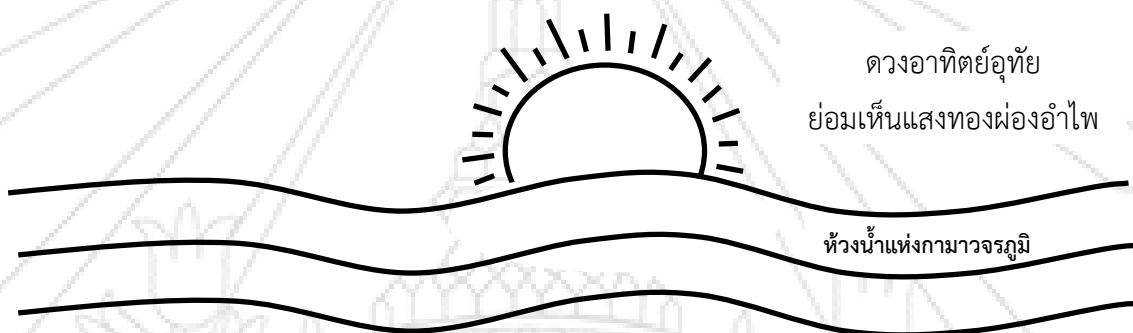
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เด็กเยาว์อ่อนนอนหงายเอามือเอาเท้าเหยียบถ่านไฟ ย่อมหดกลับฉับพลัน ฉันทใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ว่า พระโสดาบันต้อง อาบัติเห็นปานนั้น การออกจากอาบัติเห็นปานนั้น ย่อมปรากฏ ที่นั่นแหละพระ โสดาบันย่อมรีบแสดง เปิดเผย ทำให้ง่าย ในพระศาสนาที่รอในเพื่อนส พรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญูชน ครั้นแล้วก็สำรวมระวังต่อไป นี่เป็นธรรมดาของบุคคลผู้ ถึงพร้อมด้วยทิวทัศน์ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังขัตตะด้วยคุณของพระโสดาบัน
 แม้อยู่ด้วยความประมาท แต่ก็ถึงพร้อมด้วยทัสสนะไม่มีการปกปิดบาปกรรมที่
 ทำแล้วอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสัจจะว่า
 อิทมปิ สงฺฆเ รตณํ ปณิตํ แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนอันประณีตในพระสงฆ์

(ขุ.ขุ.๓๙/๗/๒๖๑)

แผนภูมิที่ ๓.๓ พระโสดาบันเปรียบดวงอาทิตย์อุทัย

รุ่งอรุณของนิพพาน

หากพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าหลักเกณฑ์ของพระโสดาบันนี้เป็นหลักเกณฑ์ที่สามารถ
 นำไปใช้ได้กับทุกคนในโลก ทำให้เราเข้าใจได้ถึงความแตกต่างกันของปุถุชนกับออารยชน ว่าที่แท้แล้ว
 ควรเป็นอย่างนี้เอง เรียกได้ว่า ผู้ที่เป็นพระโสดาบันละสังโยชนทั้ง ๓ นี้ได้ ถือได้ว่า มีคุณธรรมความรู้
 จริยธรรมความประพฤติ สัมกับความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ จนยอมรับได้ว่าเป็นบุคคลชั้นอารยชนได้
 เลยทีเดียว. และเป็นบุคคลที่โลกพึงประสงค์

๓.๒.๒ พระสกทาคามีผู้กลับมาอีกเพียงครั้งเดียว

คำว่า สกทาคามี มาจากภาษาบาลีว่า สกึ แปลว่าครั้งเดียว และอาคามีแปลว่า ผู้มา
 รวมแปลว่า มาเพียงครั้งเดียว หมายถึง การย้อนมาหาสิ่งที่มี ความอาลัยอีกเพียงครั้งเดียว สิ่งอันเป็น
 ที่ตั้งแห่งความอาลัยที่นี้ หมายถึงโลกียภูมิ อุปมาเหมือนกับบุคคลที่ต้องทิ้งเหย้าเรือนของตนไป แต่ยัง
 มีความอาลัยอาวรณ์เหลืออยู่บางประการ จนถึงกับว่าออกเดินทางไปแล้ว ก็ย้อนกลับมาดูอีกครั้งหนึ่ง
 จึงออกเดินทางไปได้ในที่สุด เปรียบได้กับการละสังโยชนอีก ๒ ประการ คือ ราคะ และปฏิฆะ เป็นการ
 ประพฤติปฏิบัติที่ฝืนหรือทวนกระแสอย่างยิ่ง เนื่องจากกิเลสอีก ๒ ประการมีความดึงดูด และเหนียว
 แน่นยากที่จะลดละให้ขาดไปได้ง่ายๆ แม้ว่าการกำลังของสติปัญญาความเพียรจะมีอยู่ แต่กำลังของกิเลสก็
 ลึกซึ้ง เหนียวแน่นเช่นกัน จึงทำให้ พระอรียเจ้าขั้นแรก คือพระโสดาบันและพระสกทาคามียังคง
 บริโภคราคะและยังมีปฏิฆะอยู่ไม่สามารถตัดให้ขาดลงไปได้.

แต่พระสกทาคามี ก็ประกอบด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียรมากกว่า จึงไปได้ไกลกว่าคือ
 เห็นห่างออกมาจากราคะและปฏิฆะ แต่ก็ยังไม่สามารถตัดให้ขาดออกอย่างเด็ดขาด จึงยังคงมี ราคะ
 โทสะ โมหะอยู่บ้างเบาบาง เพราะเห็นห่างออกมามากแล้ว โดยมีจิตโน้มไปในทางลดละลดน้อยลงต่าง
 จากพระโสดาบันที่ยังมีราคะปฏิฆะเป็นปกติอยู่ แม้แต่บรรพชิตซึ่งจะต้องเว้นจากการเกี่ยวข้องกับ
 ราคะและปฏิฆะ เพราะการบังคับทางวินัย แต่โดยเนื้อแท้ของจิตยังมีความอาลัยในกาม จึงยังคง

เป็นอยู่ตามภูมิตามชั้นของปุถุชนหรือพระโสดาบันนั่นเอง ภาษีโดยเนื้อแท้ของจิตที่จะตั้งใจลดละแบบ พระสกิทาคามี

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ความเป็นสกิทาคามี มีความห่างไกลจากราคะและปฏิมะมากกว่า โสดาบัน แม้ว่าท่านจะละสังโยชนได้เพียง ๓ ประการเหมือนกัน แต่ก็ยังสูงต่ำกว่ากันด้วยคุณธรรมอัน เป็นเนื้อแท้ของจิตใจ ลดละกิเลสได้เบาบางกว่าอย่างเห็นได้ชัด

คุณสมบัติของพระสกิทาคามี มีความพิเศษแตกต่างโดยเปรียบเทียบจากลักษณะของพระ โสดาบันที่อาจยอมรับกันได้ทั่วไป ไม่ว่าชนชาติไหนภาษาใดหรือคือศาสนาอะไร เพราะมีความเป็นอยู่ และความประพฤติ ล้วนไม่เป็นอันตรายแก่ใคร ไม่ขัดกับความรู้สึกและการศึกษาระบบไหนเลย แต่พอ มาถึงลักษณะของสกิทาคามีนี้ บุคคลทั่วไปอาจเกิดความรู้สึกกลัวในข้อที่ว่าต้องห่างจากกามออกไป มากกว่าปรกติ ไม่อยู่ในสภาพที่พอดี หรือพอประมาณเหมือนพระโสดาบัน ดังนั้นคนทั่วไปย่อมไม่ ปรารถนาในอาการที่ว่าเดินห่างออกจากกาม ด้วยการเหลียว กลับมาดูเพียงครั้งเดียวดังนี้

จากความหมายข้างต้น ทำให้เข้าใจความแตกต่างของอริยบุคคลทั้งสองนี้นับเป็นสิ่งที่ขัดต่อ ความรู้สึกของปุถุชนมากขึ้นไปอีกนั่นเอง ปริมาณของการเป็นพระโสดาบันตามที่มีในประวัติการณ์ จึง มีมากกว่าสกิทาคามีอย่างมากและกลายเป็นเรื่องที่ปุถุชนเข้าใจไม่ได้ ว่าเป็นสิ่งที่มิมนุษย์ควรได้รับและ เมื่อมองขึ้นไปอีกถึงชั้นพระอนาคามีและพระอรหันต์ด้วยแล้ว ยิ่งไม่ยอมรับ และปุถุชนที่มุ่งหวังจะก้าว ให้สูงถึงขั้นนั้นก็ยังมีน้อยลงไปอีก นี่แหละคือความแตกต่างของปุถุชนและมรรคผล หรืออริยบุคคลใน พุทธศาสนา

พระสกิทาคามีเป็นผู้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่าง อริยบุคคลและปุถุชน มีความรู้ ความเห็น แปรลกแยกอย่างเห็นได้ชัด

แผนภูมิที่ ๓.๔ พระสกิทาคามีเริ่มห่างเหินจากกามาวจรภูมิ

๓.๒.๓ พระอนาคามีผู้ไม่หวนกลับมาอีก

คำว่าอนาคามี มาจากภาษาบาลีว่า อน แปลว่า ไม่+อาคามี แปลว่าผู้มา รวมกันแปลว่า ผู้ไม่ มา เปรียบกับสกิทาคามีที่แปลว่าผู้มาอีกเพียงหนเดียวจึงเข้าใจได้ถึงคำว่าอนาคามี คือผู้ไม่มีความ อาลัยอาวรณ์อีกแล้วในกิเลสอีก ๒ ประการของโลกไม่มีหวน ละได้โดยเด็ดขาด จึงเรียกชื่อว่า ผู้ไม่ กลับมาอีก ไม่กลับสู่กามาวจรภูมิอีก ข้อนี้ทำให้เราเห็นได้ชัดเจนว่า ในการวางระดับมาตรฐานของ

อริยบุคคลนั้น มีการใช้สิ่งที่เรียกว่า กามาวจรภูมิ เป็นเครื่องวัดระดับ และก็เข้าใจได้ดีสำหรับคนทั่วไปว่า กามหรือ ราคะ และปฏิฆะ หรือความรักความโกรธนั้นเป็นปัญหาใหญ่ เป็นสิ่งซึ่งละได้ยาก

พระอนาคามี จะต้องละกิเลสชนิดละเอียด คือสังโยชน์อีก ๒ ประการ คือ ราคะ และปฏิฆะ หรือความรักความโกรธ เป็นสิ่งซึ่งแม้แต่อริยบุคคล คือพระโสดาบัน และพระสกทาคามี ยังละไม่ได้ การตัดความปรารถนาความยินดีในกามลงได้อย่างเด็ดขาด เป็นคุณธรรมขั้นสูงและปฏิฆะหรือความโกรธมิได้หมายถึง โกรธเป็นพื้นเป็นไฟ เป็นเพียงอาการของจิตที่ขัดใจไม่พอใจอยู่ภายในเท่านั้น ก็ยังต้องดับลงให้ได้

กรณีของพระอนาคามี นี้ มีคุณธรรมสูงยิ่งถึงขนาด จิตใจอยู่ในภาวะที่ไม่อาจรักไม่อาจโกรธได้อีกต่อไป แม้โดยประการใดๆ หรือในระดับใด โดยราคะและปฏิฆะจะไม่มีทางเกิดอีกต่อไป แต่ถึงขนาดนี้แล้ว พระอนาคามียังไม่สามารถละรูปราคะและอรูปราคะ อันเป็นกิเลสชนิดละเอียดเบื้องสูงที่เรียกว่า อุทธัมภากิยสังโยชน์ได้ ซึ่งต้องใช้ความเพียรพยายามต่อไปในชั้น อรหัตตมรรค.

หากพิจารณาสืบไปถึงการละสังโยชน์ทั้ง ๒ ของพระสกทาคามีในเรื่อง ราคะและปฏิฆะนั้น ปฏิฆะหรือความขัดใจยังเป็นสิ่งที่ยอมรับกันว่ามีโทษมาก ควรมีความมุ่งหมายอยากลดละให้ได้อยู่แล้วแต่ราคะนี้เป็นเรื่องผิดวิสัยโลก และขัดต่อธรรมชาติของมนุษย์ จึงควรมาพิจารณาถึงเหตุอันอริยบุคคลระดับอนาคามีขั้นสูงควรละให้ได้

จากสังโยชน์ ข้อ ๔ อันว่าด้วยเรื่องของราคะในบทที่ ๒ ได้แสดงให้เห็นถึงโทษของราคะที่ว่า มีสุขน้อยมีทุกข์มากมีโทษมาก มีเภทภัยและภาระมากผู้ที่บริโภคมานั้นย่อมถูกโทษของกามเคี้ยวกินขบกัดอยู่ จนกระทั่งมองเห็นโทษของกามอยู่เนืองๆ และเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าสู่ระดับสูงสุดของอริยบุคคล ฉะนั้นพระอนาคามี จึงมีความรู้ ความสามารถ ความประเสริฐอย่างสูงในการก้าวล่วงแม้เพียงความอาลัยยังสามารถดับราคะ ปฏิฆะ ลงได้โดยเด็ดขาด ความดับในสังโยชน์ทั้ง ๒ ประการนี้เองจึงเป็นลักษณะพิเศษของอริยบุคคลที่เรียกว่าพระอนาคามี ผู้ละกิเลสชนิดละเอียดเบื้องต่ำที่เรียกว่า โอรัมภากิยสังโยชน์ ลงได้ทั้งหมด

แผนภูมิที่ ๓.๕ พระอนาคามีหลุดพ้นจากกามาวจรภูมิโดยสิ้นเชิง

ห้วงน้ำ ของ กามาวจรภูมิ

๓.๒.๔ พระอรหันต์ผู้ห่างไกลจากวิญญูสงสาร

คำว่า อรหันต์ แปลว่า ผู้ไกล หมายถึงไกลจากสิ่งที่เป็นข้าศึกอย่างเด็ดขาดและหมายถึงผู้ปฏิบัติจนประสบความสำเร็จสูงสุดในทางพุทธศาสนา หมายถึงความที่กิเลสชนิดละเอียดที่เรียกว่าสังโยชน์เบื้องสูงสิ้นไปทั้งหมดไม่มีความยึดมั่นในสิ่งใดโดยประการทั้งปวง คือ ความเป็นผู้ที่สำเร็จกิจทั้งปวงแล้ว กิจที่ต้องทำเพื่อการนี้ไม่มีอีกหรือที่เรียกว่า จบพรหมจรรย์

สังโยชน์เบื้องสูงหรือกิเลสชนิดละเอียดอีก ๕ ชนิด ที่อริยบุคคล ทั้งสามคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามียังละไม่ได้ คือ รูปราคะและอรูปราคะอันเป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับกามราคะแต่อย่างใด เป็นเพียงความพึงพอใจความยินดีในแม่ในผ้านสมบัติที่เรียกว่า รูปฌานและอรูปรฌาน อันเป็นความสุขที่อยู่เหนือกาม เป็นความสุขของบุคคลที่มีจิตใจสะอาดจากกาม จึงเรียกได้ว่าเป็นสุขเวทนาอันละเอียดประณีต เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือที่ประณีต จึงเป็นสิ่งที่ละได้ยาก มีความเหนียวแน่น และลึกซึ้งยากที่จะถ้ามออกได้โดยง่าย เมื่อเทียบกับกามภพทั่วไป เป็นสิ่งที่เทียบกันไม่ได้เลยเพราะเป็นสุขเวทนาที่เกิดมาจากความสงบของจิต จึงตั้งอยู่ในฐานะกิเลสขั้นสูงที่มีคุณธรรมสูงจริงๆ พึงละได้เท่านั้น นี่คือ กิเลส ๒ ชนิดแรกที่พระอรหันต์ละได้แล้ว

ที่นี้มาถึง สังโยชน์ที่เรียกว่า มานะอันเป็นความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนพระนางตน ถือตัวจนสร้างมาตรฐานให้แก่ตน แล้วนำไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น เป็นความหลงใหลอยู่ในสภาวะของตัวเองจนมีความรู้สึกเป็นไปในทำนองเปรียบเทียบแล้วเกิดหลงระเหิง อดตัวหรือพระนางตัวว่าสูงกว่า บริสุทธ์กว่า สงบกว่า ดังนี้ เป็นต้น เป็นกิเลสชนิดละเอียดที่ว่าแม้พระอนาคามีก็ยังละไม่ได้

สังโยชน์ถัดมาที่เรียกว่าอุทธัจจะ เป็นกิเลสชนิดละเอียดกว่านิรวณในชื่อเดียวกัน มีความหมายคล้ายกันแต่ประณีตกว่า จนถึงกับตั้งอยู่ในฐานะเป็นข้าศึกของปัญญา คือถ้าเกิดขึ้นแล้วก็ทำให้จิตกระเพื่อมหรือหวั่นไหวไปด้วยอำนาจความสนใจหรือความสงสัยต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามากระทบทางตา ทางหู เป็นต้น แม้ว่าจะไม่ไปรักโกรธหรือเกลียดกลัวต่อสิ่งเหล่านั้นเลย แต่จิตก็ยังกระเพื่อมหรือหวั่นไหวไปกับการกระทบนั้น แค่เป็นเพียงอยากรู้ว่ามันเป็นอะไร หรือมันจะเป็นอันตรายหรือไม่ หรือจะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนอย่างไรได้บ้าง เป็นต้น

พระอริยเจ้าขั้นต้นๆ มีตัวตนเหลืออยู่อย่างมากพอที่จะแสวงหาสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่ตัวตน และความเกลียดกลัวอันตรายที่มีมาแก่ตัวตนยังมีอยู่ แต่พระอริยเจ้าขั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์เท่านั้นที่จะละความรู้สึกเหล่านี้เสียได้โดยเด็ดขาด เพราะหมดความรู้สึกว่าตัวตนโดยเด็ดขาดนั่นเอง เมื่อความรู้สึกว่า “ตัวตน” ถูกละขาดไปแล้ว ความรู้สึกที่ “ของตน” ก็ไม่มีที่ตั้งอาศัย จึงพลอยถูกละขาดไปด้วยในตัว; ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า อหังการ กับมมังการ(ตัวเราของเรา) จึงเป็นสิ่งที่เกิดด้วยกันดับไปด้วยกัน โดยอัตโนมัติ และถูกละขาดไปพร้อมกันได้โดยลักษณะดังกล่าวนี้ โดยไม่จำเป็นต้องออกไปวินิจฉัยเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหากจากกัน อาการแห่งอุทธัจจะ จึงไม่อาจจะมิได้ด้วยเหตุ ดังกล่าวนี้

สังโยชน์ข้อสุดท้ายคือ อวิชชา มีความหมายและลักษณะอาการดังที่ได้กล่าวมาแล้วอย่างละเอียดในการบรรยายในบทที่ ๒ ข้างต้น; ที่ยกขึ้นมากล่าวถึงในที่นี้ในฐานะเป็นชื่อของสังโยชน์อันสุดท้ายที่จะต้องละ เพราะหมายถึงลักษณะของพระอรหันต์ เป็นกิเลสประเภทโมหะที่เหลืออยู่รังทั้งห้าหมด ในฐานะเป็นรากเง่า หรือต้นตอของกิเลสเกือบทั้งหมด และอีกทางหนึ่งนั้นเรามองกันไปในแง่ของความไม่รู้ในเมื่อเทียบกับความรู้ ซึ่งทำให้เรากล่าวได้ว่าเมื่อก่อนนี้มีความไม่รู้เต็มที่โดยประการทั้งปวง ครั้นมาถึงขั้นของพระโสดาบันความรู้เริ่มฉายแสงในลักษณะที่ท่านเรียกกันว่า เป็น รุ่งอรุณ

ดังที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกสัมมาทิฏฐิว่า “รุ่งอรุณของนิพพาน” นี้กล่าวได้ว่า อวิชาในบางส่วน ได้ลุดถอยไป และวิชาเกิดขึ้นบางส่วน แต่ไม่ถึงขนาดที่จะละอวิชาโดยประการทั้งปวงได้

ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าสังโยชน์ ๓ ประการที่พระโสดาบันละได้นั้น ล้วนแต่เป็นกิเลสประเภทโมหะบางส่วนเท่านั้น แต่ก็ยังไม่ใช่เป็นการละโมหะโดยสิ้นเชิง พระสกิทาคามี ก็ละไม่มากไปกว่านั้นนัก พระอนาคามีก็ละได้ในเรื่องของราคะ และโทสะ ครั้นมาถึงระดับของพระอรหันต์ จึงจะเป็นการกวาดล้างโมหะให้สูญสิ้นไป ซึ่งเรียกโมหะขั้นสุดท้ายหรือขั้นต้นตอนนี้ว่า อวิชา สิ่งที่เรียกว่าวิชาเกิดขึ้นและเป็นไปถึงที่สุด หมายถึงการรู้จักทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรจะรู้ คือรู้ทุกข์ทั้งปวง รู้มูลเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง, รู้ความดับสนิทแห่งทุกข์ทั้งปวง, และรู้วิธีที่จะใช้ในการดับความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งทุกอย่างเป็นความรู้ชนิดที่ได้ผ่านไปด้วยจิตใจของตนเอง ไม่ใช่รู้เพราะได้ยินได้ฟัง หรือรู้เพราะการคิดคำนวณตามเหตุผล หากแต่เป็นสิ่งที่เรียกว่า วิชาอันสมบูรณ์ ที่ทำลายล้างอวิชาโดยเด็ดขาด เรียกว่ารู้สึกที่เป็นความจริงของพระอรหันต์ ๔ ประการ อันเรียกว่าอรหันต์จักษุ โดยลักษณะแห่งการรู้แจ้งแห่งตลอดด้วยความรู้สึกในจิตใจ หลังจากการปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ตามความรู้ตามความเข้าใจที่ได้ยินได้ฟังในระยะแรกที่ศึกษา

แผนภูมิที่ ๓.๖ พระอรหันต์ผู้จบพรหมจรรย์

กระแสโลกุตระภูมิ

ในบรรดาความรู้ทางพุทธศาสนา ความรู้มีอยู่ต่างกันเป็น ๓ ชั้นดังจะกล่าวมานี้ อาจจะสรุปได้สั้นๆว่า เมื่อรู้ตามที่ได้ยินได้ฟัง เรียกว่ารู้อย่างปริยัติ; รู้อย่างเจนจัดด้วยใจ จากการที่ตนได้ลงมือกระทำหรือปฏิบัติลงไปแล้ว นี้เรียกว่าความรู้จากการปฏิบัติ; ครั้นต่อมาผลสำเร็จเกิดขึ้นจากการที่ละกิเลสได้สำเร็จโดยตรง ย่อมรู้จักความมีแห่งกิเลสและความสิ้นไปแห่งกิเลส จากใจตนเองล้วนๆ โดยประจักษ์ นี้เรียกว่าความรู้ที่เกิดมาจากการปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่าความรู้แจ้งแห่งตลอด. วิชาหรือการรู้อรหันต์จักษุซึ่งมุ่งหมายในกรณีนี้ หมายถึงความรู้ที่ขึ้นมาถึงขั้นปฏิเวธแล้ว และเป็นไปอย่างครบถ้วนในเรื่องของความทุกข์ทั้งปวง. ที่ต้องใช้คำว่า ทั้งปวง ก็เพราะหมายความว่าทุกชนิดและสิ้นเชิง ดังเช่น

พระโสดาบันเป็นต้นนั้น ไม่ใช่จะไม่รู้ร้อยสัจทั้ง ๔ หากแต่ว่าไม่รู้อย่างชนิดที่เรียกว่าทั้งปวงหรือสิ้นเชิง จึงเป็นเพียงรู้ร้อยสัจในระดับที่ต่ำลงไปบนขั้นของพระโสดาบัน พระสกิทาคามี และ พระอนาคามี เท่านั้น ซึ่งหมายความว่า ความทุกข์หาได้ดับไปโดยประการทั้งปวงไม่ เพราะอวิชชาไม่ได้ดับไปโดยประการทั้งปวงนั่นเอง จึงมาปรากฏอยู่ในขั้นของพระอรหันต์ หรือการละสังโยชนในขั้นของพระอรหันต์; และเราอาจจะให้ความหมายแก่คำว่า อวิชชาในที่นี้ได้ว่า ความไม่รู้ต่อร้อยสัจทั้งปวงนั่นเอง เป็นสิ่งที่ถูกพระอรหันต์ละไปได้ในขั้นนี้ จึงเป็นผู้จบพรหมจรรย์ ดังอุปมาในพระอรหันต์ที่รอบรู้ในอวิชชา และกิเลสชนิดละเอียดในโลก เช่น พระอัสสชิ ได้กล่าวพระคาถาสำคัญที่เรียกว่า หัวใจพระศาสนาแก่ อุบัติสสะ (พระสารีบุตร) จนมีดวงตาเห็นธรรมดังพระบาลี ขุททกนิกาย ธรรมบทซึ่งเป็นพระคาถาสำคัญที่รู้จักกันดีว่า พระอัสสชิคาถาหรือ คาถา “เยธมมา” ดังนี้

ธมฺมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธมฺมเหล่านั้น
และความดับแห่งธมฺมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปรกตัตริสอย่างนี้

(ขุ.ธ.๔๐/๘/๑๒๖)

อีกกรณีหนึ่งแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในจิตใจ ความรู้ความเข้าใจในชีวิตของพระอรหันต์ในพระบาลีขุททกนิกาย เถรคาถาเรื่องของพระอธมิตตเถระถูกโจรจับไป ดังนี้

พระอธมิตตเถระถูกพวกโจรจับไว้ มิได้มีความกลัวหวาดเสียว มีหน้าผองใสเป็นปรกติเมื่อหัวหน้าโจรเห็นดังนั้น เกิดความอัศจรรย์ใจ จึงได้กล่าวคาถาสรรเสริญ ๒ คาถาว่า

เมื่อก่อน เราจะฆ่าสัตว์เหล่าใดเพื่อบูชายัญ หรือเพื่อปล้นเอาทรัพย์ สัตว์เหล่านั้นหมดอำนาจ เกิดความกลัวยอมพากันหวาดหวั่นและบนเพ้อ แต่ความกลัวมิได้มีแก่ท่านเลย ข้ายังมีสีหน้าผองใสยิ่งนัก เมื่อภัยใหญ่เห็นปานนี้ปรากฏแล้ว เหตุไรท่านจึงไม่คร่ำครวญเล่า.

พระเถระเมื่อจะแสดงธรรม โดยมุ่งการตอบคำถามของนายโจรนั้นจึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า

ดูก่อนนายโจร ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ห่วงใยในชีวิต ความกลัวทั้งปวงอันเราผู้สิ้นสังโยชนล่วงพ้นได้แล้วเมื่อค้นหาเครื่องนำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว ความกลัวตายในปัจจุบัน มิได้มีด้วยประการใดประการหนึ่งเลย ดุจบุรุษไม่กลัวความหนัก เพราะวางภาระแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้ธรรมเราก็อบรมดีแล้ว เราไม่มีความกลัวตาย เหมือนบุคคลไม่กลัวโรคเพราะโรคสิ้นไปแล้วฉะนั้น พรหมจรรย์เราประพฤติดีแล้ว แม้มรรคเราก็อบรมดีแล้ว ภพทั้งหลายอันไม่น่ายินดีเราได้เห็นแล้วเหมือนบุคคลดื่มยาพิษแล้วบ้วนทิ้งฉะนั้น บุคคลผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ไม่มีความถ้อมั่น ทำกิจเสร็จแล้ว หมตอาสาวย่อมยินดี เพราะเหตุความสิ้นอายุ เหมือนบุคคลพ้นแล้วจากการถูกประหารฉะนั้น บุคคลผู้บรรลุดุจธรรมอันสูงสุดแล้ว ไม่มีความต้องการอะไรในโลกทั้งปวง ย่อมไม่เศร้าโศกในเวลาตาย ดุจบุคคลออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ฉะนั้นสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ก็ดี ภพที่สัตว์ได้อยู่ในโลกนี้ก็ดี พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า สิ่งทั้งหมดนี้ไม่เป็นอิสระ ผู้ใดรู้แจ้งธรรมข้อนั้น เหมือนดังที่พระพุทธเจ้าทรง

แสดงไว้ ผู้นั้นย่อมไม่ยึดถือภพใดๆ ดังบุคคลผู้ไม่จับก้อนเหล็กแดงอันร้อนโชน ฉะนั้น เราไม่มีความคิดว่า ได้มีมาแล้ว จักมีต่อไป สังขารจักปราศจากไป จะคร่ำครวญไปทำไมในเพราะสังขารนั้นเล่า.

ดูก่อนนายโจร ความกลัวย่อมไม่มีแก่ผู้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งธรรมอันบริสุทธิ์และความสืบทอดแห่งสังขารอันบริสุทธิ์ เมื่อใดบุคคลพิจารณาเห็นเสมอด้วย หล้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมไม่เศร้าโศกกว่า ของเราไม่มี เรารำคาญด้วยสรีระ เราไม่ต้องการด้วยภพ ร่างกายนี้ จักแตกไป และจักไม่มีร่างกายอื่น ถ้าท่านทั้งหลายปรารถนาจะทำกิจได้ด้วย ร่างกายของเรา ก็จงทำกิจนั้นเถิด ความขัดเคืองและความรักใคร่ในร่างกายนั้น จักไม่มีแก่เรา เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลายทำกิจตามปรารถนาด้วยร่างกายของเรานั้น. โจรทั้งหลายได้ฟังคำของท่านอันน่าอัศจรรย์ ทำให้ชนลูกชู้ชัง จึงพากันวาง ศาสตราวุธ (ขุ.เถร. ๕๓/๓๘๕/๑)

จากการแสดงธรรมของพระอริยมุตเตระแสดงให้เห็นความบรรลุถึงของพระอรหันต์มีปัญญา เห็นชีวิตเหมือนสิ่งของธรรมดาทั่วไปไม่ยึดถือ สิ้นกิเลสและความอาลัยในภพแล้ว รู้แจ้งในธรรมไม่หวังในสังขารและเข้าถึงความจริงของชีวิตอย่างถ่องแท้

๓.๓ ความสำคัญของมรรคผลในพุทธศาสนา

มรรคผล คือ เป้าหมายของการปฏิบัติให้บรรลุสิ่งสำคัญสูงสุดในพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์แก่อุภุมนุษย์โลก ดังจะแยกความสำคัญออกเป็น ๔ ประการดังนี้

๓.๓.๑ **สำคัญโดยเป็นหนึ่งในสามของพระรัตนตรัย** มรรคผลในความหมายของผู้ปฏิบัติ จนบรรลุธรรมชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่เข้าถึง ๔ ระดับ หรือ ๘ จำพวก ตั้งแต่โสดาปัตติมรรค จนถึงอรหัตตผลซึ่งรวมเรียกว่า พระสงฆ์ มีความสำคัญคือเป็น ๑ ใน ๓ ของพระรัตนตรัยที่ประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันเป็นสิ่งเคารพบูชาสูงสุดในพระพุทธานุศาสนาดังคำบรรยายในพระบาลี อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ขุททกปาฐะ เกี่ยวกับคณะสงฆ์ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ทั้งหลายก็ดี คณะทั้งหลายก็ดี มีประมาณเท่าใด สงฆ์สาวกของตถาคต ประชาญกล่าวว่าเป็นยอดแห่งสงฆ์แห่งคณะทั้งปวงนั้น สงฆ์สาวกของตถาคตคือใคร คือคฤแห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นี้สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ควรของค่านับ ผู้ควรของต้อนรับ ผู้ควรของทำบุญ ผู้ควรทำ อัญชลี ผู้เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า สัตว์เหล่าใดเลื่อมใสในพระสงฆ์ สัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่าเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ เมื่อเลื่อมใสในวัตถุอันเลิศ ก็ย่อมได้ผลอันเลิศ (อัง.จตุกก.๓๕/๓๔/๑๓๐)

๓.๓.๒ **สำคัญโดยแสดงให้เห็นขั้นตอนและวิธีการ** มรรคผลในความหมายของหลักการ และวิธีของการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุด ชี้ให้เห็นชัดเจนและตามลำดับตั้งแต่โสดาบันที่จะต้อง มีความสมบูรณ์ในศีล พอประมาณในสมาธิพอประมาณ ปัญญาและละสังโยชน์ ๓ อันเป็นกิเลส เบื้องต้นได้ พระสัททาคามี ทำราคะ และปฏิฆะให้เบาบางลงได้ พระอนาคามีดับราคะปฏิฆะลงได้โดย

สิ้นเชิง ส่วนพระอรหันต์ดับกิเลสคือสังโยชน์เบื้องสูงทั้ง ๕ ลงได้ทั้งหมด ดังที่ได้แสดงมาในบทที่ ๒ โดยละเอียดแล้วและขอยกพระบาลีมาแสดงไว้อีกบทหนึ่งจากมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์กล่าวถึงมรรคผลของสมณะทั้ง ๔ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะเป็นไฉนดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนา นี้ เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะ สกทาคามี ชื่อว่า สมณะที่ ๒ ด้วยเหตุนี้แลพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๒ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้เป็นสกทาคามี เพราะสังโยชน์สามสิ้นไปเพราะความที่ราคะ โทสะ และโมหะ เบบางกลับมาสู่โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้นก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๒ ดังนี้ พระอนาคามีชื่อว่า สมณะที่ ๓ ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๓ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนา นี้ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง เป็นอุปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๓ พระอรหันต์ ชื่อว่า สมณะที่ ๔ ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะที่ ๔ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนา นี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายด้วยอภิญญาของตนเอง เข้าถึงอยู่ในทิฏฐธรรมเทียว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้สมณะที่ ๔ ท่านประสงค์เอาสมณะที่ตั้งอยู่ในผลสี่ในนี้ เทียวด้วยประการฉะนี้ (ม.มู.๑๘/๑๕๘/๑๕)

๓.๓.๓ ความสำคัญในการเป็นผู้เผยแผ่พระศาสนา มรรคผลในความหมายของผู้ที่บรรลุธรรมได้รับผลของการปฏิบัติแล้วจนได้ชื่อว่าเป็นพระสงฆ์ในศาสนาพุทธ มีความสำคัญ คือ จะเป็นเนืองนาบุญของโลกเป็นที่ยึดเหนี่ยวและชี้แนะทั้งทางกายและทางจิตใจเป็นที่ศรัทธา เคารพบูชาเป็นประโยชน์แก่อุภยมนุษย์โลก. ดังที่มีมาในพระบาลี อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรของค่านับ ฯลฯ เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ๘ จำพวกเป็นไฉน คือ พระโสดาบัน ๑ ท่าน ผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๑ พระสกทาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ๑ พระอนาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล ๑ พระอนาคามี ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล ๑ พระอรหันต์ ๑ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘ จำพวกนี้แลเป็นผู้ควรของค่านับ ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

บุคคลผู้ปฏิบัติ ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวกนี้เป็นสงฆ์ ผู้ปฏิบัติตรง มีปัญญา มีศีลและจิตมั่นคง ย่อมกระทำบุญของมนุษย์ผู้เพ่งบุญบูชาอยู่ให้มีผลมาก ทานที่ให้ในสงฆ์ ย่อมมีผลมาก. (อัง.สัตตก.๓๗/๑๔๙/๕๗๔)

๓.๓.๔ สำคัญโดยเป็นผู้สืบทอดพระศาสนา ผู้สำเร็จมรรคผลทุกระดับมีความสำคัญจะเป็นกำลังสำคัญในการดำรงรักษาพระศาสนาให้คงอยู่ เช่น การสังคายนาครั้งที่ ๑ การปกป้องพระศาสนา การรักษาพระธรรมวินัย การเผยแพร่ เป็นกัลยาณมิตรและเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนาออกไปอันเป็นหน้าที่อันสำคัญของพุทธบริษัทดังเช่น พระเจ้าอชาตศัตรูอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเจ้าอโศกมหาราชอุปถัมภ์และเผยแพร่การสังคายนาครั้งที่ ๓

ตั้งพระบาลีวินัยปิฎกมหาวิภังค์ พระมหากัสสปคัดเลือกภิกษุ ๔๙๙ รูป ซึ่งต่อมาได้รวมพระอรหันต์ที่สำเร็จอรหันต์ทันเวลาเป็นจำนวน ๕๐๐ รูป ดังนี้

พระเถระเวไนภิกษุผู้เป็นปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระชีณาสพสุกขวิปัสสโก ผู้ทรงพระปริยัติ คือนั่งคัสตฤศาสน์ ทั้งสิ้นเสียจำนวนหลายร้อยและหลายพัน เลือกเอาเฉพาะพระภิกษุชีณาสพเท่านั้น มีจำนวน ๔๙๙ รูป ผู้ทรงไว้ซึ่งประเภทแห่งสรรพปริยัติ คือ พระไตรปิฎก ได้บรรลุปฏิสัมภิทามีอานภาพมาก แตกฉานในไตรวิชาเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกขึ้นสู่อุตตคคะโดยมาก ผู้ซึ่งพระธรรมสังคากาจารย์หมายถึงจึงกล่าวคำนี้ว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปได้คัดเลือก พระอรหันต์ ๔๙๙ รูป

(วิ.มหา.๑/๙/๒๖)

บทที่ ๔

วิธีละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผลในพุทธศาสนาเถรวาท

จากเรื่องของสังโยชน์ในบทที่ ๒ ทำให้ได้รู้ในความเป็นมาและความหมายของสังโยชน์ รวมทั้งที่ได้ยกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องมาแสดงประกอบ ทำให้เข้าใจถึงความเป็นมาและลักษณะของสังโยชน์มาพอสมควรแล้ว เมื่อนำมาประกอบเข้ากับมรรคผลในบทที่ ๓ ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความเกี่ยวข้องกันประกอบกันเข้าจนเป็นผล ทำให้เกิดอริยบุคคลขึ้นรวมถึงทำให้ทราบถึงเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายและหนทางไปสู่เป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในบทที่ ๔ นี้ จะแสดงให้เห็นถึงวิธีการในการละสังโยชน์ เพื่อบรรลุมรรคผล ดังที่กล่าวถึงอริยบุคคลในระดับต่างๆ โดยจะให้เห็นเป็น ๔ ระดับ คือในระดับโสดาปัตติผล คือโสดาบัน สกทาคามีผล คือสกทาคามี อนาคามีผล คือ อนาคามี และอรหัตตผลคืออรหัตตามลำดับ

๔.๑ พื้นฐานของการปฏิบัติธรรม

เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้เริ่มต้นปฏิบัติโดยเริ่มต้นจากปุถุชน ที่มีศีลสมบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย มีศีลเป็นไท มีศีลที่ผู้สรรเสริญที่เรียกว่า อริยกัณฑ์ศีล ดังเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสแต่พระเจ้าอชาตศัตรูผู้ทูลถามเรื่องนี้ว่าผู้มีศีลสมบูรณ์แล้วเป็นอย่างไร จากสามัญผลสูตรที่ขนิณกายสีลชั้นธรรค ดังนี้

มหาราชะ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ ละปาณาติบาต เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศัสตราเสียแล้ว มีความละอายเป็นความเอ็นดูกรุณาหวังประโยชน์ แก่กกุลในบรรดาสัตว์ทั้งหลายอยู่ ; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้แล้ว หวังอยู่แต่ของที่ เขาให้ เป็นคนสะอาด ไม่เป็นขโมยอยู่; ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุนอันเป็นของชาวบ้าน ; แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พูดแต่ความจริง รักษาความสัตย์ มั่นคงในคำพูดควรเชื่อถือได้ ไม่แก้งกล่าวให้ผิดต่อโลก แม้นี้ ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้วไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อให้ฝ่ายนี้แตกร้างกัน หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้วไม่นำมาบอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อให้ฝ่ายโน้นแตกร้างกัน แต่จะสมานคนที่แตกกันแล้ว ให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนคนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เป็นคนชอบในการพร้อมเพรียง เป็นคนยินดีในการพร้อมเพรียงเป็นคนพอใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่วาจาที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน ; แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ ละการกล่าวคำหยาบเสีย เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบกล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษ เสนาะโสมนัส ให้เกิดความรัก เป็นคำพู่ใจ เป็นคำสุภาพที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชน ; แม้นี้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง. เป็นผู้ ละคำพูดที่ปรายประโยชน์ทิ้งเสีย เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

กล่าวแต่ในเวลาอันสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรม เป็นวินัย
กล่าวแต่ว่าจามีที่ตั้ง มีหลักฐานที่อ้างอิง มีเวลาจบ ประกอบด้วยประโยชน์
สมควรแก่เวลา ; แม้ นี้ ก็เป็นศิลปะของเธอประการหนึ่ง

(ที.สี. ๑๑/๑๐๓/๓๑๐)

จากพระบาลีข้างต้นในอริยกันตศีล คำว่าศีลไม่ขาด หมายถึง ไม่ล่วงสิกขาบทข้อต้นหรือข้อ
ปลายข้อใดข้อหนึ่ง, ศีลไม่ทะลุ หมายถึง ไม่ล่วงสิกขาบทข้อกลางๆ, ศีลไม่ต่าง เพราะไม่ขาดเป็นหมู่ๆ
หมู่ละหลายสิกขาบทและหลายหมู่, ศีลไม่พร้อย เพราะไม่ขาดแต่ลงละสิกขาบทหลายๆ แห่ง, ศีลเป็น
ไท คือไม่เป็นทาสตนหา ไม่รักษาศีลแบบการค้ำมุงเอาเครื่องตอบแทน, ศีลที่ผู้รู้สรรเสริญ เป็นศีลที่
ใช้ได้เพราะผู้รู้ท่านใคร่ครวญแล้ว มานะไม่แตะต้องคือไม่ถือศีลจนเป็นเหตุให้กระต้างกระเดื่อง หรือ
เป็นเครื่องยกตนข่มท่านไป เป็นต้น, และศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธินั้น เป็นศีลที่ผู้รักษาเอาใจใส่
พิจารณาตรวจสอบอยู่เสมอตั้งท่านเปรียบว่าเหมือนโคแม่ลูกอ่อนใส่ใจดูลูกไม่ห่างตา แม้มืดเอื้อง ตาก็
คอยชำเลืองดูลูก, จิตของผู้มีศีลอย่างนี้ ไกลสมาธิ และศีลเช่นนี้เป็นฐานรองรับสมาธิได้ดีทีเดียว

๔.๑.๑ องค์ธรรมพื้นฐาน เมื่อมีศีลสมบูรณ์ดีแล้วไม่ขาดไม่ทะลุไม่ต่างพร้อย ก็เริ่มเข้าสู่
องค์ธรรมอันเป็นเครื่องช่วยให้บรรลุโสดาบัน ดังจะยกเรื่องพระพุทธเจ้าถามให้พระสารีบุตรตอบเรื่อง
โสดาปัตติยงค์ มีปรากฏใน สารีปุตตสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ดังนี้

ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่าน พระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตรที่เรียกว่า โสดาปัตติ
ยงค์ ๆ ดังนี้ โสดาปัตติยงค์เป็นไฉน.

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญโสดาปัตติยงค์ คือ สัปปุริสสังเสวะ การคบสัตบุรุษ ๑ สัทธรรมสวนะฟังคำสั่งสอนของท่าน ๑ โยนิโส
มนสิการ กระทำไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ ๑ อัมมานุอัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ๑.

พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร โสดาปัตติยงค์ คือ สัปปุริสสังเสวะ ๑ สัทธรรม
สวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ อัมมานุอัมมปฏิบัติ ๑.

ดูก่อนสารีบุตร ก็ที่เรียกว่า ธรรมเพียงดังกระแสะๆ ดังนี้ก็ธรรมเพียงดัง
กระแสะเป็นไฉน

ท่านพระสารีบุตรทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยมรรคประกอบด้วย
องค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมา
อาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ธรรมเพียงดังกระแสะ.

พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ
สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ชื่อว่าธรรมเพียงดังกระแสะ.

(ส.ม. ๓๑/๑๔๒๗/๒๗๙)

จากพระบาลีข้างต้น โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจให้แยบคาย กล่าวคือพิจารณา
อย่างรอบคอบถี่ถ้วน เป็นธรรมมะข้อหนึ่งในกลุ่มธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา มีอุปการะ
มาก มีหลายวิธีคิดดังนี้ • คิดจากเหตุไปหาผล • คิดจากผลไปหาเหตุ • คิดแบบเห็นความสัมพันธ์

ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ • คิดเน้นเฉพาะจุดที่ทำให้เกิดขึ้น • คิดเห็นองค์ประกอบที่มาเสริมให้เจริญ •
 คิดเห็นองค์ประกอบที่ทำให้เสื่อม • คิดเห็นที่มาตัดขาดให้ดับ • คิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ •
 คิดแบบมองเป็นองค์รวม • คิดแบบอะไรเป็นไปไม่ได้หรือเป็นไปได้

ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หรือ ฉัมมานุฉัมมปฏิบัติ แปลอย่างสับสนๆ กันมาว่า ปฏิบัติธรรมสมควร
 แก่ธรรมแปลตามความหมายว่า ปฏิบัติธรรมน้อยคล้ายแก่ธรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรมหลักย่อยคล้าย
 ตามหลักใหญ่ แปลงๆ ว่าปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ข้อปฏิบัติธรรมเข้ากันได้ สอดคล้องกัน และ
 ส่งผลแก่หลักการใหญ่เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญมาก อาจ
 เรียกได้ว่าเป็นตัวตัดสินว่า การปฏิบัติธรรมหรือการกระทำนั้นๆ จะสำเร็จผลบรรลุจุดหมายได้
 หรือไม่ ถ้าไม่มีธรรมานุธรรมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมหรือดำเนินตามหลักการก็คลาดเคลื่อน ผิดพลาด
 เลื่อนลอยว่างเปล่า งามาย ไร้ผล หนาซ้ำอาจมีผลในทางตรงข้ามคือเกิดโทษขึ้นได้ ธรรมทุกข้อมี
 อรรถ หลักการทุกอย่างมีความมุ่งหมาย ธรรมเพื่ออรรถ หลักการเพื่อจุดหมาย จะทำอะไรต้องถามได้
 ตอบได้ว่าเพื่ออะไร ในทางธรรมท่านเน้นความสำคัญของการมีความคิดมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้
 มาก ทั้งในแง่เป็นคุณสมบัติของบุคคล เช่น สัมปยุตธรรม ๗ ปฏิสัมภทา ๔ ในแง่ลำดับขั้นตอนของ
 การปฏิบัติธรรมเป็นต้น (ป.อ. ปยุตโต พจนานุกรมประมวลศัพท์ธรรมสภา ๒๕๕๘)

ธรรมเพียงดังกระแส หมายถึง การอุปมาของธรรมที่จะไหลลงสู่निพพานเหมือนกับกระแสน้ำ
 จากลำห้วย ลำคลอง ย่อมไหลลงสู่แม่น้ำและลงสู่ทะเลเป็นที่สุด เปรียบดังกระแสแห่งมรรคมงคล ๘
 ย่อมไหลไปสู่อรหัตต์และพระนิพพานเป็นที่สุดองค์แห่งการบรรลุธรรมนี้ใช้ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุ
 อริยบุคคลทุกระดับโดยใช้ในระดับสูงขึ้นตามธรรมที่ต้องปฏิบัติในระดับนั้นๆ

๔.๑.๒ เครื่องมือที่จะใช้ในการปฏิบัติธรรม มี ๗ ประการที่ ควรนำมาศึกษาเพื่อ
 เตรียมการใช้ ในการละสังขโยชน์มีปรากฏในสัพพาสวสังวรสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้น
 อาสวะไว้ สำหรับภิกษุผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่ เราไม่กล่าวความสิ้นอาสวะไว้สำหรับภิกษุ
 ผู้ไม่รู้ไม่เห็น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นอาสวะจะมีได้แก่ภิกษุผู้รู้จะอะไร เห็นอะไร?
 ความสิ้นอาสวะจะมีได้แก่ภิกษุผู้รู้เห็นโยนิโสมนสิการและโยนิโสมนสิการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่
 ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยัง
 ไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว เธอย่อมละเสียได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (๑) อาสวะที่จะพึงละได้เพราะการเห็นก็มี (๒) ที่จะ
 พึงละได้เพราะการสังวรก็มี (๓) ที่จะพึงละได้เพราะเสพเฉพาะก็มี (๔) ที่จะพึง
 ละได้เพราะความอดกลั้นก็มี (๕) ที่พึงละได้เพราะเว้นรอบก็มี (๖) ที่พึงละได้
 เพราะบรรเทาที่มี (๗) ที่พึงละได้เพราะอบรมก็มี.

(๑.) อาสวะที่พึงละได้เพราะการเห็น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะเหล่า
 ไหน ที่จะพึงละได้เพราะการเห็น? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลในโลกนี้ผู้ไม่ได้
 สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับ

แนะนำในธรรมของพระอริยะ. ไม่ได้เห็นสัตว์บุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตว์บุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตว์บุรุษ ย่อมไม่รู้ธรรมอันตนควรมนสิการ. เมื่อเขาไม่รู้ธรรมที่ควรมนสิการ ไม่รู้ธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ย่อมมนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ไม่มนสิการธรรมที่ควรมนสิการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ที่ปุถุชนมนสิการอยู่เป็นไฉน? เมื่อปุถุชนมนสิการธรรมเหล่าใดอยู่ กามาสวะก็ตี ภวาสวะก็ตี เหล่านี้ไม่ควรมนสิการ ซึ่งเขามนสิการอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรมนสิการ ที่ปุถุชนไม่มนสิการอยู่เป็นไฉน. เมื่อปุถุชนมนสิการธรรมเหล่าใดอยู่ กามาสวะก็ตี ภวาสวะก็ตี อวิชชาสวะก็ตี ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมสิ้นไป ธรรมเหล่านี้ ควรมนสิการ ซึ่งเขาไม่มนสิการอยู่ อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญแก่ปุถุชน เพราะมนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ และเพราะไม่มนสิการธรรมที่ควรมนสิการ. ปุถุชนนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ว่า เราได้มีแล้วในอดีตกาลอันยืดยาวนาน หรือหนอ หรือเราไม่ได้มีแล้วในอดีตกาลอันยืดยาวนาน ในอดีตกาลอันยืดยาวนาน เราได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตกาลอันยืดยาวนาน เราไม่ได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตกาลอันยืดยาวนาน เราได้เป็นอะไรแล้วจึงเป็นอะไรหนอ ในอนาคตกาลอันยืดยาวนาน เราจักเป็นหรือหนอ ในอนาคตกาลอันยืดยาวนาน เราจักไม่เป็น ในอนาคตกาล อันยืดยาวนาน เราจักเป็นอะไรหนอ ในอนาคตกาลอันยืดยาวนาน เราจักไม่เป็นอย่างไรหนอ ในอนาคตกาลอันยืดยาวนาน เราจักเป็นอะไรแล้วจึงจักไม่เป็นอะไรหนอ หรือว่าปรารถนาลปัจจุบันอันยืดยาวนาน ในบัดนี้มีความสงสัยขึ้นภายในว่า เรามีอยู่หรือ หรือเราไม่มี เราเป็นอะไรหนอ เราไม่เป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาแต่ไหนหนอ และจักไปไหน? เมื่อปุถุชนนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ บรรดาทีฎฐิติ ๖ ทีฎฐิตีอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้น. ทีฎฐิตีโดยจริงโดยแท้ ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนนั้นว่า อตฺตาของเรามีอยู่ หรือว่า อตฺตาของเราไม่มี มีอยู่ หรือว่า เราย่อมรู้อัตตาด้วยตนเอง หรือว่า เราย่อมรู้สภาพมิใช่อัตตาด้วยตนเอง หรือว่า เราย่อมรู้อัตตาด้วยสภาพมิใช่ตน. อีกอย่างหนึ่ง ทีฎฐิตีย่อมเกิดมีแก่ปุถุชน นั้นอย่างนี้ว่า อตฺตาของเรานี้ได้เป็นผู้ (บงการ) เสวย ย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งดีทั้งชั่วในอารมณฺ์นั้น ๆ ก็อัตตาของเรานี้เป็นของเที่ยงยั่งยืน ติดต่อ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้นเสมอด้วยสิ่งยั่งยืนแท้.

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ผู้ประกอบด้วยทีฎฐิตีสังโยชนฺ์ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวหะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมไม่พ้นจากทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้สดับ ผู้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับแนะนำด้วยดีในธรรมของพระอริยเจ้า ผู้เห็นสัตว์บุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตว์บุรุษ ได้รับแนะนำด้วยดีในธรรมของสัตว์บุรุษ

ยอมรู้ธรรมที่ควรมนสิการ และไม่ควรมนสิการ เมื่ออริยสาวกนั้นรู้ธรรมที่ควรมนสิการ และไม่ควรมนสิการยอมไม่มนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ และมนสิการธรรมที่ควรมนสิการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรมนสิการเหล่าไหน ที่อริยสาวกไม่มนสิการ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (คือ) เมื่ออริยสาวกมนสิการธรรมเหล่าใดอยู่ กามาสวะก็ตี ภาวาสวะก็ตี อวิชชาสวะก็ตี ที่ยังไม่เกิดยอมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วยอมเจริญ ธรรมเหล่านั้นที่ไม่ควรมนสิการซึ่ง อริยสาวกไม่มนสิการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรมนสิการเหล่าไหน ที่อริยสาวกมนสิการอยู่? คือ เมื่ออริยสาวกมนสิการธรรมเหล่าใดอยู่ กามาสวะก็ตี ภาวาสวะก็ตี อวิชชาสวะก็ตี ที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นยอมเสื่อมสิ้นไป ธรรมเหล่านี้ที่ควรมนสิการ ซึ่งอริยสาวกมนสิการอยู่. อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด จะไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วจะเสื่อมสิ้นไป เพราะอริยสาวกนั้น ไม่มนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ และเพราะมนสิการธรรมที่ควรมนสิการ. อริยสาวกนั้น ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่ออริยสาวกนั้นมนสิการอยู่โดยแยบคายอย่างนี้ สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสยอมเป็นอันเธอละได้. อาสวะเหล่านี้ เรา ตถาคตก้าวว่าจะพึงละได้ เพราะการเห็น.

(๒.) อาสวะที่ละได้เพราะการสังวร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน พระธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วผู้สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในจักขุนทรี้อยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะและความเร่าร้อนอัน กระทบความคับแค้นเหล่าใด อันกระทบความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ผู้สำรวมจักขุนทรี้อยู่อย่างนี้.

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมใน โสตินทรี้อยู่....

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมใน ฆานินทรี้อยู่...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมใน ชิว หินทรี้อยู่....

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมใน กายินทรี้อยู่...

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมใน มนินทรี้อยู่...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ก็อาสวะและความเร่าร้อนอันกระทบความคับแค้นเหล่าใด พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่สำรวมในมนินทรี้อยู่ อาสวะและความเร่าร้อนอันกระทบความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้สำรวมในมนินทรี้อยู่

อย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านี้ เราตถาคต กล่าวว่า จะพึงละได้ เพราะการสังวร

(๓.) อาสวะที่ละได้เพราะการพิจารณาเสพ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ อาสวะเหล่าไหน ที่จะพึงละได้เพราะการพิจารณาเสพ ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพจิวรเพียงกำจัตหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อจะปกปิด อวัยวะที่ให้ความละเอียดกำเริบ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพบิดนบาทมิใช่ เพื่อจะเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่ง เพียงเพื่อให้กายนี้ ดำรงอยู่ เพื่อให้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อบรรเทาทุกข์แก่ พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า จะกำจัดเวทนาเก่าเสียด้วย จะไม่ให้เวทนาใหม่เกิดด้วย ความเป็นไป ความไม่มีโทษ และความอยู่สบายด้วยจักมีแก่เรา ฉะนั้น. พิจารณาโดยแยบคาย แล้ว เสพเสนาสนะ เพียงเพื่อกำจัตหนาว ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายแต่ฤดู เพื่อรื่นรมย์ในการหลีก ออกเร้นอยู่ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เสพบริขาร คือยาอันเป็นปัจจัยแก่คนไข้ เพื่อกำจัดเวทนาที่เกิดแต่อาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ไม่มีอาพาธ เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะและความเร่าร้อน อันกระทำความคับแค้น เหล่าใด พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้นผู้ไม่พิจารณาเสพปัจจัยอันใด อันหนึ่ง อาสวะและความเร่าร้อนอันกระทำความคับแค้นเหล่านั้นย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้ พิจารณาเสพอยู่อย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่า จะพึงละได้เพราะการพิจารณาเสพ.

(๔.) อาสวะที่ละได้เพราะความอดกลั้นดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะ เหล่าไหนที่จะพึงละได้เพราะความอดกลั้น ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระ ธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อหนาว ร้อน ทิว กระทบ สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เป็นผู้มิขุ่นใจของผู้อดกลั้น ต่อถ้อยคำที่ผู้อื่นกล่าวชั่ว ร้ายแรง ต่อเวทนาที่มีอยู่ในตัว ซึ่งบังเกิดขึ้นเป็นทุกข์ เวทนา แข็ง กล้า ไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่ชอบใจ อาจพราชีวิตเสียได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะและความเร่าร้อน อันกระทำความคับแค้น เหล่าใด พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้นผู้ไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนอัน กระทำความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ผู้อดกลั้นอยู่อย่างนี้. ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่า จะพึงละได้เพราะความอด กลั้น.

(๕.) อาสวะที่ละได้เพราะการเว้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะเหล่าไหน ที่จะพึงละได้เพราะความเว้นรอบ ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบ คายแล้วหลีกหนีช้างที่ดุร้าย ม้าที่ดุร้าย โคที่ดุร้าย สุนัขที่ดุร้าย งู หลีกต่อ สถานที่มีหนาม บ่อ เหว ที่เต็มไปด้วยของไม่สะอาด โสโครก. เพื่อพรหมจรรย์ ผู้

เป็นวิญญูชนทั้งหลาย พึงกำหนดลงซึ่งบุคคลผู้หนึ่ง ณ ที่มีใจอาสวะเห็นปานใด ผู้
 เทียวไปในที่มีใจโคจรเห็นปานใด ผู้คบมิตรที่ลามกเห็นปานใด ในสถานที่
 ทั้งหมดอันลามก. ภิกษุเหล่านั้นพิจารณาโดยแยกกายแล้ว เว้นที่มีใจอาสวะ
 ทั้งหมด จริ่งอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนอันกระทำความคับแค้นเหล่าใด พึง
 บังเกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ไม่เว้นสถานหรือบุคคลอันใดอันหนึ่ง อาสวะและความ
 เร่าร้อน อันกระทำความอับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุ ผู้เว้นรอบอยู่อย่าง
 นี้. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่าจะพึงละได้เพราะ
 ความเว้นรอบ.

(๖.) อาสวะที่ละได้เพราะการบรรเทา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะเหล่า
 ไหน ที่จะพึงละได้เพราะความบรรเทา? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาโดย
 แยกกายแล้ว ย่อมอดกลั้น ย่อมละ ย่อมบรรเทาภิกษุที่ที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้สิ้น
 สูญ ให้ถึงความไม่มี ย่อมอดกลั้น ย่อมละ ย่อมบรรเทาภิกษุที่ที่เกิดขึ้น
 แล้ว ทำให้สิ้นสูญ ให้ถึงความไม่มี ย่อมอดกลั้น ย่อมละ ย่อมบรรเทาภิกษุที่
 วิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้สิ้นสูญ ให้ถึงความไม่มี ย่อมอดกลั้น ย่อมละ ย่อม
 บรรเทาวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้สิ้นสูญ ให้ถึงความไม่มี ย่อมอดกลั้น
 ย่อมละ ย่อมบรรเทาธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่บังเกิดขึ้นแล้ว ทำให้สิ้นสูญ ให้ถึง
 ความไม่มี. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะและความเร่าร้อน อันกระทำความคับ
 แค้น เหล่าใด พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ไม่บรรเทาธรรมอันใดอันหนึ่ง อาสวะ
 และความเร่าร้อน อันกระทำความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้บรรเทา
 อยู่อย่างนี้. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่าจะพึงละได้
 เพราะความบรรเทา.

(๗.) อาสวะที่ละได้เพราะการอบรม ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะเหล่า
 ไหน ที่จะพึงละได้เพราะอบรม ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยก
 กายแล้ว เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไป
 ในความสลัดออก เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์...เจริญวิริยสัมโพชฌงค์...เจริญ
 ปีติสัมโพชฌงค์...เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์...เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์...เจริญ
 อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความ
 สลัดออก ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาสวะและความเร่าร้อน อันกระทำความคับ
 แค้นเหล่าใด พึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ไม่อบรมธรรมอันใดอันหนึ่ง อาสวะและ
 ความเร่าร้อน อันกระทำความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้อบรมอยู่
 อย่างนี้. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่าจะพึงละได้
 เพราะอบรม.

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุว่า อาสวะเหล่าใด อันภิกษุใดจะพึงละ
 ได้เพราะการเห็น อาสวะเหล่านั้น เป็นอันภิกษุเหล่านั้นละได้แล้วเพราะการเห็น อา
 สวะเหล่าใด อันภิกษุใดจะพึงละได้เพราะการสังวร อาสวะเหล่านั้นเป็นอันภิกษุ
 นั้นละได้แล้วเพราะการสังวร อาสวะเหล่าใดอันภิกษุจะพึงละได้เพราะการ

พิจารณาเสพ อาสวะเหล่านั้น เป็นอันภิกษุนี้แหละได้แล้วเพราะการพิจารณาเสพ อาสวะเหล่าใด อันภิกษุใดจะพึงละได้เพราะความอดกลั้น อาสวะเหล่านั้น เป็นอันภิกษุนี้แหละได้เพราะความอดกลั้น อาสวะเหล่าใด อันภิกษุใดจะพึงละได้ เพราะความเว้นรอบ อาสวะเหล่านั้น เป็นอันภิกษุนี้แหละได้แล้วเพราะความเว้นรอบ อาสวะเหล่าใดอันภิกษุใดจะพึงละได้เพราะความบรรเทา อาสวะเหล่านั้น เป็นอันภิกษุละได้แล้วเพราะความบรรเทา อาสวะเหล่าใด อันภิกษุใดจะพึงละได้เพราะการอบรม อาสวะเหล่านั้นเป็นอันภิกษุนี้แหละได้แล้วเพราะการอบรม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นผู้สำรวมด้วยความสังวรในอาสวะ ทั้งปวงอยู่ ตัดต้นหาได้แล้ว ยังสังโยชน์ให้ปราศไปแล้ว ได้ทำที่สุดทุกข์เพราะ ความตรัสรู้ ด้วยการเห็นและการละมานะโดยชอบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสังวรปริยายนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชม ยินดี ภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล. (ม.ม. ๑๗/๑๑/๑๓๘)

กิเลสมีองค์ประกอบต่าง ๆ กัน จึงต้องใช้การฝึกฝนบำเพ็ญภาวนาด้วยอาการต่าง ๆ กัน หลากหลายวิธีดังพระบาลีกล่าวไว้ ๗ วิธีข้างต้นคือ การเห็น ๑, การสังวร ๑, การเสพ ๑, การอดกลั้น ๑, การงดเว้น ๑, การบรรเทา ๑, การอบรม ๑

๔.๑.๓ ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบมีอีกสามอย่างซึ่งเปรียบเหมือนอาชาไนยพันธุ์ดี ของพระราชาที่ปุถุชนต้องฝึกฝนให้พร้อม เพื่อใช้ในการบรรลุผลมรรคผลมีในพระบาลี อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ตรัสแก่ภิกษุความว่า

ภิกษุ ท. ย่อจาก ภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชา ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสามอย่างแล้ว ย่อมเป็นม้าที่คู่ควรแก่พระราชา เป็นราชพาหนะได้ และนับว่าเป็นของคูบารมีของพระราชาด้วย. องค์ประกอบสามอย่างอะไรบ้างเล่า ? สามอย่างคือ ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาในกรณีนี้เป็นม้าสมบูรณ์ด้วยสี ๑, สมบูรณ์ด้วยกำลัง ๑, สมบูรณ์ด้วยความไว ๑, ภิกษุ ท. ! ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชา ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสามอย่างเหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นม้าที่คู่ควรแก่พระราชา เป็นราชพาหนะได้ และนับว่าเป็นของคูบารมีของพระราชาด้วย ;

ภิกษุ ท. ฉันทใดกัฉันทัน : ภิกษุ เมื่อประกอบด้วยองค์ประกอบสามอย่างแล้ว ย่อม เป็นผู้ควรแก่ของบูชา ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ของทำบุญ ควรทำ อัญชลี เป็นเนื่อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. องค์ประกอบสามอย่างอะไรบ้างเล่า ? สามอย่างคือ ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสี ๑, สมบูรณ์ด้วยกำลัง ๑, สมบูรณ์ด้วยความไวแห่งปัญญา ๑.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสี เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล, สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร, สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและ โคจร, มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษ

ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสี เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล, สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร, สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและ โคจร, มี

ปรกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ที่ถือกันว่าเป็นโทษเล็กน้อย, สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท. ภิกษุอย่างนี้แล ชื่อว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสี.

ภิกษุ ท. ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยกำลัง เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละสิ่งอันเป็นอกุศลทั้งหลายเพื่อยังสิ่งอันเป็นกุศลทั้งหลายให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีความแข็งแรงขัน ทำความเพียรก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ภิกษุอย่างนี้แล ชื่อว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยกำลัง.

ภิกษุ ท. ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความไวแห่งปัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ทุกข์เป็นเช่นนี้ๆ” ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ”, ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ”, ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า “ข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ” ดังนี้. ภิกษุ ท. ภิกษุอย่างนี้แล ชื่อว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความไวแห่งปัญญา.

ภิกษุ ท. ภิกษุ เมื่อประกอบด้วยองค์ประกอบสามอย่างเหล่านี้แล้วย่อมเป็นผู้ควรแก่ของบูชา ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ของทำบุญ ควรทำอัญชลี เป็นนื่อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. (อง.ติก ๓๔/๕๓๖/๔๘๕)

ยังมีการใช้สมาธิเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรมเพื่อปัญญาอันยิ่งดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ เธอทั้งหลายจงฟัง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานสรองสนานหรือลูกมือพนักงานสรองสนานผู้ฉลาด จะพึงใส่จรรยาสัตว์ลงในภาชนะสำริดแล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็นก่อนจรรยาสัตว์ซึ่งชิมไปจับติดทั่วทั้งหมด ย่อมไม่กระจายออกฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล ทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่วิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะวิตกวิจาร์สงบไป มีปีติและสุขที่เกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอบอím ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกที่มีน้ำปั่นป่วน ไม่มี

ทางไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก ด้านเหนือ และฝนไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะพึงทำห้วงน้ำนั้นแหละให้ชุ่มชื้น เอิบอาบซาบซึ่มด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมด ที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้อง ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นนั่นแล ย่อมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอิม ซาบซ่าน ด้วยปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุมืออุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุตถิยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้น เอิบอิม ซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนในกออุบล กอบัวหลวง หรือดอกบัวขาวบางเหล่าซึ่งเกิดในน้ำ ยังไม่พินน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัวเหล่านั้น ชุ่มชื้นเอิบอาบ ซาบซึ่มด้วยน้ำเย็นตลอดยอด ตลอดเหง้า ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งดอกอุบล ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ทั่วทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้อง ฉันทใดภิกษุก็ฉันทนั้นนั่นแล ย่อมทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้น เอิบอิม ซาบซ่าน ด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐ ข้อที่ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุจตุตถฌานอันไม่มีสุขไม่มีทุกข์ เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว จะไม่ถูกต้อง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายทุกๆส่วนของเขา ที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้องฉันทใดภิกษุก็ฉันทนั้นนั่นแล เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหนๆแห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว จะไม่ถูกต้อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อที่ ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมถือด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ใคร่ครวญด้วยดี แทงตลอดด้วยดี ซึ่งปัจจเวกขณนิมิตด้วยปัญญา เปรียบเหมือนคนอื่นพึงเห็นคนอื่น คนอื่นพึงเห็นคนนั่ง หรือคนนั่งพึงเห็นคนนอนฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นนั่นแล เธอยอมถือด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ใคร่ครวญด้วยดี แทงตลอดด้วยดี ซึ่งปัจจเวกขณนิมิตด้วยปัญญา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐข้อที่ ๕

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันประเสริฐอันภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อย่างนี้ ภิกษุจะโน้มน้อมจิตไปเพื่อให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใดๆ เธอย่อมถึงความเป็นผู้ควรเป็นพยานในธรรมนั้นๆ ในเมื่อเหตุมีอยู่โดยแน่นอน

(อง.ปฎยจก. ๓๖/๒๘/๔๖)

ในการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมโดยอาศัยฌาน มีพื้นฐานขั้นตอนและวิธีการบรรลุผลแต่ละระดับ ซึ่งจำต้องทราบเพื่อเป็นแนวทางเตรียมตัวสำหรับใช้เป็นวิธีปฏิบัติดังปรากฏใน ทุติยเสขสูตร อังคคุตตรนิกาย ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ...ในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออกจากอาบัติ (คือแสดงอาบัติ) บ้าง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุอะไร เหตุว่าไม่มีใครกล่าวความอาภัพ (คือไม่อาจบรรลุโลกุตระธรรม) เพราะการล่วง สิกขาบทเล็กน้อย และการออกจากอาบัตินี้ แต่ว่าสิกขาบทเหล่าใดเป็นต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นเพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรม เทียงแท้แน่ที่จะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล...ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต้น ๕ เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานในโลก (ที่เกิด) นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่ง* ด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมได้ดีเพียงเอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายหาเป็นหมันไม่. (อง.ติก. ๓๔/๕๒๖/๔๕๖)

จากพระบาลีข้างต้นแสดงให้เห็นว่าต้องมีความบริบูรณ์ในศีล สมาธิ และปัญญาต่างกัน เพื่อบรรลุผลในอริยบุคคลแต่ละระดับคือ โสดาบันและสกทาคามี บริบูรณ์ในศีล พอประมาณในสมาธิ พอประมาณในปัญญา อนาคามี บริบูรณ์ในศีลและสมาธิ พอประมาณในปัญญาและอรหัตต์ บริบูรณ์ในศีล สมาธิ และปัญญา

การจะบรรลุผลจึงต้องมีสมาธิพอประมาณได้แก่ ปฐมฌานเป็นบาทฐานตั้งแต่เบื้องต้นคือโสดาบันแล้วจึงเข้าสู่การวิปัสสนาละอาสวะหรือสังโยชน์ มีสมาธิพอประมาณได้แก่สมาธิเบื้องต้นหรือปฐมฌานเพื่อใช้ส่งเสริมการวิปัสสนาละอาสวะดังปรากฏใน สรทสูตร อังคคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในหน้าสารท ท้องฟ้าแจ่ม ปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ส่องฟ้า ขจัดความมืดในอากาศสิ้น ทั้งสว่าง ทั้งสุกใส ทั้งรุ่งเรือง ฉันทไต่ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมจักขุ (ดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม) อันปราศจากธุลีไม่มีมลทิน (คือกิเลส) เกิดขึ้นแก่อริยสาวก ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน พร้อมกับเกิดความเห็นขึ้นนั้น สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อริยสาวกย่อมละได้ ต่อไปเธอออกจากธรรมอีก ๒ ประการ คืออภิขณา และพยาบาท. เธอสงัดจากกาม...จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก. ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกทำกาลกิริยา (ตาย) ในสมัยนั้น สังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุทำให้อริยสาวกผู้ติดอยู่มาสู่โลกนี้อีก ย่อมไม่มี... (อง.ติก. ๓๔/๕๓๔/๔๘๐)

สำหรับการบรรลุมรรคผลในระดับสูงขึ้นต้องมีความสมบูรณ์ในสมาธิ ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไป ระดับต่างๆ ได้หลายระดับดังปรากฏในฉานสูตร อังคตตรนิกาย นวกนิบาต ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง ทุตติฌานบ้าง ตติยฌานบ้าง จตุตถฌานบ้าง อากาสาณัญญายตนฌานบ้าง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง.

ก็ข้อที่เรากล่าวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งปฐมฌานนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร ไม่มีสุข เป็นอาพาธ เป็นของผู้อื่น เป็นของขำรูด ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว เธอย่อมโน้มจิตไปเพื่ออมตธาตุนั้น สงบ นั้นประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสละ คืออุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับคือ นิพพาน เธอตั้งอยู่ในปฐมฌานนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เธอย่อมเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพาน ในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเพิลิตเพลินในธรรมนั้น ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนู หรือลูกมือของนายขมังธนู เพียรยิงรูปหุ่นที่ทำด้วยหญ้าหรือกองก้อนดิน ต่อมาเขาเป็นผู้ยิงได้ไกล ยิ่งไม่พลาด และทำลายร่างใหญ่ ๆ ได้แม้ฉันทไต่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกันแล สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งปฐมฌานนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์...ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้วเธอย่อมโน้มจิตไปเพื่ออมตธาตุนั้น สงบ นั้นประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง...

นิพพาน เธอตั้งอยู่ในปฐมฌานนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เธอย่อมเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น ๆ ข้อที่เรากล่าวว่าคุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายเพราะอาศัยปฐมฌานบ้าง ดังนี้ นั้น อาศัยข้อนี้กล่าวแล้ว

ก็ข้อที่เรากล่าวว่าคุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยทุติยฌานบ้าง ฯลฯ เพราะอาศัยตติยฌานบ้าง ฯลฯ เพราะอาศัยจตุตถฌานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัส โทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งจตุตถฌานนั้น โดยความเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์...ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตไปเพื่ออมตธาคูว่า นั่นสงบ นั่นประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง... นิพพาน เธอตั้งอยู่ในจตุตถฌานนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดาเพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนูหรือลูกมือของนายขมังธนู เพียรยิงธนูไปยังรูปหุ่นที่ทำด้วยหญ้าหรือกองดิน ต่อมาเขาเป็นผู้ยิงได้ไกล ยิ่งไม่พลาด และทำลายร่างใหญ่ ๆ ได้ แม้ฉับใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยจตุตถฌานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยข้อนี้กล่าวแล้ว

ก็ข้อที่เรากล่าวว่าคุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยอากาสนัญจายตนฌานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่องรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิกษสัญญา และเพราะไม่ใส่ใจถึงนานัตตสัญญา บรรลุอากาสนัญจายตนฌาน โดยคำนี้จึงเป็นอารมณ์ว่า อากาสนไม่มีที่สุดเธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งอากาสนัญจายตนฌานนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์...ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตไปเพื่ออมตธาคูว่า นั่นสงบ นั่นประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง... นิพพาน เธอตั้งอยู่ในอากาสนัญจายตนฌานนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เธอย่อมเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนู หรือลูกมือของนายขมังธนู เพียรยิงธนูไปยังรูปหุ่นที่ทำด้วยหญ้าหรือกองดิน ต่อมาเขาเป็นผู้ยิงได้ไกลยิ่งไม่พลาด และทำลายร่าง

ใหญ่ ๆ ได้ แม้มันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เพราะล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงนานัตตสัญญา บรรลุอากาศาณัญจาย ตณณาน... เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย ฯลฯ มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เรา กล่าวว่า เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยอากาศาณัญจาย ตณณานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยข้อนี้กล่าวแล้ว.

ก็ข้อที่เรา กล่าวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยวิญญาณัญจายตณณานสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยวิญญาณัญจายตณณานบ้าง ฯลฯ อากิญจัญญายตณณานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วงวิญญาณัญจายตณณานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตณณานโดยค้ำนึ่งเป็นอารมณ์ว่า อะไร ๆ หน้อยหนึ่งไม่มี เธอ่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งอากิญจัญญายตณณานนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์... ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอ่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ด้วยธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุนั้น สงบ นั้น ประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง... นิพพาน เธอตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตณณานนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เธอ่อมเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเปลิดเพลินในธรรมนั้น ๆ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนูหรือลูกมือของนายขมังธนู เพียรยิงธนูไปยังรูปหุ่นที่ทำด้วยหญ้าหรือกอดิน ต่อมาเขาเป็นผู้ยิงได้ไกล ยิ่งไม่พลาดและทำลายร่างใหญ่ ๆ ได้ แม้มันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เพราะล่วงวิญญาณัญจายตณณานโดยประการทั้งปวง บรรลุ อากิญจัญญายตณณาน โดยค้ำนึ่งเป็นอารมณ์ว่าอะไร ๆ หน้อยหนึ่งไม่มี เธอ่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีอยู่ในขณะแห่งอากิญจัญญายตณณานนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์... ว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอ่อมยังจิตให้ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุนั้น สงบ นั้น ประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบสังขาร ทั้งปวง... นิพพาน เธอตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตณณานนั้น ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เธอ่อมเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่พึงกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป ด้วยความยินดีเปลิดเพลินในธรรมนั้น ๆ ข้อที่เรา กล่าวว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยอากิญจัญญายตณณานบ้าง ดังนี้ นั้น เราอาศัยข้อนี้กล่าวแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้แล สัญญาสมาบัติมีเท่าใด สัญญาปฏิเวธก็มีเท่านั้น ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลายอายุตนะ ๒ เหล่านี้ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๑ สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ ๑ ต่างอาศัยกัน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าอายุตนะ ๒ ประการนี้ อันภิกษุผู้เข้ามาผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ และฉลาดในการออกจากสมาบัติ เข้าแล้วออกแล้ว ฟังกล่าวได้โดยชอบ

(อภ.นวก. ๓๗/๒๔๐/๘๔๗)

การเตรียมตัวในการประพตปฏิบัติที่ตั้งที่ได้แสดงโดยยกเอาพุทธภาษิตในพระบาลีหลายแบบข้างต้น เป็นการเตรียมพร้อมเพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติในการเตรียมตัวเพื่อละอาสวะ จะเห็นได้ว่าในทุกสูตรที่ยกมาข้างต้นลงท้ายด้วยใช้พื้นฐานที่ปฏิบัติมานั้นทำลายหรือดับอาสวะให้สิ้นไป อาสวะคือ กิเลสชนิดละเอียดที่ตกตะกอนอยู่ในจิต ในที่นี้คือกิเลสชนิดละเอียดที่เรียกว่าสังโยชนนั่นเอง เมื่อมีความพร้อมเบื้องต้นแล้ว ก็มุ่งที่จะเข้าสู่กระแสบรรลุมรรคผลในทุกระดับต่อไป โดยจะแสดงถึงวิธีการละสังโยชนทั้ง ๑๐ ของอริยะบุคคลแยกออกเป็น ๔ ระดับ คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามีและอรหันต์ ดังนี้

๔.๒ วิธีการละสังโยชนเพื่อบรรลุโสดาบัน

จะต้องมีความเห็นที่ถูกต้องแท้จริงที่เรียกว่าสัมมาทิฐิในสังโยชนทั้งสาม คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลพตปราคาสโดยมีศีลสมบุรณ์ตั้งในโสดาปัตตียังคะเพื่อละสังโยชนทั้งสาม ในขั้นนี้เป็นการปรับทัศนคติหรือความคิดเห็น คือหากมีความรู้ความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ก็ถือว่าบรรลุแล้ว เนื่องจากสังโยชน ๓ ตัวแรกที่จะต้องละในขั้นนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจทั้งสิ้น นั่นคือ สักกายทิฐิ ความเห็นในเรื่องตัวตน วิจิกิจฉาความลังเลและสงสัยในการปฏิบัติธรรมและสีลพตปราคาสความเห็นที่ทำให้ สีลพต มัวหมอง หรือผิดทาง ดังนี้

๔.๒.๑ การละสักกายทิฐิ เป็นเรื่องของความรู้ความเห็นที่ถูกต้องในตัวตนของตนนี้ สามารถเข้าถึงได้ดังพุทธภาษิตที่ ทรงสอนแก่ นกุลบิดาในเรื่องกายกับจิตให้แยกกัน คือแม้กายจะกระสับกระส่าย หรือเจ็บป่วยก็อย่าให้มากระทบถึงจิตอย่าให้จิตไปยึดถือตามร่างกาย ดังนี้ ทำให้เข้าใจไปถึงการยึดมั่นถือมั่นของตนว่าไม่ควรเข้าไปยึดถือได้ถึง ๒๐ ประการดังที่พระสารีบุตรได้ขยายความในเรื่องความเป็น ความมี ความยึดมั่นทั้งหลายในชั้น ๕ ทำให้เห็นถึงการละสังโยชนในขั้นนี้ นั่นคือการไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของชั้นทั้งปวง ในสักกายทิฐินี้เป็นเพียงระดับความเห็นแก่ตัว หากละความยึดมั่นในตัวตนลงได้และมีความเห็นว่ากายหรือตัวตนเป็นเพียงของชั่วคราวไม่เที่ยงก็จะละความเห็นแก่ตัวลงได้นั่นเอง

เพื่อความเห็นที่ชัดเจนขึ้นจึงยกพระบาลีเรื่องบุคคล ๔ ในฉวาလာตสูตร อังคุตรนิกายมาแสดงดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ ฯลฯ คือบุคคล ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ บุคคลปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ๑ บุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑ บุคคลปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดุ้นพื้นเผาศพ ที่ไฟไหม้ปลาย ๒ ข้างตรงกลางก็เปื้อนคูล ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ที่จะใช้เป็นเครื่องไม้ในบ้านฉันใดเรากล่าวบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นว่ามีอุปมาฉันนั้น

ในบุคคล ๒ พวก (ข้างต้น) บุคคล (ที่ ๒) ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนดีกว่าประณีตกว่า ในบุคคล ๑ พวก (ข้างต้น) บุคคล (ที่ ๓) ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ดีกว่าประณีตกว่าในบุคคลทั้ง ๔ พวก บุคคล (ที่ ๔) ผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตนทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นประธานเป็นผู้อุดม เป็นผู้สูงสุด

เปรียบเหมือนน้ำมันโค นมส้มดีกว่าน้ำมัน เนยข้น ดีกว่า นมส้ม เนยใส ดีกว่า เนยข้น ยอดเนยใส (สัปปีมณฑะ) ดีกว่า เนยใสทั้งหมดนั้น ยอดเนยใส (สัปปีมณฑะ) นับว่าเป็นเลิศฉันใด ในบุคคลทั้ง ๔ จำพวกบุคคลจำพวกที่ ผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นเลิศ เป็นประธาน เป็นผู้อุดม เป็นผู้สูงสุด ฉันนั้นเหมือนกัน (อง.จตุกก. ๓๕/๙๕/๒๖๙)

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล บุคคล ๔ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก.

จากพระบาลีข้างต้นบุคคลจำพวกที่ ๒ และ ๔ ไม่เข้าข่ายสักกายทิลูแต่เป็นที่สังเกตว่าบุคคลที่ ๒ จะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ฉะนั้นจึงควรมุ่งปฏิบัติตามตัวอย่างของบุคคลที่ ๔ ก็จะไม่เข้าข่าย สักกายทิลู เพื่อใช้เป็นแบบอย่างในการคิดเห็นและปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่โสดาบัน

ในพระบาลียังมีกล่าวถึงเรื่องการปฏิบัติโดยมีความเห็นในตัวตนเป็นใหญ่ ๓ ประการ ปรากฏในอธิปไตยสูตร อังคุดตรนิกาย ดิกนิบาตรดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอธิปไตย ๓ นี้ คืออะไร คืออัตตาทิปไตย โลกาทิปไตย ธรรมาทิปไตย ก็อัตตาทิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ปากก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ก็เราออกจาก เรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่เพื่อจิวร มิใช่เพื่อบิณฑบาต มิใช่เพื่อเสนาสนะ เป็นเหตุมิใช่เพื่อความมีและไม่ใช่ออย่างนั้น ที่แท้ เราเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความเสียใจ ความคับแค้นใจ ครอบงำแล้ว ตกอยู่ในกองทุกข์ มีความทุกข์ ท่วมทับแล้ว คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางที่ความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมด จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราละทิ้งกามอย่างใด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว จะมาแสวงหากามอย่างนั้นหรือ กามที่เลวยิ่งกว่านั้น นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนั้นจึงตกลงอย่างนี้ว่า ความเพียรเราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องมั่นไม่พินเพื่อนกายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่นแน่ ดังนี้ เธอทำตนเองให้เป็นอธิปไตย ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี้ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า อัตตาทิปไตย

ก็โลกาธิปไตยเป็นอย่างไร ภิคุในพระธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ตี ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางทีความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราบวชอยู่อย่างนี้. จะมาตริกกามวิตก พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก โลกสันนิวาสนอันใหญ่นี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์มีทิพยจักขุรู้จิตคนอื่นได้ มีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น เห็นไปได้ไกลด้วย ท่านเข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัว ท่านรู้จิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของท่าน) ด้วย ท่านเหล่านั้นจะพึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า ดูกุลบุตรผู้นี้ซิ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เขาหลุดจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาแล้ว ยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่ แม้เทวดาทั้งหลายผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จิตผู้อื่นได้ก็มี เทวดาเหล่านั้น เห็นไปได้ไกลด้วย เข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัวด้วย รู้จิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของตน) ด้วย แม้ เทวดาเหล่านั้นก็จะพึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า ดูกุลบุตรผู้นี้ซิ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เธอออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาแล้วยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่ ภิคุนั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ภายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่นแน่ว ดังนี้ เธอทำโลก (คือผู้อื่น) นั้นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศลบำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษบริหารตนให้หมดจดได้ นี้ภิคุทั้งหลายเราเรียกว่า โลกาธิปไตย.

ก็ธรรมอธิปไตย เป็นอย่างไร ภิคุในพระธรรมวินัยนี้อยู่ป่าก็ตี ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางทีควรทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏได้ (สวากขาโต ภคเวตา ธมโม) พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว (สนธิภูริโก) อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง (อกาลิโก) ไม่ประกอบด้วยกาล (เอหิภัสสิโก) ควรเรียกให้มาดู (โอบนยิโก) ควรน้อมเข้ามา (ปัจจตต เวทิตัพโพ วิญญูหิ) อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตนเพื่อสพรหมจรรย์ผู้รู้เห็น (พระธรรมนั้น) อยู่ก็มี ก็แลเราบวชในพระธรรมวินัยนี้อันเป็นสวากขาตอย่างนี้แล้ว จะมาเกียจคร้านประมาทเสีย นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิคุนั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่พินเพื่อน ภายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่นแน่ว ดังนี้ เธอทำธรรมนั้นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี้ ภิคุทั้งหลายเราเรียกว่า ธรรมาธิปไตย. นี้แล ภิคุทั้งหลาย อธิปไตย ๓ (อง.ติก. ๓๔/๔๗๙/๑๘๔)

ตามพระบาลีข้างต้นกล่าวถึงภิคุปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งที่ดีไม่มีโทษทั้งหมด แต่หากตีความไปในทางโลกสำหรับบุุชชนและฆราวาสจะมีผลไปได้ทั้ง ๒ ประการ มีทั้งคุณและโทษจึงนำมาแสดงให้เห็นวิธีปฏิบัติที่ไม่เข้าข่ายสักกายทิฐิดังนี้

ระดับอัตตอธิปไตย การเห็นแก่ตัวอย่างแรงที่มุ่งกระทำการทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์ของตนเท่านั้น จึงต้องมีการควบคุมตนเองให้อยู่ในระดับที่พอดี ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและคำนึงถึงประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้มาก ก็จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและกระทำเพื่อตนเองโดยไม่เข้าข่ายสักกายทิฐิ เป็นต้น

ระดับโลกาธิปไตย ที่มุ่งกระทำการใดๆ เป็นไปตามกระแสของคนหมู่มากโดยไม่คำนึงถึงความผิดชอบชั่วดี ก็แก้ด้วยการใช้ความรู้ความสามารถแก้ไขให้เป็นไปในกระแสของความถูกต้องเที่ยงธรรมเท่านั้น ก็เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นและไม่เข้าข่ายสักกายทิฐิ

ระดับธรรมาธิปไตย ที่มุ่งกระทำไปตามหน้าที่ข้อบัญญัติ กฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับ ก็ให้ใช้วิจารณ์ญาณ ความมีมนุษยธรรมและดุลพินิจอย่างรอบคอบแล้วจึงกระทำ ก็จะเป็นประโยชน์และไม่เป็นสักกายทิฐิ ดังนี้ เป็นต้น

๔.๒.๒ การละวิจิจฉา แก้ในเรื่องความคิดความเห็นด้วยการศึกษาให้ถ่องแท้และปักใจให้มั่นคงไม่คลอนแคลนในเรื่อง พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ รวมทั้งการปฏิบัติธรรมตามหลักของพุทธศาสนา ด้วยการให้หลักกาลามสูตรในตอนท้ายที่ว่า “ปวารณาด้วยความถึถ้วนแล้ว ต่อเมื่อได้รู้และเข้าใจด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านั้นเป็นกุศลหรืออกุศล มีคุณหรือโทษ เป็นประโยชน์สุขหรือเป็นทุกข์ ผู้ผู้สรรเสริญหรือติเตียนแล้วจึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น” (อง.ติก.๓๔/๕๐๕/๓๓๙) เป็นที่เชื่อได้ว่าหากมีการใช้หลักกาลามสูตร ศึกษาให้ดีด้วยดีแล้ว จะตัดสินใจได้ ปลงใจได้ มั่นใจได้ไม่คลอนแคลนในพระรัตนไตรตั้งในตถาคตโพธิศรัทธาเรื่องความเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อการตรัสรู้ เชื่อในหนทางมัชฌิมาปฏิปทา มรรคมืองค์ ๘ และการปฏิบัติธรรมตามหลักศาสนาอย่างมั่นคง นอกจากนี้ในเรื่องการประพัตติของพระวินัย ที่ใช้ปฏิบัติในพระสงฆ์หรือหากมีการโอ้อวดคุณวิเศษก็ให้ใช้หลักของมหาปเทศ ๔ เข้ามาเทียบเคียงเพื่อสันนิษฐานว่า นี่เป็นธรรมมะอันถูกต้องของพระศาสดาแล้วจึงปักใจเชื่อถือศรัทธาลงได้อย่างถูกต้องและมั่นคง

อีกประการหนึ่งควรศึกษาในลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ สังฆิตสูตร อังคตตรนิกาย มีหลักที่ใช้เป็นเครื่องแก้ความลังเลสงสัยได้เป็นอย่างดี คือเมื่อนำข้อที่ลังเลสงสัยนำมาสอบเข้ากับหลักทั้ง ๘ ของสังฆิตสูตร แล้วก็แน่ว่าถูกต้องหรือไม่แล้วจึงลงมือปฏิบัติหรือละไป ตามข้อความที่ปรากฏดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลี ครั้งนั้นแล พระนางปชาบดีโคตมีเสด็จเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับถวายบังคมแล้วประทับยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่หม่อมฉัน ซึ่งหม่อมฉันได้ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้ที่ลืกรอกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนโคตมีท่านพึงรู้ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อ

๑.) วิราคะ คือ ความคลายกำหนัด ความไม่ติดพัน เป็นอิสระ มิใช่เพื่อความกำหนดย่อมนใจ หรือเสริมความติดใคร่

๒.) วิสังโยค คือ ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่ประกอบทุกข์ มิใช่เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์

๓.) อปจยะ คือ ความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส

๔.) อัจฉริยา คือ ความอยากอันน้อย ความมกน้อย มิใช่เพื่อความ
อยากอันใหญ่ ความมกใหญ่ หรือมกมากอยากใหญ่

๕.) สันตุฎฐิ คือ ความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ

๖.) ปวิเวก คือ ความสัจ มิใช่เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่

๗.) วิริยารัมภะ คือ การประกอบความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน

๘.) สุภรตา คือ ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาน คือคำสอนของพระศาสดา

(อ.ส.ต.ต.ก.๓๗/๑๔๓/๕๕๗)

จากพระบาลีข้างต้นทำให้วิจิตรจนหมดไปได้ ด้วยการนำสิกขาหรือความรู้ที่ลงเลงสยนี้เข้า
เทียบกับสังขัตติยธรรมข้างต้นแล้วตัดสินใจละหรือปฏิบัติไปตามที่พิจารณา ก็จะข้ามพ้นวิจิตรจนหมด
กลายเป็นความศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและมีความเห็นที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ

๔.๒.๓ การละสิลพตปรามาส ความคิดความเห็นที่ผิด ทำให้ปฏิบัติศีลพลาตหรือธรรม
นิยมพิศมิตไปจากเจตตนารมย์ที่ถูกต้อง รับเอาเรื่องโศคลง ฤกษ์ยาม สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นสรณะทำให้
พลาตตกหล่นจากพระศาสนาไปดังนี้ แกไขด้วยการศึกษาหาความรู้ที่ถูกต้องเช่นหลักในเรื่องฤกษ์ยาม
ดังพระบาลี

“ประโยชน์ ย่อมล่วงเลยคนเขลา ผู้มัวถือฤกษ์ยามอยู่. ประโยชน์เป็นตัว
ฤกษ์ของประโยชน์, ดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้.” (ขุ.ชา.๕๖/๔๙/๔๙)

“ภิกษุทั้งหลาย ! สัตว์ประพตีสัจจริต คือ ประพตีสอบทางกาย วาจา ใจ
ในเวลาเช้า เที่ยง หรือเย็น เข้าที่ดี เที่ยงที่ดี หรือเย็นที่ดี ย่อมมีแก่สัตว์เหล่านั้น”

(อ.ต.ก.๓๔/๕๙๕/๕๙๑)

ในเรื่องของการพึ่งพาตนเองมีใน จักวัตติสูตร ทิฆนิกาย ปาติกวรรค ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเราจงมีตนเป็นที่พึ่งเถิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง
เลย จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเถิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย.”

(ที.ปา. ๑๕/๔๙/๑๒๐)

พุทธภาษิตว่าทรงเป็นผู้ชี้ทางแต่ต้องปฏิบัติด้วยตนเองไม่ใช่พระองค์หรือพระเจ้าเป็นผู้ดล
บันดาล การมีความเห็นที่ถูกต้อง เช่นการแสดงความเคารพพระพุทธรูปด้วยการน้อมนำคำสอนของ
พระองค์ไปศึกษาปฏิบัติ และก้าวหน้าไปในความเจริญทางธรรมดังพระบาลี คาถาธรรมบท ขุททกนิกาย
ดังนี้

“ท่านทั้งหลาย จงดำเนินตามทางนั้นแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้, เราบอก
ทางให้เพื่อให้รู้วิธีถอนลูกศร (คือกิเลส) ความเพียรเป็นหน้าที่ที่ท่านทั้งหลายควร
ทำเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้บอก. ผู้หมั่นเพ่งพินิจปฏิบัติตามจะพ้นจากบ่วงแห่ง
มาร.” (ขุ.ธ. ๔๓/๓๐/๙๕)

การคิดอย่างเดียวหรือสวดอธิษฐานขอพรไม่อาจทำให้สำเร็จผลได้ดังพระบาลี

ลำพังความปรารถนา จะทำให้จิตใจพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องสันทาน
ไม่ได้ เหมือนไก่ไม่ก่ไข่ ปรารถนาให้ลูกไก่ออกจากฟองอย่างเดียว ย่อมไม่
สำเร็จ.

ดูก่อนคบหบดี เราผู้ตถาคตไม่กล่าวความได้สิ่งที่สัตว์ปรารถนา รักใคร่ เจริญใจ ทั้ง ๔ นี้ คือ อายุ, ผิวพรรณ, ยศ, สุข, สวรรค์ เหตุความวิงวอนปรารถนา, ถ้าจักได้เพราะความวิงวอนปรารถนาแล้วไซ้ ใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่งใด. ดูก่อนคบหบดี! อริยสาวกผู้ใคร่สิ่งเหล่านั้น และไม่ควรทำความวิงวอนปรารถนา เพราะเหตุสิ่งเหล่านั้น อริยสาวกนั้นพึงปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่จะให้สิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้น (อัง.ปัญจก. ๓๖/๔๓/๔๘)

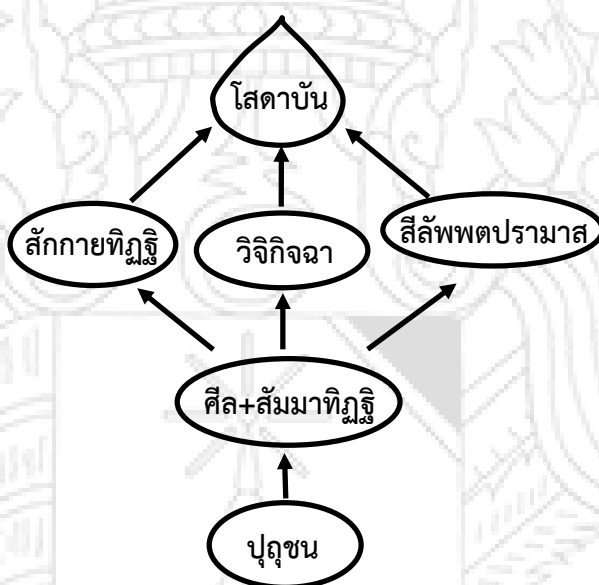
จากพุทธภาษิตข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการอธิษฐานอันวอน ขอพรให้สมปรารถนาเป็นสิ่งที่อริยสาวกไม่ควรปฏิบัติ เป็นสิลพตปรามาสอันทำให้ศีลพรตที่บริสุทธิ์มีหมองและจากพระบาลี ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท แสดงให้เห็นว่าตนเองเป็นที่พึงที่ดีที่สุด ดังนี้

“ตนแลเป็นที่พึงของตน คนอื่นใครเล่าพึงเป็นที่พึงได้. เพราะบุคคลที่ฝึก

ตนดีแล้ว ย่อมได้สิ่งที่พึงซึ่งได้โดยยาก.” (ขุ.ธ. ๔๒/๒๒/๑๘๖)

สรุปได้ว่า การจะบรรลุโสดาบัน คือการมีความเห็นที่ถูกต้องในสังโยชน์ทั้งสาม ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๔.๑ ผู้สำเร็จโสดาบัน

๔.๓ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลุสกทาคามี

จะต้องลดสังโยชน์อีก ๒ ข้อ คือ รากะและปฏิฆะให้เบาบางลงโดยใช้พื้นฐานเบื้องต้นในโสดาปัตติยังคะ สมาธิ ในฉาน ๔ และปัญญา ในการละสังโยชน์ในระดับนี้ คือการละการากะและปฏิฆะกิเลสทั้งสองตัวนี้เป็นสิ่งที่ผิดไปจากวิสัยของปุถุชนเป็นอันมากเป็นสิ่งที่ละเลิกได้ยาก ในระดับสกทาคามีนี้จึงเป็นเพียงลดละให้เหลือเบาบางลงโดยเฉพาะในเรื่องของรากะ คือการกมคุณทั้ง ๕ อันเป็นเรื่องทางเพศ

๔.๓.๑ ลักษณะความเป็นไปของรากะ เป็นกิเลสที่ทำให้ความสุขน้อยแต่มีโทษมากทำให้รู้ถึงเหตุจำเป็นที่ควรละโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิเลสตัวนี้ เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมถึงกับต้องใช้กำลัง

ความเพียรอย่างมากโดยใช้ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ระดมกำลังมาเพื่อแก้ไขความยึดติดในราคะให้เบาบางลงไปโดยใช้ทั้งศีล สมาธิ และปัญญาดังนี้.

ศีล ได้แก่การศึกษาให้รู้ถึงโทษและข้อห้ามอย่างถ่องแท้ของกาม แล้วตั้งใจมุ่งมั่นลดละเลิก สมาธิ ได้แก่ใช้การบำเพ็ญทางจิตได้แก่ อสุภกรรมฐาน รูปฌาน ๔ หรืออรุณฌาน ๔ นำมาปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างพลังจิตให้มีความเข้มแข็งเอาชนะเวทนาของราคะทำให้เบาบางลง

ปัญญา ใช้ศีลและสมาธิมารวมกันเสริมสร้างเป็นพลังที่กล้าแล้วหาอุบายต่างๆ คือ สัมมาสังกัปปะ อสุภกรรมฐาน สติปัฏฐาน ๔ จนเกิดนิพพิทาและวิราคะ ในอันที่จะหลุดพ้นจากกาม ราคะให้สำเร็จได้ในที่สุด ดังปรากฏในพระบาลี

“กิเลสกาม เป็นไฉน? ความพอใจก็เป็นกาม ราคะก็เป็นกาม ความชอบใจติดใครก็เป็นกาม ความด่าริก็เป็นกาม ราคะก็เป็นกาม ความครุ่นคิดคิดใครก็เป็นกาม, กามฉันท กามราคะ กามนันทิ กามตัณหา กามเสนหา ความเร้าร้อน กาม ความหลงไหลกาม ความหมกมุ่นกาม กามท่วมใจ กามผูกมัดใจ ความถ้อยมั่นในกาม นิเวรณคือกามฉันท กามในข้อความว่า “นี่แน่เจ้ากาม เราเห็น รากเหง้าของเจ้าแล้วว่าเจ้าเกิดขึ้นมาจากความด่าริ เราจักไม่ด่าริถึงเจ้าละ เมื่อทำอย่างนี้ เจ้าก็จักไม่มี” เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม”

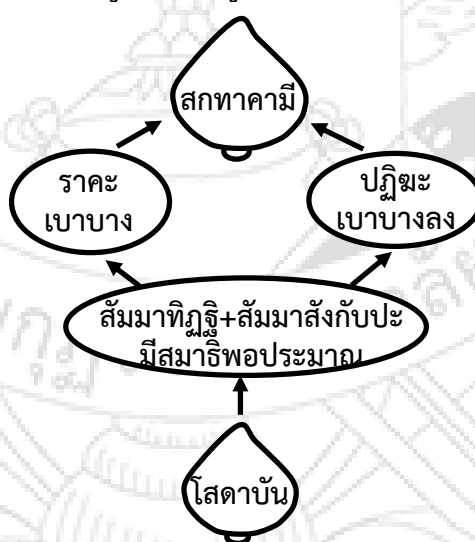
(ขุ.ม. ๖๕/๒/๒)

ในพระบาลีอีกแห่งหนึ่ง กล่าวถึง การใช้สัมมาสังกัปปะในการออกจากกามและพยาบาท

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความด่าริในความออกจากกาม ความด่าริในความไม่พยาบาท ความด่าริในความไม่เบียดเบียน เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ” (ขุท.ปฎิ. ๖๘/๘๕/๔๕๗)

๔.๓.๒ หลักธรรมที่ใช้กับปฎิฆะ ก็ใช้หลักธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ อันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา รวมทั้งศีล สมาธิ ปัญญา และการแผ่อัปมัญญาเมตตา ที่ฝึกฝนมาดีแล้วทำการระงับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ผัสสะ เวทนา อรติ ปฎิฆะ อย่าปล่อยให้ลุกลามจนถึงระดับ โทสะ โทษะ พยาบาท และอุปนาหะ รวมทั้งการใช้สติสัมปชัญญะและสัมมาสังกัปปะแก้ไขปฎิฆะให้ทันกาลดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๔.๒ ผู้สำเร็จสกทาคามี

๔.๔ วิธีการละสังขรณ์เพื่อบรรลุนาคามี

จะต้องละกามราคะและปฏิบัติให้หมดสิ้นใช้พื้นฐานที่เตรียมตัวมาคือโสดาปัตติลังกะ และใช้ความเพียรต่อเนื่องมาจากสกทาคามีโดยใช้ทั้ง สมาธิ ปัญญา และสติสัมปชัญญะ บำเพ็ญให้ก้าวหน้าต่อไปในฉาน ๔ อสุภกรรมฐาน อาณาปานสติและแผ่เมตตาจนถึงขั้นมีสติสัมปชัญญะและสมาธิกล้าแข็งขึ้นจนละชาตได้หมดสิ้น ไม่แต่ต้องในกามารมณ์หรือกามราคะและดับปฏิกษะได้ตั้งแต่เริ่มต้นสิ้นสุดละชาตลงได้ ถึงแม้จะยังหลงเหลืออรุปราคะและอรุปราคะอยู่อีกแต่ก็เป็นไปในระดับบอร์หนัตที่ จะต้องปฏิบัติต่อไป ในขั้นอนาคามีนี้การละหรือการดับราคะและปฏิกษะได้ถือว่าสำเร็จแล้ว บรรลุถึงแล้ว และยังคงยึดถือการละนี้ตลอดไปอย่างมั่นคงเด็ดขาดไม่หวนกลับคืนมาอีก โดยใช้สัมมาสังกัปปะ พรหมวิหาร ๔ รูปฉาน ๔ หรือสมาธิ ขั้นสติปัฏฐาน ๔ ในรูปแบบของอาณาปานสติ ๑๖ ขั้นตอน ดังพระบาลี มัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสถ์ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมากมีอนิสงส์มาก ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า. • เรื่อย่อมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า. • เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว. • เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น. • สำเนียงก็อยู่ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจออกว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักระงับกายสังขารหายใจออกว่าเราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิติหายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิติหายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุขหายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุขหายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักทำจิตให้ร่าเริง หายใจออก ว่าเราจักทำจิตให้ร่าเริง หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักตั้งจิตมั่น หายใจออก ว่าเราจักตั้งจิตมั่น หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจออก ว่าเราจักเปลื้องจิต หายใจเข้า. สำเนียงก็อยู่ ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจเข้า. • สำเนียงก็อยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความดับกิเลส หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความดับกิเลส หายใจเข้า.

- สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาสะเค็นกิเลส หายใจออก ว่าเราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความสะเค็น กิเลส หายใจเข้า.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ ภิกษุเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มาก แล้วอย่างนี้แล จึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก. (ม.อ. ๒๒/๒๘๘/๓๖๗)

จากพระบาลีข้างต้น สติปัฏฐาน ๔ แยกเป็นอานาปานสติ ๑๖ ขั้นตอนคือ กายานุปัสนา ๔ ขั้นตอน เวทนานุปัสนา ๔ ขั้นตอน จิตตานุปัสนา ๔ ขั้นตอน และธัมมานุปัสนา ๔ ขั้นตอน

ในการฝึกฝนกำหนดลมหายใจตามวิธีการอานาปานสติในพระบาลีทั้ง ๑๖ ขั้นตอน ทำให้มีจิตเข้มแข็งสามารถลดละ ราคะ และปฏิฆะลงได้ ปฏิบัติมากจนชำนาญก็จะหลุดพ้นจากราคะและปฏิฆะลงได้โดยสิ้นเชิง ดังพระบาลี มีพระอนาคามีเกิดขึ้นด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังเรื่องของความเพียรในการปฏิบัติธรรมจนบรรลุอนาคามีปรากฏในมัชฌิมนิกาย อุปริปถณาสกั ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่าอย่างนั้นตลอด ๗ ปี ผู้นั้นพึงหวังผลทั้งผลอันใดอันหนึ่ง คือ พระอรหัตตผลในปัจจุบันชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิยังเหลืออยู่ก็เป็นพระอนาคามี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจ็ดถึงปีถึงเดือนยกไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ว่าอย่างนั้น ตลอด ๗ วัน ผู้นั้น พึงหวังผลทั้ง ๒ ผลอันใดอันหนึ่ง คือพระอรหัตตผลในปัจจุบัน ชาตินี้ ๑ หรือเมื่ออุปาทิยังเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑. (ม.อ. ๒๒/๒๔๘/๓๖๔)

พระบาลี ๒ วรรคข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการใช้ความเพียรของผู้ปฏิบัติให้บรรลุได้โดย อย่างช้า ๗ ปีอย่างรวดเร็ว ๗วัน เป็นไปตามสติปัญญาและความเพียรของผู้ปฏิบัติ ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๔.๓ ผู้สำเร็จอนาคามี

๔.๕ วิธีการละสังโยชน์เพื่อบรรลอรหัตต

ในระดับอรหัตตนี้ต้องลดละเลิกในสังโยชน์เบื้องสูง ๕ อย่างคือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโตและคณะ) ๒๕๔๘, วิมุตติมรรค, ๖๘๐) กิเลสทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นสิ่งที่ต้องใช้สรรพกำลังทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ โพธิปักขยธรรม ๓๗ พิจารณาปฏิบัติจนอุปบาทและไตรลักษณ์อันเป็นธรรมที่เสริมสร้างกำลังอันสูงสุดทางพุทธศาสนา มาใช้เพื่อลดละสังโยชน์เบื้องสูงลงทั้งหมดโดยเริ่มที่เรื่องของรูปราคะและ อรูปราคะอันเป็นวัตถุกำหนัดซึ่งมีรายละเอียดดังพระบาลี ดังนี้

“วัตถุกำหนัด เป็นไฉน? รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชื่นชบใจ เครื่องลาด เครื่องห่ม ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นานา ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี รัฐ ประเทศ กองทัพ คลังหลวง วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความคิดใคร่ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ชื่อว่าวัตถุกำหนัด ; อีกอย่างหนึ่ง กามทั้งหลายที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคตที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ทั้งภายในและภายนอก ชนิดเลว ชนิดปานกลาง ชนิดประณีต ที่เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นทิพย์ ที่หวงแหวน ธรรมที่เป็น กามาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นรูปาวจรแม้ทั้งหมด ธรรมที่เป็นอรูปาวจรแม้ทั้งหมดซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา เป็นอารมณ์ของตัณหา ชื่อว่ากาม ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความอยาก ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา, เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกำหนัด (ขุ.ม. ๖๕/๒/๒)

จากพระบาลีข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะและความยึดติดในรูป ราคะ และอรูปราคะมีวิธีละคือ

๔.๕.๑ การละรูปราคะ ความยินดี ความพอใจ ยึดติดในรูปธรรมที่ไม่เกี่ยวกับ กามารมณ์ ใช้ศีล สมาธิ ปัญญา และธรรมมะที่กล่าวข้างต้นในข้อ ๔.๕ พิจารณาถึงความสุขที่เกิดจากรูปราคะเช่น ความยึดติดในรูปสมบัติ รวมทั้งทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายและรวมไปถึงรูปฌาน ซึ่งผู้ที่ได้รูปฌานจะมีความสุขสงบ เยือกเย็นเปรียบได้กับนิพพานแต่เมื่อหมดกำลังของฌาน กิเลสก็จะกลับมาปรากฏอีกจึงต้องใช้กำลังของศีล สมาธิ ปัญญาข้ามพ้นไป สำหรับผู้ที่ติดอยู่ในฌานสมาบัติที่เรียกว่า รูปฌานก็ใช้อรูปฌานซึ่งเป็นฌานระดับสูงกว่าปราณีตกว่าเข้ามาทดแทนเพื่อข้ามพ้นรูปฌานไปและมองเห็นเป็นอนิจจังในไตรลักษณ์ของรูปราคะ

๔.๕.๒ การละอรูปราคะ คือความยึดติดในอรูปธรรม, โลกธรรม เป็นความสุขที่ละเอียดกว่ารูปราคะเป็นความสุขที่ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รวมถึงผู้ได้อรูปฌาน อันเป็นสมาบัติที่ลึกซึ้งยิ่งกว่ารูปฌานใช้ศีล สมาธิ ปัญญาพิจารณาถึงไตรลักษณ์ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงความเปลี่ยนแปลงและความสูญสลายของโลกธรรม ในการละความสุขอันเป็นเพียงชั่วคราวนี้ไป สำหรับผู้ฝึกปฏิบัติจนได้อรูปฌานและเกิดความยึดติดขึ้น ใช้ฌานชั้นสูงกว่าลึกซึ้งกว่าเข้าละความยึดติดที่เรียกว่า สัมมุตถิโยนิโรธมาน จากนั้นน้อมนำไปวิปัสสนาจนสิ้นอาสวะ ดังพระบาลี

ธรรม ๙ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. ได้แก่ อนุปุปพนิโรธ ๙ คือ เมื่อเข้าปฐมฌาน กามสัญญาดับ เมื่อเข้าทุติยฌานวิตกวิจารณ์ดับ เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติดับ เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะดับ เมื่อเข้าอากาสาณัญจายตนะรูปสัญญาดับ เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนะ อากาสาณัญจายตนะสัญญาดับ เมื่อ

เข้าอาภิญญาญาณตนะ วิญญาณัญญาตนะสัญญาตบ เมื่อเข้าเนวสัญญาณา สัญญาตนะอาภิญญาญาณตนตบ เมื่อเข้าสัญญาเวทิตนโรธ สัญญาและเวทนาตบ. ธรรม ๙ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๙ อย่างเหล่านี้ จริ่งแท้แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว โดยชอบด้วยประการฉะนี้ (ที.ปา. ๑๖/๔๖๔/๒๕๓)

เนื่องจาก สัญญาเวทิตนโรธ เป็นสมาบัติที่ดับเวทนาและสัญญาจึงไม่เกิดความยึดติดขึ้น ขณะที่สามารถใช้ละความสุข ความยึดติดในรูปราคะ และอรูปราคะได้ แล้วน้อมนำไปวิปัสสนา เพื่อละกิเลสในสังโยชน์หรือกิเลสในอาสวะจนหลุดพ้นได้ในที่สุด

๔.๕.๓ การละมานะ ความถือตัว ยึดติดในตัวตนของตน ใช้การประพฤติปฏิบัตินิวัตธรรมหรือความอ่อนน้อมถ่อมตน ๕ ประการเพื่อถอนอัสมิมานะ ได้แก่ การโว (ความเคารพ) หมายถึง การที่บุคคลมีจิตตระหนักรู้ถึงคุณค่าของความดีที่มีอยู่ของบุคคลอื่น กตัญญูตา คือเป็นผู้รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำให้แก่ตน อตตัญญูตา คือความเป็นผู้รู้จักตน ประเมินตนเองได้ ปรับตัวให้เหมาะสม โสวัจสสตา ความเป็นผู้วางง่าย คือยอมรับฟังโอวาทคำแนะนำโดยเคารพและจริงใจ ปุชฌิยบุคคล คือการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ยังผลให้เป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลทั่วไป ลดละมานะในตัวตน (**พระมหาโตม ปรุญญารโธ, ๒๕๕๖, นิวัตธรรม, ๗**) และยังเป็นมงคลอันสูงสุด ในมงคล ๓๘ ประการอีกด้วย นอกจากนี้ก็ใช้กฎของไตรลักษณ์พิจารณาถึงตัวตนในมานะให้เห็นถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใชตัวตน รวมกำลังของศีล สมาธิและปัญญาที่เพียงพอที่จะในการก้าวล่วงตัวตนหรืออัสมิมานะไปตั้งพระบาลี สัมโพธิสูตร อังคุตตรนิกาย โดยยกมาบางตอน ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย... พึงเจริญอาณาปาณสติเพื่อเข้าไปตัดวิตก พึงเจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสมิมานะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอนัตตสัญญาย่อมปรากฏแก่ภิกษุ ผู้ได้ออนิจจสัญญา ผู้ที่ได้ออนัตตสัญญาย่อมบรรลุนิพพาน อันถอนเสียได้ซึ่งอัสมิมานะในปัจจุบันทีเดียว (อ.นวก. ๓๗/๒๐๕/๗๐๐)

จากพระบาลีอัสมิมานะและมานะก็คือตัวเดียวกันละได้ด้วยการเจริญอนิจจสัญญาเห็นเป็นสิ่งไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงสูญสลายและเห็นความจริงของอนัตตา จึงละความยึดถือมั่นในตัวตนได้ในที่สุด

๔.๕.๔ การละอุทัจจะ คือ ความฟุ้งซ่านไม่สงบจากอาการต่างๆ เป็นกิเลสที่ละได้ยากจนถึงขนาดจัดมาอยู่เกือบรั้งท้ายสุด เป็นเรื่องของความฟุ้งซ่าน ซึ่งเกิดมาจากผัสสะที่ตรงกันเข้ากับต้นหาของตัวตน จึงฟุ้งซ่านไปตามผัสสะข้างต้น จนเกิดเวทนาต้นหาและอุปาทานตามมา แม้แต่การฟุ้งซ่านในเรื่องที่จะก้าวหน้าไปในทางธรรมเพื่อบรรลุมรรคผลอันสูงสุดจนเกิดฟุ้งซ่านขึ้น แก้ไขด้วยการใช้โยนิโสมนสิการและโพชฌงค์ ๗ วิปัสสนาและฝึกฝนสั่งสม สมาธิ, ปัญญา จนมีวิริยะและปิติมากจนถึงกับเอาชนะอุทัจจะที่มาจากผัสสะเวทนาต้นหาและอุปาทานนี้ โดยเฉพาะโพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มีความหมายซึ่งแสดงให้เห็นว่านำมาวิปัสสนาแก้ไขอุทัจจะได้ดังนี้

- ๑.) สติ มีความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม
- ๒.) ธรรมวิจยะ ความเป็นธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรมที่กำลังปฏิบัติอยู่
- ๓.) วิริยะ มีความเพียร กล้าหาญไม่ย่อท้อ

- ๔.) ปีติ มีความอึดใจในความเพียรที่ประกอบอยู่
 ๕.) ปัสสัทธิ มีความผ่อนคลาย สงบใจ ละความฟุ้งซ่านได้
 ๖.) สมาธิ มีใจตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ในอารมณ์
 ๗.) อุเบกขา มีใจเป็นกลาง เพราะเห็นสรรพสิ่งไปตามความจริง (ที่.ปา. ๑๖/๓๖๗/๒๒๘)
 จากความหมายของโพชฌงค์ ๗ นี้จึงเป็นธรรมที่สามารถก้าวล่วงอุทธัจจะที่เกิดขึ้นและ
 ข้ามพ้นอุปสรรคต่างๆของอุทธัจจะที่เกิดขึ้นได้ด้วยดี

๔.๕.๕ การละอวิชชา คือความไม่รู้ รู้ไม่พอ หรือรู้ผิดในอริยสัจจ์และกิเลสทั้งปวง เป็น
 กิเลสตัวสำคัญที่สุดที่เกี่ยวข้องถึง ความทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางของการ
 ดับทุกข์รวมไปถึงไตรลักษณ์ และปัจจุสมุปบาท (ดังที่แสดงไว้ในบทที่ ๒) กิเลสคืออวิชชาจึงต้องใช้
 ธรรมะอันสูงสุดของพระพุทธศาสนาเข้าช่วย คือเมื่อปฏิบัติธรรมในขั้นต้นสมบูรณ์ดีแล้วมาถึงขั้นนี้ต้องใช้
 ใช้โพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการ รวมกันเป็นธรรมสังคี(รวมพลังของธรรม) เพื่อรู้แจ้งจนละอวิชชา
 ได้ดังพระบาลี สังยุตตนิกาย มหาวรรค ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสมาธิภาวนา อันอาศัย
 วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญสมาธิอัน
 อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหมด ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่ง
 อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล สติปัฏฐาน ๔ ย่อมถึงความเจริญ
 บริบูรณ์บ้าง สัมมัปปธาน ๔... อิทธิบาท ๔... อินทริย ๕... พละ ๕... โพชฌงค์ ๗
 ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์บ้าง. (ส.ม. ๓๐/๒๘๓/๑๕๑)

จากพระบาลีข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเพื่อดับอวิชชาโดย
 มีรายละเอียดดังนี้

๑.) สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสณา เวทนานุปัสณา จิตตานุปัสณา ธัมมานุปัสณา วิปัสสนา
 ครอบรู้ทั้งปวงในกาย เวทนา จิตและธรรม และใช้วิธีการฝึกสติปัฏฐาน ๔ ที่แยกออกเป็นอาณาปาณสติ
 ๑๖ ขั้นตอน เป็นวิธีในการสร้างสติและสมาธิให้เข้มแข็งและสะดวกยิ่ง เพราะใช้ลมหายใจในการฝึก
 ใช้ได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ทันทีที่ต้องการ ไม่ต้องตระเตรียมวัตถุอุปกรณ์มากอย่างพวกเพ่งกลิ่น ในเวลา
 เดียวกันก็เป็นอารมณ์ประเภทรูปรธรรมใช้ปฏิบัติได้ง่าย แม้สมองเหนื่อยแล้ว ก็ยังปฏิบัติได้สบาย กลับ
 เป็นการผ่อนคลายความเหนื่อยล้า และเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ เป็นกรรมฐานที่สามารถให้ผลสำเร็จ
 ด้านสมณะจนถึงขั้นสูงสุดคือ จตุตถฌาน อรูปฌาน กระทั่งนิโรธสมาบัติก็ใช้ได้ เพื่อสร้างพลังสติสมาธิ
 ให้แก่กล้า ในที่นี้ใช้เพื่อละสังโยชน์ที่เรียกว่าอวิชชา มีการเตรียมการง่าย ๆ ด้วยการหาสถานที่สงบสงัด
 มีบรรยากาศแวดล้อมเกื้อกูลแก่การปฏิบัติแล้วใช้อริยาบทที่ผ่อนคลายเป็นท่าที่ไม่เกร็งหรือเครียด เริ่ม
 สุดลมหายใจเข้าออกแล้วปฏิบัติไปตามขั้นตอนที่เรียกว่าอาณาปาณสติมี ๑๖ ขั้นตอนดังที่กล่าวมาแล้ว
 เมื่อมีสติสมาธิเข้มแข็งดีแล้ว อบรมปฏิบัติต่อเนื่องไปด้วยสัมมัปปธาน ๔

๒.) สัมมัปปธาน ๔ เป็นการทำให้ศีลสมบูรณ์เตรียมความพร้อมให้สติและสมาธิสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
 มี ๔ ขั้นตอนคือ

๒.๑ สังวรปธาน คือเพียรระวังป้องกัน อกุศลที่ยังไม่เกิด อย่าให้เกิดขึ้น ได้แก่การไม่ติด
 ในนิमित (ไม่คิดหลงติด ในรูปลักษณะทั่วไป) ไม่ถืออนุพยัญชนะ (ไม่หลงติดในลักษณะปลีกย่อย)

สำรวมอินทรีย์ คืออย่าให้บาปและอกุศลธรรมคืออกิชาและโทมัส (ความยินดี ยินร้าย) ครอบงำเอาได้ ระวังป้องกันอกุศลจากสหายตนะ คือการมองด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น สัมผัสด้วยกาย รับรู้อารมณ์ด้วยใจ

๒.๒ ปหานปธาน เพียรละเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปเช่นเรื่อง กามราคะ มานะ อุทัจจะ และบาปอกุศลทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละเสีย กระทำให้หมดสิ้นไปเสีย กำจัดเสียอย่าเหลืออยู่เลย

๒.๓ ภาวนาปธาน เพียรเจริญ เสริมสร้าง กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เช่นการศึกษาอบรม ปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ให้เกิดความวิเวก วิราคะ เกิดนิโรธ โนมไปเพื่อความหลุดพ้น

๒.๔ อนรุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษา และส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เกิดขึ้นยั่งยืนและสมบูรณ์ ด้วยการใช้ความเพียรสม่ำเสมอเป็นกิจวัตร ผูกพันให้คล้องแคล้วชำนาญ ช่วยหนุนให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

การปฏิบัติธรรมทั้ง ๔ นี้จะช่วยเสริมสร้างให้สติสมาธิปลอดโปร่งและเข้มแข็งยิ่งขึ้นอีกเพื่อบำเพ็ญธรรมต่อไปในอิทธิบาท ๔

๓.) อิทธิบาท ๔ อิทธิบาท แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องให้อิทธิ (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จหรือทางแห่งความสำเร็จมี ๔ อย่างคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

๓.๑ ฉันทะ ความพอใจ ได้แก่ มีความพอใจในสิ่งที่ทำ มุ่งหมายผลสำเร็จของสิ่งที่ทำนั้น อยากรให้ประสบความสำเร็จอย่างดงามและสมบูรณ์ จึงกระทำการงานนั้นด้วยความพอใจ ด้วยความพยายามและใช้สติปัญญาอย่างเต็มที่ ทุ่มเทศวิจิตใจอย่างแรงกล้า เพื่อให้ได้ผลงานอย่างปราณีตงดงามสมบูรณ์ถึงที่สุดของมัน ทำให้เกิดความสุขความชื่นชม เมื่อเห็นสิ่งของหรือผลงานสำเร็จผลอย่างสวยงามสมบูรณ์ เกิดความโสมนัส ฉ่ำชื่นใจ พร้อมด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเกิดขึ้นแผ่ไปอย่างอิสระเสรีไร้ขอบเขต

๓.๒ วิริยะ ความเพียรได้แก่ความอาจหาญ แกล้วกล้าบากบั่นก้าวไป ใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคความยากลำบาก ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแล้ว แม้จุดหมายนั้นจะบรรลุได้ยาก มีอุปสรรคมาก หรืออาจใช้เวลายาวนานก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่จะเอาชนะทำให้สำเร็จ มีจิตใจมั่นคง พุ่งตรงต่อจุดหมาย มีสติ สมาธิ เกิดขึ้นอย่างมาก

๓.๓ จิตตะ ความเอาใจใส่ จดจ่อ ผักใฝ่ ผูกพัน ฝ่าคิดถึงอยู่แต่กิจนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหน ถ้าผู้มีจิตตะเกิดขึ้นแล้วก็จะไม่สนใจรับรู้เรื่องอื่น ชลุกง่วนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน ไม่สนใจสิ่งรอบข้าง ลืมกิน ลืมนอน ลืมวัน ลืมคืน มีสมาธิแน่วแน่ จิตใจแน่วแน่ แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมากในกิจที่ทำนั้น

๓.๔ วิมังสา การพิจารณาสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ ใช้ปัญญาพิจารณาตรวจตรา หาเหตุผลตรวจสอบข้อยิ่งหย่อน ทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เป็นการใช้ปัญญาเข้านำสมาธิ มาค้นหาพิจารณาใคร่ครวญสอบสวน เช่นว่า ธรรมข้อนี้มีความหมายอย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร ควรใช้ในโอกาสใด การปฏิบัติมีความบกพร่อง ขาดแคลนอย่างไร คิดหาเหตุผลและสอบสวนทดลอง พิจารณาและติดตามอยู่ตลอด มีจิตใจแน่วแน่มุ่งไปในเรื่องที่พิจารณาไม่ฟุ้งซ่านวอกแวกมีกำลังเกิดสติสมาธิที่เข้มแข็งมั่นคง

เมื่อปฏิบัติในอิทธิบาท ๔ ครบถ้วน จนได้ สติ ศีล สมาธิที่มีกำลังเข้มแข็งมั่นคงแล้วส่งต่อไปยัง อินทรีย์ ๕

๔.) อินทรีย์ ๕ คำว่าอินทรีย์แปลว่าสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของธรรม เป็นเจ้าการในหน้าที่อย่างหนึ่งๆ ทำหน้าที่กวาดล้างอกุศลธรรมที่เป็นฝ่ายตรงข้าม เช่นความเพียรในการกำจัดความเกียจคร้าน เป็นต้น อินทรีย์มี ๕ ประการดังนี้

๔.๑ ศรัทธา เป็นใหญ่ในหน้าที่น้อมใจตั้งหรือมุ่งไปเด็ดเดี่ยว กำจัดอกุศลคือความไม่เชื่อถือ

๔.๒ วิริยะ เป็นใหญ่ในหน้าที่ประคองหรือคอยยกจิตไว้ กำจัดอกุศลคือความเกียจคร้าน

๔.๓ สติ เป็นใหญ่ในหน้าที่คอยคุ้มครองหรือดูแลจิต กำจัดอกุศลคือความประมาท

๔.๔ สมาธิ เป็นใหญ่ในหน้าที่ทำจิตไม่ให้ซ่านสาย กำจัดอกุศลคืออุทัจจะ

๔.๕ ปัญญา เป็นใหญ่ในหน้าที่ดูเห็นตามสภาวะ กำจัดอกุศลคืออวิชชาเบื้องต้น

สร้างความเป็นใหญ่ให้แก่อินทรีย์จนยิ่งใหญ่แล้วใช้อินทรีย์ที่ได้ทำให้เกิดกำลังยิ่งขึ้นในพละ ๕ ต่อไป

๕.) พละ ๕ แปลว่ากำลังหรือพลังความเข้มแข็ง มีหัวข้อเหมือนกับอินทรีย์ ๕ แต่เป็นการเสริมสร้าง อินทรีย์ ๕ ที่มีความเป็นใหญ่ให้เกิดพลังกำลังในการกำจัดกิเลสยิ่งขึ้นหรือฝึกฝนให้พร้อมเพรียงสมดุลงดและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นโดยให้ศรัทธา สมดุลงดกับปัญญา วิริยะสมดุลงดกับสมาธิโดยมีสติเป็นตัวกำกับทั้ง ๒ คู่ จนเกิดพลังสูงสุด พละมี ๕ ประการคือ

๕.๑ ศรัทธาพละ พึงเห็นได้ในโสดาปัตตียังคะ ๔ ว่าโดยสาระก็คือ ตถาคตโพธิศรัทธา หรือศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระธรรมคำสอนทางสายกลางเพื่อความดับทุกข์ เช่นมรรคมงคล ๘ นั้นเอง กิจหรือหน้าที่ของศรัทธาคือความน้อมใจมุ่งมั่นหรือเด็ดเดี่ยว ความหมายสามัญว่า ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในความเจริญความดีของสิ่งที่นับถือหรือปฏิบัติ

๕.๒ วิริยะพละ พึงเห็นได้ใน สัมมัปปธาน ๔ บางแห่งว่า ความเพียรที่ได้ด้วยปรารภ สัมมัปปธาน ๔ หรือตัวสัมมัปปธาน ๔ นั้นเอง บางทีก็พูดให้สั้นลงว่า ความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม และทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อม การมีความแข็งขันบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมความหมายสามัญว่า ความเพียรพยายาม มีกำลังใจ ก้าวหน้าไม่ทอดถอย

๕.๓ สติพละ พึงเห็นได้ใน สติปัญญา ๔ บางแห่งว่า สติที่ได้ด้วยปรารภสติปัญญา ๔ หรือตัวสติปัญญา ๔ นั้นเอง บางทีให้ความหมายง่ายลงมาว่า การมีสติ การมีสติครองตัวที่ยาวดียิ่งสามารถระลึกรู้ถึงกิจที่ทำคำที่พูดแล้วแม่นยำก็จำได้ หน้าที่ของสติคือการดูแลหรือคอยกำกับจิต ความหมายสามัญว่า ความระลึกรู้ได้ กำกับใจไว้กับกิจ นี้ก็ได้ถึงสิ่งที่พึงทำพึงเกี่ยวข้อง

๕.๔ สมาธิพละ พึงเห็นได้ในฌาน ๔ บางแห่งว่าหมายถึงตัวฌาน ๔ นั้นเองได้แก่ การทำภาวะปล่อยวางให้เป็นอารมณ์ แล้วได้สมาธิได้เอกัคคตาแห่งจิต (จิตรวมเป็นหนึ่ง) หน้าที่ของสมาธิคือการทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านความหมายสามัญว่า ความมีใจตั้งมั่น แน่วแน่ในกิจ ในสิ่งที่กำหนด

๕.๕ ปัญญาพละ พึงเห็นได้ในอริยสัจ ๔ คือการรู้อริยสัจ ๔ ตามเป็นจริงได้แก่ การมีปัญญา ความประกอบด้วยปัญญาที่ยังถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยมีพลังกำลัง ทำลายกิเลสได้ อันจะไปถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ หน้าที่ของปัญญาคือการเห็นความจริง (ญาณทัสสนะ) ความหมายสามัญว่า ความรู้เข้าตามเป็นจริง รู้สิ่งที่ทำที่ปฏิบัติ หยั่งรู้หรือรู้เท่าทันสภาวะที่แท้จริง

สร้างเสริมพลังกำลังในอินทรียัจจนเข้มแข็งดีแล้วปรับพลังทั้ง ๕ ให้สมดุลแล้วใช้สติสมาธิ ปัญญาที่ได้ส่งต่อแก่โพชฌงค์ ๗

๖.) โพชฌงค์ ๗ มีพุทธพจน์จำกัดความหมายของโพชฌงค์ไว้ว่า “เพราะเป็นเพื่อโพธะ (ความตรัสรู้) ฉะนั้นจึงเรียกว่าโพชฌงค์” (ส.ม. ๑๙/๓๙๐/๑๐๔) ส่วนพระอรธรรคทถาจารย์ แปลไว้ว่า “องค์คุณของผู้ตรัสรู้ หรือ องค์ประกอบของการตรัสรู้” โพชฌงค์มี ๗ ประการดังนี้

๖.๑ สติ ความระลึกได้ หมายความว่าสามารถทวนระลึกนึกถึงหรือกุมจิตไว้กับสิ่งที่ข้องเกี่ยวหรือต้องใช้ต้องทำในเวลานั้น ในโพชฌงค์นี้ สติมีความหมายคุมตั้งแต่การมีสติกำกับตัว และใจให้อยู่กับสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณาเฉพาะหน้า จนถึงทวนระลึกรวบรวมเอาธรรมที่ได้สติแล้วเรียนมา หรือสิ่งที่จะพึงเกี่ยวข้องต้องใช้ต้องทำมานำเสนอต่อปัญญาเพื่อตรวจตรองพิจารณา

๖.๒ ธรรมวิจย ความเพียรธรรม หมายถึง การใช้ปัญญาสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สติกำหนดไว้ หรือธรรมที่สติระลึกรวมนำเสนอขึ้นตามสภาวะ เช่น ไตรตรองให้เข้าใจความหมาย จับสาระของสิ่งที่กำลังพิจารณานั้นได้ ตรวจตราเลือกเฟ้นเอาธรรม หรือสิ่งที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ หรือสิ่งที่ใช้ได้เหมาะสมที่สุดในกรณีนั้นๆ หรือมองเห็นอาการที่สิ่งพิจารณานั้น เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เข้าใจตามสภาวะที่เป็นไตรลักษณ์ ตลอดจนจนปัญญาที่มองเห็นอริยสัจ

๖.๓ วิริยะ ความเพียร หมายถึง ความแก่กล้า ข้มแข็งกระตือรือร้นในธรรม หรือในสิ่งที่ปัญญาเห็นได้ อาจหาญในความดี มีกำลังใจ สู้กิจ บากบั่น รุดไปข้างหน้า ยกจิตไว้ได้ ไม่ให้หดหู่ หรือท้อทอย หรือท้อแท้เกียจคร้าน

๖.๔ ปิติ ความอิ่มใจ หมายถึงความเอิบอิ่ม ปลาบปลื้ม ปรีดิ์เปรม ตี๋มดำ ซาบซึ้ง แ่มชื่น ซาบซ่าน พูใจ

๖.๕ ปัสสัทธิ ความสงบกายใจ หมายถึงความผ่อนคลายกายใจ สงบระงับ เรียบเย็น ไม่เครียด ไม่กระสับ กระส่าย เบาทสบาย

๖.๖ สมาธิ มีใจตั้งมั่น หมายถึง ความมีอารมณ์หนึ่งเดียว จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ทรงตัวสม่ำเสมอ เดินเรียบอยู่กับกิจ ไม่วอกแวก ไม่ส่าย ไม่ฟุ้งซ่าน

๖.๗ อุเบกขา ความพร้อมความวางเฉยเฝ้าดู หมายถึง ความมีใจเป็นกลางมีความพร้อมพอดี สามารถวางเฉยเรียบ ึ่งดูไป ไม่เบื้อ จิตแน่วแน่อยู่กับงาน และสิ่งต่างๆดำเนินไปด้วยดีตามแนวทางที่จัดวางไว้ หรือที่มันควรจะเป็นไม่แทรกแซงโดยไม่จำเป็น ปล่อยให้เป็นไปตามความถูกต้องนั้น

ปฏิบัติตามองค์ประกอบของโพชฌงค์ ๗ แล้วเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจจนเข้มแข็งในสติสมาธิ และปัญญา มีความพร้อมและสมบูรณ์ดีแล้ว นำไปประกอบส่งเสริมกับมรรคมีองค์ ๘ ต่อไป

๗.) มรรคมีองค์ ๘ เป็นหนทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ เป็นวิธีปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยประสบการณ์ของพระองค์เอง เป็นทางที่ให้ทัศนะและปัญญาอันนำไปสู่ความเป็นอริยะบุคคล เป็นฉานของการตรัสรู้และพระนิพพานที่เรียกว่า อริยะอัญญัตติกมรรค เพราะมีองค์แปดประการอันประเสริฐ ดังพระบาลีที่ขนิทาย มหาวรรค ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสังข์ คือ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์) เป็นอย่างไร. ทางอันประเสริฐประกอบด้วยองค์ ๘ ทางเดี๋ยวนี้แล ทางนี้เป็นอย่างไร คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งจิตมั่นชอบ. (ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๐)

๗.๑ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ได้แก่ความรู้ในอริยสังข์ และรู้ในกุศลมูลและอกุศลมูลทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ในพระบาลี ทีฆนิกาย มหาวรรคดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ความรู้ในธรรมเป็นที่ดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์อันใดแล.

(ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๒ ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) ความตั้งใจ ความแน่วแน่มั่นคงในการละกิเลส เช่น ราคะ โทสะ โมหะทั้งหลาย ตั้งใจบำเพ็ญธรรมให้บรรลุจุดสูงสุดดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) เป็นอย่างไร ความดำริในการออกบวช (คือออกจากกามารมณ์) ความดำริในความไม่พยายาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่า สัมมาสังกัปปะ (ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๓ การเจรจาชอบ (สัมมาวาจา) เพียรรักษาศีลในทางวาจา มีวาทีศิลป์ที่ดีงามเปี่ยมด้วยประโยชน์เหมาะสมแก่กาลเทศะ ดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) เป็นอย่างไร การเว้นจากการกล่าวเท็จ การเว้นจากวาจาใส่ร้าย การเว้นจากวาจาจากหยาบคาย การเว้นจากเจรจาเพื่อจ้อ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่า สัมมาวาจา.

(ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๔ การกระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ) เว้นในการกระทำที่เป็นอกุศล รวมทั้งความประพฤติผิดในศีลดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) เป็นอย่างไร การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากความประพฤติผิดในกาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่า สัมมากัมมันตะ.

(ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๕ การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) ประกอบอาชีพโดยสุจริตไม่ผิดศีล ดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) เป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ละความเลี้ยงชีพผิดเสียแล้ว ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอันนี้กล่าวว่า สัมมาอาชีวะ. (ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๖ ความพยายามชอบ (สัมมาวายามะ) เพียรระวังรักษาความดีถูกต้อง ละความชั่ว เสริมสร้างความคิดความถูกต้อง แล้วเพียรรักษาความถูกต้องนั้นไว้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) เป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพื่อจะยังอกุศลธรรม อันเป็นบาป ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมยังความพอใจให้บังเกิด ย่อมพยายามย่อมปรารถนาความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาวายามะ (ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๗ ความระลึกชอบ (สัมมาสติ) มีสติสัมปชัญญะรู้ตัวรู้ทัน พิจารณาเห็นธรรมดังในสติปัฏฐาน ๔ อยู่เสมอ ระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความโลภ และทำลายกิเลสความยินดีในร้ายทั้งหลายให้สิ้นไป ดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นภายในกาย หนึ่งๆอยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัส (ความยินดีและความยินร้าย) ในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาหนึ่งๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อนมี สัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต หนึ่งๆ อยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะมีสตินำอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมหนึ่งๆอยู่ มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาสติ. (ที.ม. ๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

๗.๘ ความตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ) ละในสิ่งรบกวนอารมณ์ที่เป็นอกุศลทั้งหลายเข้าถึงสมาธิระดับต่างๆในรูปฌาน ดังพระบาลี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามารมณ์ สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศล เข้าถึงปฐมฌาน (ความเพ่งที่ ๑) ประกอบด้วยวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก เพราะความที่วิตกและวิจารณ์(ทั้ง ๒) ระงับลง เข้าถึงทุติยฌาน (ความเพ่งที่ ๒) เป็นเครื่องผ่องใสใจ ณ ภายในให้สมาธิเป็นธรรมอันเอก ผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขที่ เกิดจากสมาธิ หนึ่ง เพราะความที่ปีติ ปราศไป ย่อมเป็นผู้เพิกเฉยอยู่และมีสติสัมปชัญญะ และเสวยความสุขด้วยการ อาศัยคุณคือ อุเบกขา สติ สัมปชัญญะ และเสวยสุขอันใดเล่า เป็นเหตุ พระอรียเจ้าทั้งหลายย่อมกล่าว สรรเสริญผู้นั้น ว่าเป็นผู้อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เข้าถึงตติยฌาน (ความเพ่งที่ ๓) เพราะละสุขเสียได้ เพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความที่โสมนัสและโทมนัส (ทั้ง ๒) ในกาลก่อนอัสตงดับไป เข้าถึงจตุตถฌาน (ความเพ่งที่ ๔) ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อันนี้กล่าวว่ สัมมาสมาธิ.

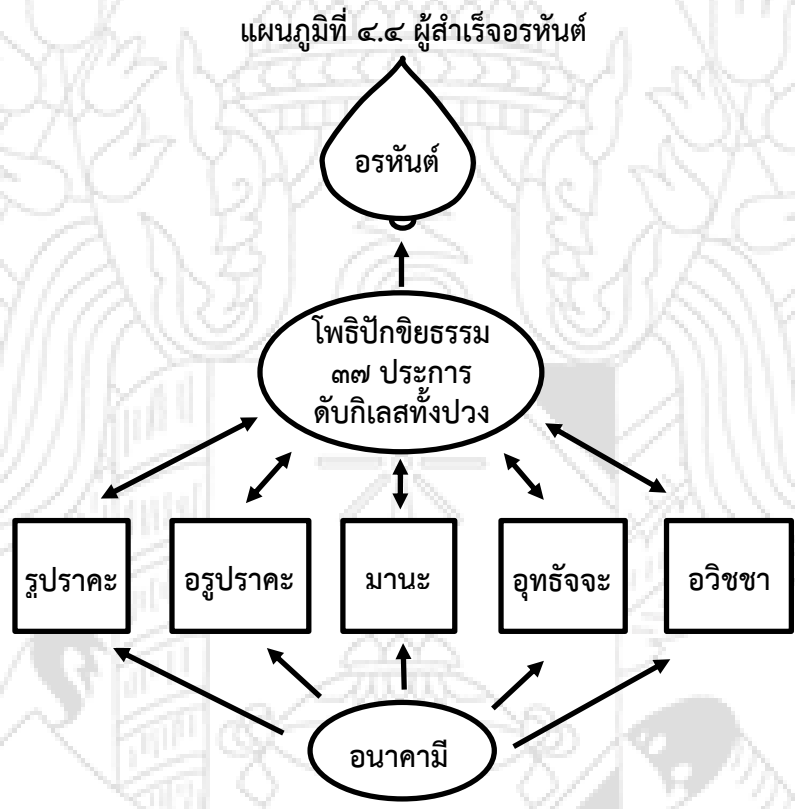
(ที.ม.๑๔/๒๙๙/๒๕๑)

ดังที่แสดงการอบรมศึกษาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ทั้งประการแล้วนำไปเสริมสร้างสนับสนุนและรวมพลังลงที่ มรรคมีองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ ก็รวมลงได้ในสัมมาทิฐิโดยมีสัมมาทิฐิเป็นประธานนำไปสู่สัมมาญาณและ
สัมมาวิมุตติตั้งพระบาลีมีขณิกาย อุปริปถณสร์ก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฐิย่อมเป็นประธานก็
สัมมาทิฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร ? คือ ผู้มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ก็มี
พอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ ก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะก็มีพอเหมาะ ผู้มี
สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะก็มีพอเหมาะผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสติก็มี
พอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ สัมมาสมาธิก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณ
ก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาญาณ สัมมาวิมุตติก็มีพอเหมาะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ด้วยประการนี้แล พระเสขะ ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ จึงเป็นพระอรหันต์
ประกอบด้วยองค์ ๑๐. (ม.อ. ๒๒/๒๗๙/๓๕๐)

จากพระบาลีข้างต้นรวมกำลังจากโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการ โดยมี สัมมาทิฐิ เป็น
ประธานแล้วดับกิเลสคือ อวิชชาลงได้และรับผลคือบรรลุมรรคผลขั้นสูงสุด ดังแผนภูมิ

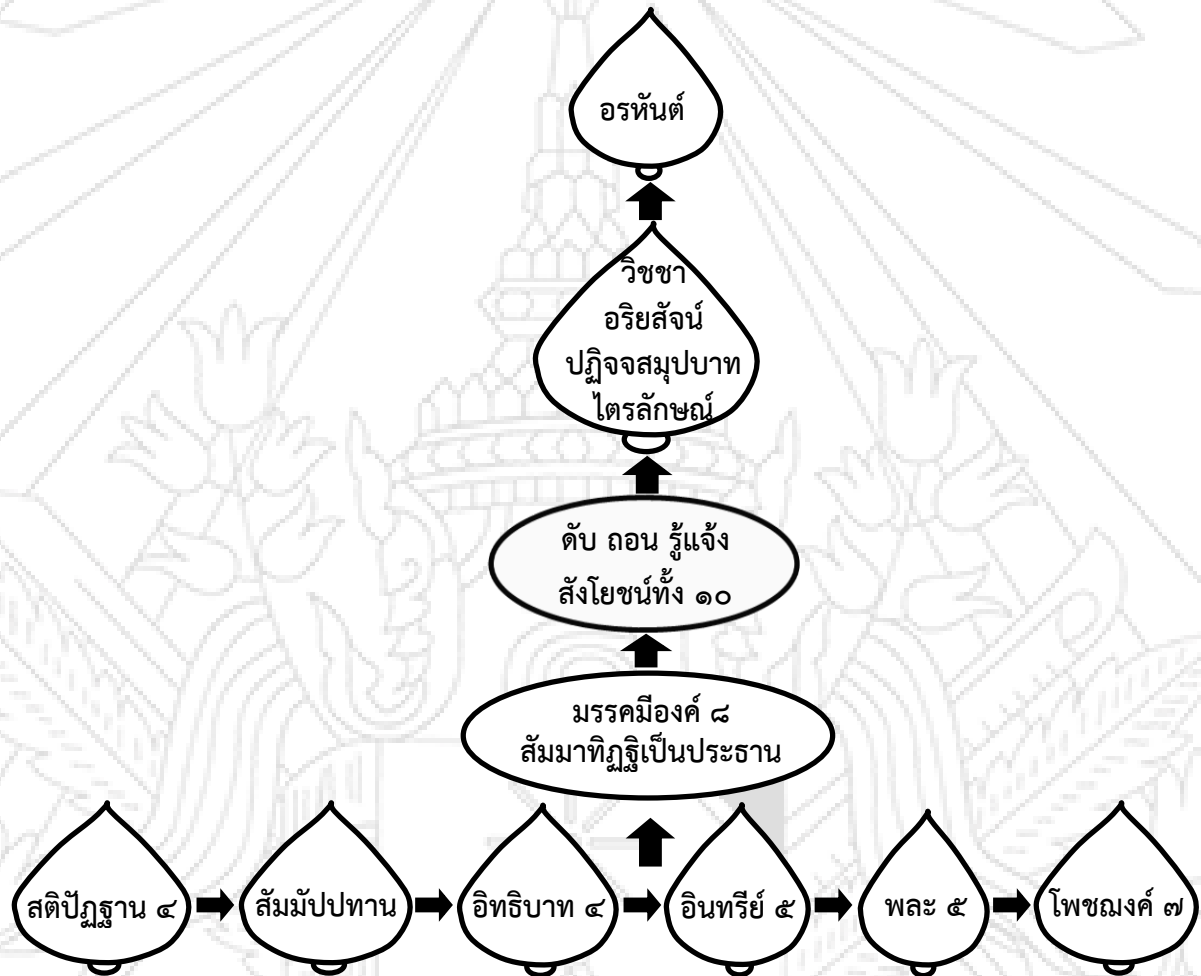

เป็นไปตามพระบาลีที่ชี้ให้เห็นว่าเมื่อใช้พลังความเพียรทั้งหมดแล้วรวมพลังที่สัมมาทิฐิ
ทำลายอวิชชาได้ ดังพระบาลี สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุยอมทำลายอวิชชา ย่อมยังวิชชา ให้เกิด ย่อม
ทำนิพพานให้แจ้ง เพราะทิฐิที่ตั้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ

อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ สัมมาทิฐิ อัน
อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในกาลสละ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุย่อมทำลายอวิชชา ย่อมยังวิชาให้เกิดย่อมทำนิพพานให้
แจ้ง เพราะทิวฐิตั้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบอย่างนี้แล.(ส.ม. ๓๐/๒๘๑/๑๕๐)

แผนภูมิที่ ๔.๕ การอบรมปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งในสังโยชน์ทั้ง ๑๐

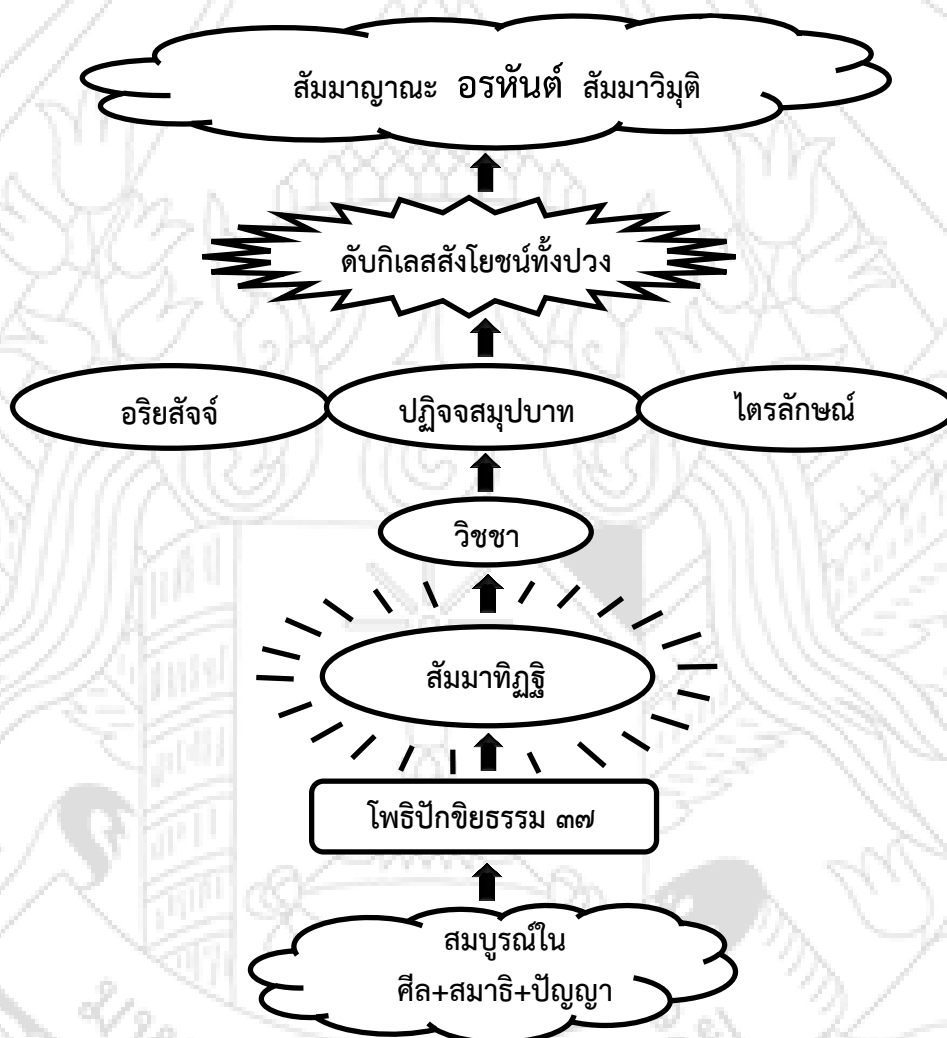
จากการบรรลุถึงของพระอรหัตต์ จึงดำเนินมาจนครบถ้วนโดยมีคุณสมบัติสูงสุดดังพระบาลี
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์ผู้ เป็นพระอรหัตต์ซึ่งเฝ้า
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุ
ประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสัณเอยชนในภพแล้วพ้นวิเศษแล้วเพราะรู้ชอบ
แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่. (ม.อ.๒๒/๒๔๔/๓๖๔)

สรุป ลำดับการบรรลุมรรคผล คือการศึกษาที่เริ่มตั้งแต่ การมีศีลสมบุรณ์ไม่ขาดไม่ทะลุไม่
ต่างพร้อย เป็นไท และธรรมานุธรรมปฏิบัติ จากนั้นจึงทำความเข้าใจที่ถูกต้องจนเป็นอริยกันตศีล. แล้ว
ละสังโยชน์ ๓ บรรลุโสดาบัน ลตละ ทำให้เบาบาง ในกามราคะและปฏิฆะจนบรรลุสกทาคามี ดำเนิน
ต่อไปด้วยสมาธิที่สมบุรณ์ยิ่งขึ้นในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไป แล้วใช้ฌานขั้นใดขั้นหนึ่งเป็น

บาทฐานวิปัสสนาจนรู้แจ้งในอริยมรรคยะสังโยชน์ ๕ ตัปกามราคะ และปฏิฆะจนหมดสิ้น บรรลุ
อนาคามี ทำสมถะและวิปัสสนาจนได้ปัญญาที่สมบูรณ์ในการละอูถัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง
ทั้ง ๕) ตัปอาสวะได้จนหมดสิ้นบรรลุอรหัตต์ จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว บรรลุประโยชน์
ของตนแล้ว ดำรงตนอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ เปี่ยมด้วยเมตตาและสมบูรณ์ด้วยปัญญา

ลำดับการบรรลุอรหัตต์จึงเขียนเป็นแผนภูมิออกมาได้โดยเริ่มที่ศึกษาอบรมปฏิบัติโพธิปักขิย
ธรรมจนแก่กล้า รวมลงในสัมมาทิฐิที่ประกอบด้วย วิเวก วิราคะ นิโรธ วิปัสสนาทำวิชา ให้รู้แจ้ง
ได้แก่ อริยสัจจ์ ปฏิจจนูปบาทและไตรลักษณ์ ถอนอหังการ นมิงการ มานานุสัยดับกิเลสทั้งปวง
บรรลุอรหัตต์ ประกอบอยู่ด้วย สัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติบรรลุถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๔.๖ การดับสังโยชน์ทั้งปวงทำวิชาให้เกิดบรรลุมรรคผลสูงสุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง สังโยชน์เพื่อการบรรลุผลในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม และเป็นหลักเกณฑ์สำหรับพิจารณา เพื่อให้ทราบถึงระดับขั้นของการบรรลุธรรมของตนเอง ว่าได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปอยู่ในระดับใดแล้ว ยังมีสิ่งที่จะต้องปฏิบัติต่อไปอย่างไร ตลอดจนทราบถึงวิถีทางและเป้าหมายอย่างชัดเจน และเป็นไปตามลำดับอย่างครบถ้วน โดยมีกรอบการวิจัยอยู่ในธรรมที่เกี่ยวข้องและจำเป็นเท่านั้น เพื่อให้มุ่งไปได้โดยเร็วเข้าสู่เป้าหมายโดยเน้นที่ปัญญาวิมุตติ มีความเป็นรูปธรรม จึงสามารถนำไปใช้เป็นเกณฑ์วัดตนเองและสังเกตดูผู้อื่น ตลอดจนเป็นแนวทางไปสู่ความพ้นทุกข์หรือดับทุกข์ บรรลุจุดหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๕.๑ ผลการวิจัย

ได้แยกการวิจัยออกเป็น ๓ บท คือ สังโยชน์ มรรคผล และวิธีละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล ดังนี้

๕.๑.๑ สังโยชน์ คือ กิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดใจไว้กับวัฏฏสงสาร มีความรู้ชนิดหนึ่งที่เกิดมาพร้อมกับมนุษย์โดยธรรมชาติ สังเกตได้จากทารกที่ตกใจร้องไห้ร้องงอแงออกมาตอนคลอด จากนั้นก็ค่อยรู้จักรัก โกรธ เกลียด กลัว เกิดขึ้นมาเอง เป็นขบวนการวิวัฒนาการเพื่อความอยู่รอดของชีวิตตามธรรมชาติ เมื่อเติบโตขึ้นก็พัฒนาแตกแขนงไปต่างๆ เช่น รู้จักความหิว การต่อสู้ ความสนใจ ความเห็นแก่ตัว ฯลฯ ความรู้เหล่านี้พัฒนาไปตามสภาวะแวดล้อมของแต่ละบุคคล อาจพัฒนาไปในทางที่ดีเรียกว่า “โพธิญาณ” หรือ พัฒนาไปในทางที่เลวร้ายเรียกว่า “กิเลส” หรือ “สังโยชน์” ในพระไตรปิฎกหรือที่เรียกง่าย ๆ ว่า “พระบาลี” ได้กล่าวถึง สังโยชน์ว่า คือ กิเลสชนิดละเอียดตัวสำคัญมี ๑๐ ประการแบ่งออกไว้เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ สักกายทิฏฐิ

ความเห็นแก่ตัวตนของตนเป็นสำคัญ

วิจิกิจฉา

ความลังเลสงสัยไม่อาจปักใจในการปฏิบัติธรรม

สีลัพพตปรามาส

ความเชื่อที่ทำให้ศีลที่บริสุทธิ์มีหมอง

กิเลสทั้ง ๓ นี้ลดละได้จะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงอริยบุคคลระดับต้นผู้เริ่มเข้าสู่กระแส

กลุ่มที่ ๒ ราคะ

ความยินดีปรารถนาในกามารมณ์

ปฏิฆะ

ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ไม่พอใจอยู่ภายใน

เป็นกิเลสที่ลดละได้เบาบางหรือหมดสิ้นก็จะบ่งชี้ถึงอริยบุคคลระดับกลางและยังมีธรรมที่ต้องปฏิบัติให้รู้แจ้งต่อไปอีก

กลุ่มที่ ๓ รูปราคะ

ความพอใจยึดติดในรูปธรรมทรัพย์สินสมบัติและรูปผิวน

อรูปราคะ

ความพอใจยึดติดในโลกธรรมและอรูปราคะ

มานะ

ความยึดถือในตัวตน ตั้งมาตรฐานให้ตน

อุทธัจจะ

ความฟุ้งซ่านอันเป็นศัตรูแห่งปัญญา

อวิชชา

ความไม่รู้ หลงผิดหรือรู้ไม่พอในทุกข์และความดับทุกข์

เป็นกิเลสที่ลดละและปฏิบัติจนรู้แจ้งได้ก็จะบรรลุอรุณบุคคลสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาท
สังโยชน์ทั้ง ๓ กลุ่มนี้ มีการจัดไว้ตามลำดับตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงเบื้องสูงเป็นไปตามระดับ
ของอรุณบุคคลตามลำดับ รวมทั้งเป็นเครื่องบ่งชี้แนวทางและระดับในการปฏิบัติและบรรลุธรรม

๕.๑.๒ มรรคผล ในทางพุทธศาสนาได้มีการจัดลำดับบุคคลที่บรรลุธรรมซึ่งพัฒนาความรู้
ไปในทางที่ถูกต้อง เรียกว่าบรรลุธรรม โดยเปรียบถึงระดับของความรู้ หรือระดับจิตของมนุษย์
ออกเป็น ๒ ระดับ คือ โลกีย์ภูมิและโลกุตระภูมิ

๑.) โลกีย์ภูมิ คือภาวะจิตของบุคคลที่ยังเต็มไปด้วยกิเลสและสังโยชน์ทั้ง ๓ กลุ่มที่
เรียกว่า ปุถุชน แยกออกไปได้เป็น ๓ ระดับ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุณาวจรภูมิ

กามาวจรภูมิ คือภูมิของจิตมนุษย์ที่เรียกว่าปุถุชน ประกอบด้วยสังโยชน์ทั้ง ๓
กลุ่ม มีกิเลสหนาอยู่พร้อมมูล

รูปาวจรภูมิ คือระดับของจิตที่สูงขึ้นเริ่มมาพึงพอใจในสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์
โดยยังติดอยู่ใน รูปสมบัติ ต่างๆ หรือสมบัติที่เรียกว่ารูปฌาน

อรุณาวจรภูมิ คือ ระดับของจิตที่สูงขึ้นไปอีก แต่ยังติดอยู่ในความปรารถนา ความ
พึงพอใจใน นามธรรม เช่น โลกธรรมและอรุณฌานหรือฌานสมบัติต่างๆ

๒.) โลกุตระภูมิ คือ สภาวะของจิตที่เริ่มหลุดพ้นจากโลกีย์ภูมิเข้าสู่กระแสของมรรคผล
อยู่เหนือภูมิของจิตในโลกีย์ภูมิ ถอนตัวออกจากการครอบงำของกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์ได้ตาม
ลำดับ บรรลุธรรมผลในทางพุทธศาสนามี ๘ จำพวก ๔ คู่ คือ

โสดาปัตติมรรค คือผู้กำลังปฏิบัติเพื่อเข้าสู่กระแสพระนิพพาน

โสดาปัตติผล คือพระโสดาบันผู้เข้าสู่กระแสแล้วและจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดใน วัน
ข้างหน้า

สกทาคามีมรรค คือพระโสดาบันผู้เริ่มปฏิบัติธรรมสูงขึ้น

สกทาคามีผล คือพระสกทาคามีผู้ที่ยังมีความอาลัยในกิเลสที่ต้องละแต่คงเหลือราคะโทสะ
เพียงเบาบาง

อนาคามีมรรค คือพระสกทาคามีที่เริ่มปฏิบัติธรรมดับสังโยชน์ที่เรียกว่าราคะ ปฏิฆะให้
หมดไป

อนาคามีผล คือพระอนาคามีที่สามารถตัดขาดจากความรัก ความโกรธและรู้แจ้งไม่หวน
กลับมาอีกหลุดพ้นจากกามาวจรภูมิโดยสิ้นเชิง

อรหัตตมรรค คือพระอนาคามีที่เริ่มปฏิบัติในธรรมที่เรียกว่า สังโยชน์เบื้องสูงเพื่อรู้แจ้งถึง
ที่สุด

อรหัตตผล พระอรหันต์ที่บรรลุรู้แจ้งในธรรมขั้นสูงสุดแล้ว จบการเรียนรู้ ก็อันพึง
กระทำเพื่อการนี้ไม่มีอีกจบพรหมจรรย์ คงมีแต่ความบริสุทธิ์ ปัญญาและ
ความเมตตาต่อชาวโลก

๕.๑.๓ วิธีละสังโยชน์เพื่อบรรลุธรรมผลจากการศึกษาโดยละเอียดในเรื่องของสังโยชน์
ในบทที่ ๒ และมรรคผลในบทที่ ๓ ได้นำมาประกอบกับเข้าเป็น วิธีละสังโยชน์เพื่อบรรลุธรรมผลใน
บทที่ ๔ ได้ชี้ให้เห็นว่าการเริ่มต้นปฏิบัติด้วยการมี อริยกันตศีล คือมีศีลสมบูรณ์ ไม่ขาด ทะลุ หรือ
ต่างพร้อย รู้วิธีการบำเพ็ญสมาบัติ เช่น ปฐมฌาน, รูปฌาน ๔ หรืออรุณฌาน ๔ เพื่อให้จิตใจ

เข้มแข็งมั่นคงสำหรับใช้ในการวิปัสสนาและใช้ปัญญา รู้วิธีการปฏิบัติตน ๗ ประการ คือ การเห็น, การสังวร, การสارเสพ, การอดกลั้น, การงดเว้น, การบรรเทาและการภาวนาแล้วจึงเริ่มทำความเข้าใจในสังโยชน์ กลุ่มที่ ๑ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพตปรามาส จนมีความรู้ความเห็นที่ถูกต้องในเรื่องของตัวตนของตนรู้ความจริงของนามรูป หมดความเห็นแก่ตัว มีความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และการปฏิบัติธรรม เริ่มเรียนรู้ปฏิบัติมีความเข้าใจที่ถูกต้องในศีลพรต และพิธีกรรมอย่างถูกต้องจนเป็น สัมมาทิฐิแล้ว ก็ถือว่า บรรลุโสดาบันแล้ว

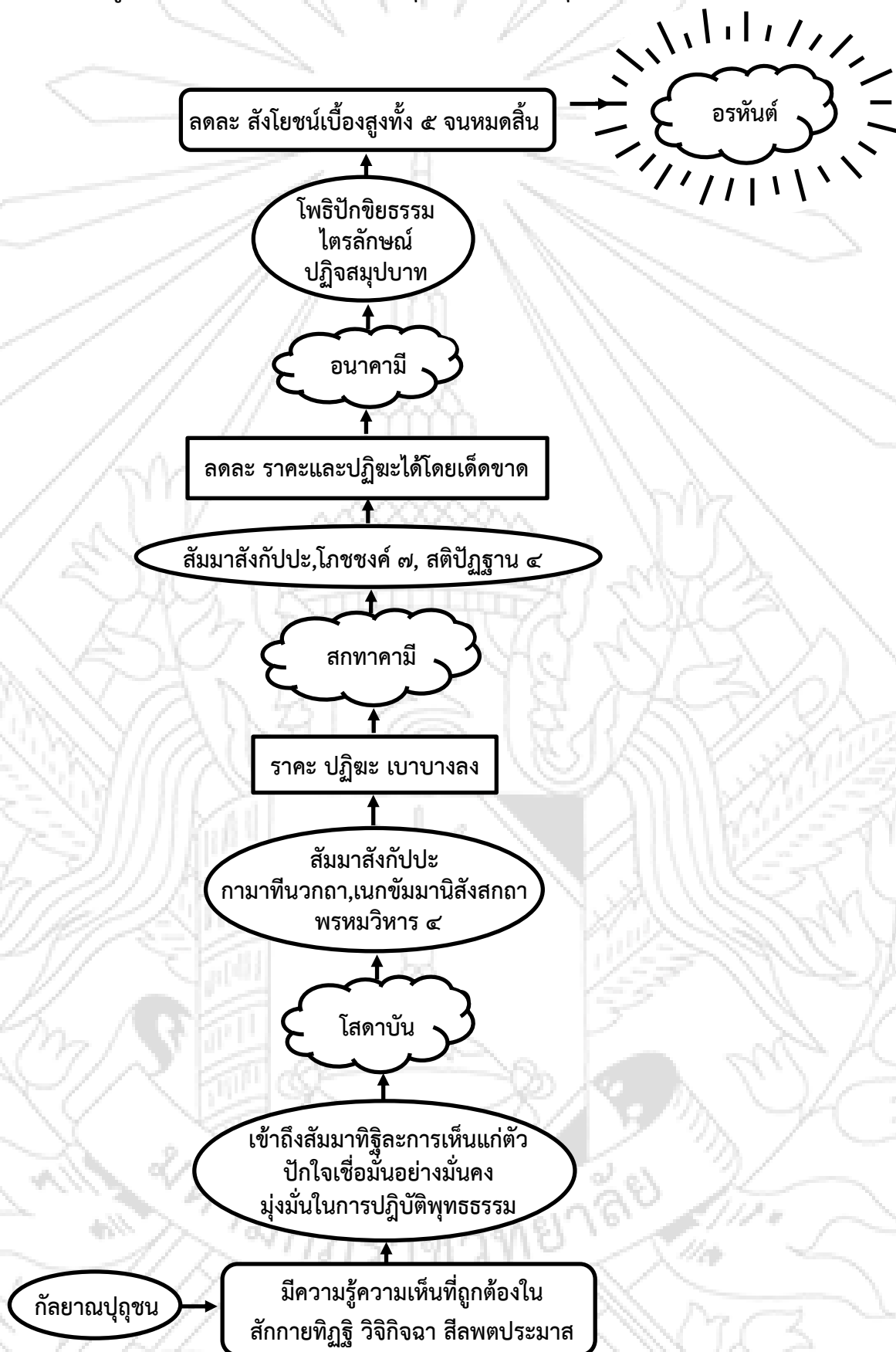
พระสกทาคามี เป็นผู้ที่มีศีลสมบูรณ์ สมาธิพอประมาณ ปัญญาพอประมาณ เพิ่มการลดละสังโยชน์อีก ๒ อย่างคือ ราคะและปฏิฆะ ใช้ศีลที่มีความสมบูรณ์มาแล้วแต่ต้น แล้วเพิ่มสมาธิ คือ การฝึกสมาธิให้มากจนมีพลังจิตที่เข้มแข็ง เห็นโทษของกามและรู้อันสงส์ของการออกจากกามและเปี่ยมด้วยเมตตาจากพรหมวิหาร ๔ เสริมด้วยปัญญาในการวิปัสสนาให้หลุดพ้นจากกามราคะและปฏิฆะจนเหลือเบาบางลง

พระอนาคามี เป็นผู้ที่มี ศีลสมบูรณ์ สมาธิสมบูรณ์ และมีปัญญาพอประมาณใช้พลังสมาธิและปัญญาที่ฝึกฝนมาจากสกทาคามี จนมีความสมบูรณ์เพียงพอในฉานสมาธิพร้อมด้วยสัมมาสังกัปปะ, โภชชงค์ ๗ และสติปัญญา ๔ จนสามารถดับราคะและปฏิฆะลงได้โดยเด็ดขาด

พระอรหันต์ คือพระอนาคามีที่ปฏิบัติในการละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการมาแล้วมีความสมบูรณ์ในศีล สมบูรณ์ในสมาธิ ปัญญาและใช้สมาธิวิปัสสนาละในสังโยชน์เบื้องสูง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ด้วยการปฏิบัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เข้าใจรู้แจ้งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ รวมทั้งปฏิจสมุปบาทและไตรลักษณ์ จนมีพลังสมาธิ พลังปัญญาสมบูรณ์สูงสุด ลดละถอนสังโยชน์เบื้องสูงลงได้ทั้งหมด ดังในพระบาลีมีความว่า “ผู้เป็นพระอรหันต์ชัณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสัญญาในภพแล้วเพราะรู้โดยชอบ” (ม.อ. ๒๒/๒๔๔/๓๖๔)

การบรรลุมรรคผลทั้ง ๔ ข้างต้นจากกัลยาณุชจนจนถึงอรหันต์ประกอบจากแผนภูมิดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๕.๑ การละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยพบว่าการศึกษาปฏิบัติในการลดละสังโยชน์เพื่อบรรลุมรรคผล พบว่าเป้าหมายสูงสุดทางพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นสิ่งสูงเกินเอื้อมยากเกินความเข้าใจ แต่กลับปรากฏว่าบุคคลที่มีสติปัญญาธรรมดา แม้มีสติปัญญาต่ำขอเพียงไม่ฟั่นเฟือนก็สามารถบรรลุถึงได้โดยเฉพาะระดับโสดาบัน สกทาคาและอนาคามี จะมีเพียงระดับบอหัตถ์เท่านั้นที่ต้องใช้เวลามากในการศึกษาและความเพียรมากในการปฏิบัติ แต่ก็ใช้เวลาเพียง ๗ วันสำหรับผู้มีสติปัญญาสูงและอย่างช้าไม่เกิน ๗ ปีเท่านั้นดังคำกล่าวในพระบาลีในบทที่ ๔ ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในภาวะของสังคมชาวพุทธของไทยในปัจจุบันมีความตกต่ำอย่างมาก แม้ว่า ๙๕ % ประชากรของประเทศนับถือศาสนาพุทธ แต่ในจำนวนนี้คาดว่ามีไม่ถึง ๑๐ % ที่เข้าถึงพระพุทธานุภาพอย่างแท้จริงและสามารถนำมาพัฒนาชีวิตได้อย่างถูกต้อง ฉะนั้นจึงได้เกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ ขึ้นสังคมไทยแม้จนทุกวันนี้ หากแก้ไขไม่ถูกวิธีก็มีปัญหาต่อไปในระยะยาว ทางแก้คือ รีบเร่งให้การศึกษาคำสอนทางด้านพุทธศาสนาซึ่งสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ได้ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวโดยการนำความรู้ที่เหมาะสม ของพระพุทธานุภาพหรือบังคับใช้ในหลักสูตรการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาทุกประเภทอย่างเข้มข้นโดยให้มีการศึกษาปฏิบัติในคำสอนพระศาสนา ๕๐ % ขึ้นไปในทุกสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาขั้นสามัญ เริ่มตั้งแต่อนุบาลจนถึงปริญญาเอกโดยมีเป้าหมายเพื่อสำเร็จเป็นอริยะบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งให้ได้โดยทั่วกัน จึงขอเสนอแนะเป็นเชิงนโยบายไว้ดังนี้

ให้แก้ไขหลักสูตรการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาทุกประเภท โดยมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่า ๕๐ % ของหลักสูตรการเรียนทั้งหมดและมีระดับการเรียนรู้เป็นไปตามขั้นตอน เช่น

ระดับประถมศึกษา	เรียนรู้ในธรรมระดับพื้นฐานเช่น ทาน ศีล สัจจกถา กุศลกรรมบถ มีความรู้ระดับกัลยาณชน
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	เรียนรู้ใน ภูมิของพระอริยะบุคคล เช่น สัมปติสธรรม อนุพุททิกขา บุญกิริยาวัตถุ สังโยชน์ ๓ และมีการปฏิบัติให้สำเร็จในโสดาบัน
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	เรียนรู้ในภูมิของพระสกทาคามี เช่น ความรู้ระดับรูปฌาน และสังโยชน์ ๕
ระดับปริญญาตรี	เรียนรู้ในสังโยชน์ทั้ง ๕ มีการปฏิบัติให้สำเร็จในระดับสกทาคามี
ระดับปริญญาโท	เรียนรู้ในสังโยชน์ทั้ง ๕ มีการปฏิบัติให้สำเร็จในระดับอนาคามี
ระดับปริญญาเอก	เรียนรู้ในสังโยชน์ทั้ง ๑๐ มีการปฏิบัติจนก้าวหน้าไปเป็นอริยะบุคคลระดับสูงจนถึงสูงสุดตามสติปัญญา

หากการศึกษาของไทยสามารถผลิตผู้สำเร็จการศึกษาที่เป็นอริยะบุคคลระดับใดระดับหนึ่ง ออกมาได้ พร้อมกันทั่วประเทศ สิ่งก็ตามมาคือ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุและจิตใจอย่างสมดุล มีความเข้มแข็งรอบรู้ในชีวิตมีคุณธรรมจริยธรรมที่จะใช้ในการทำงานควบคู่กันไป ผลที่ได้จะเกิดความถูกต้องดีงามขึ้นในสังคมอย่างใหญ่หลวงคาดไม่ถึง ประเทศไทยจะเป็นสังคมแรกของโลกที่มีความเจริญก้าวหน้าและสงบสุขที่สุดในโลกและหากการศึกษาแนวใหม่นี้แพร่ขยายออกไปในสังคมโลกก็จะเกิดสิ่งที่ดีงามขึ้นได้พร้อมกันทั่วโลก

อริยบุคคลในระดับต่างๆมีความรู้ความสามารถ คุณธรรม จริยธรรมเหนือว่า ปุถุชนด้วย
ประการทั้งปวงไม่ว่าจะมีอาชีพใด ชาติใด ภาษาใดก็ตาม

อริยะบุคคล มีความจริงใจกับผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์มากกว่าเหนือกว่ามาก

อริยบุคคล จะทำให้สังคมรอบข้างมีความสุข ความเจริญ

อริยบุคคล จะทำให้สังคมโลกมีสันติ ร่มเย็น น่าอยู่

อริยบุคคล จะมีคุณธรรมและจิตใจสูงสามารถพัฒนาชีวิตครอบครัวสังคม ประเทศชาติรวมทั้ง
โลกให้เจริญก้าวหน้า ทั้งทางวัตถุและจิตใจ สงบร่มเย็นเป็นสุขได้อย่างยุคพระศรีอารยในอุดมคติ เลย
ทีเดียว

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑.) ศึกษาค้นคว้าวิจัยความรู้ระดับกัลยาณชนที่เหมาะสมกับประถมศึกษา ในสถาบันการศึกษา

๒.) ศึกษาค้นคว้าวิจัยความรู้ระดับโสดาบันที่เหมาะสมกับมัธยมศึกษาตอนต้นในสถาบัน
การศึกษา

๓.) ศึกษาค้นคว้าวิจัยความรู้ระดับสกทาคามีและอนาคามีที่เหมาะสมกับปริญญาตรี-ปริญญาโท
ในสถาบันการศึกษา

๔.) ศึกษาค้นคว้าวิจัยความรู้ระดับอรหันต์ที่เหมาะสมกับปริญญาเอก ในสถาบันการศึกษา

ในหัวข้อที่เสนอแนะไว้ข้างต้น หมายถึงหลักสูตรที่ต้องศึกษาพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า
๕๐ % ของการศึกษาทั้งหมดทุกระดับ จึงจะเพียงพอในการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้และเป็นประโยชน์
สูงสุดต่อตนเองและสังคมโดยรวม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. (๒๕๔๖). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล (๙๑ เล่ม).

ฉบับพิมพ์เนื่องในวโรกาศครบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕. เล่มที่ ๑, ๑๑, ๑๓, ๑๕, ๑๗, ๒๐, ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๓๐, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๐, ๔๔, ๔๖, ๕๑, ๕๖, ๖๖, ๖๗, ๖๙, ๗๗
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๓๐). คู่มือมนุษยฉับสมบุรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๕๓). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๒๔ กรุงเทพฯ : พิมพ์การพิมพ์

_____ (๒๕๕๒). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

_____ (๒๕๕๒). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลศัพท์). พิมพ์ครั้งที่ ๑๙
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

_____ (๒๕๕๒). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (ฉบับประมวลธรรม).
พิมพ์ครั้งที่ ๒๔ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระสาสนโสภณ (พิจิตร ฐิตวณโณ). (๒๕๕๖). อนุப்புพิภกาทิปินิภาค ๑-๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔ นครปฐม.
: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ปิ่น มุกทุกันต์, พันเอก. (๒๕๕๔). พุทธศาสตร์ภาค ๑-๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒ นครปฐม
: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (๒๕๕๗). สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมะ.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. (๒๕๕๗). สัมมาทิฐิ ตามพระเถรธำบายของท่าน
สารีบุตรเถระ. นครปฐม. : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒโน). (๒๕๔๔). ศิลในพระพุทธานุชา. กรุงเทพมหานคร
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๓๗). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน พิมพ์ครั้งที่ ๑๕
กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

๒) วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์

ทอตะวัน ชั้นนิรันดร์กุล (๒๕๕๗). การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นอริยบุคคลใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย.

: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ธีรวัส บำเพ็ญบุญบารมี (๒๕๕๐). ศึกษาเชิงวิเคราะห์สี่ลัทธิพหุพราหมณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สารนิพนธ์ ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุรจักร กาญจนพินทุ (๒๕๕๐). การศึกษาเรื่องพระอรหันต์ ๔ ประเภท ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

सानุ มัทธนาตุล (๒๕๕๓). การศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ในคัมภีร์กับพระพุทธศาสนาเถรวาท

วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย.

: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๓. วารสาร

พระมหาโดม ปัญญาธโร. (๒๕๕๖). การศึกษาเชิงวิเคราะห์นิวัตธรรมที่ปรากฏใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท บัณฑิตสาสน์ มมร. ฉบับเดือนตุลาคม-มีนาคม ๒๕๕๖

กรุงเทพ : บางกอกบลิ๊อค.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล : จรัส วงศ์ทวีเกียรติ
วัน เดือน ปีเกิด : ๑๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๙๕
ที่อยู่ : ๑๗๒ ถนนราษฎร์พัฒนา แขวงบางประกอก เขตราษฎร์บูรณะ
กรุงเทพมหานคร

การศึกษา : สอบเทียบมัธยมศึกษาปีที่ ๕ กระทรวงศึกษาธิการ (สายวิทยาศาสตร์)
: รัฐศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพมหานคร

การศึกษาทางธรรม : ธรรมศึกษาเอก วัดพระศรีมหาธาตุ กองธรรมสนามหลวง

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๒๐ : พนักงานทั่วไป บริษัท สำนักพิมพ์ประสานมิตรจำกัด
พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๔ : ผู้จัดการฝ่ายขาย บริษัทสำนักพิมพ์ประสานมิตรจำกัด
พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๔ : ผู้จัดการบริษัท อินทนนท์การเกษตร
พ.ศ. ๒๕๒๔ - ปัจจุบัน : ผู้จัดการห้างหุ้นส่วนจำกัด วี.เจ.พรีนติ้ง
พ.ศ. ๒๕๓๐ - ปัจจุบัน : ผู้จัดการบริษัท เจแอนด์เอสอินเตอร์เทรด จำกัด